

વિશાખ પાણીન પરાખર
ગાંધીન

કથાનો પ્રવિદ્ કલાર.

દી એમનો કંપની.

વડનાય શહેર-કલોઆવાડ.

આજુવ ર છ.

શ્રી ય ય/શ ને સ થી માં

અમદાવાદમાં

ધી ચ પ્રપાક પ્રેસમાં

સા. દેશવલ્લભ મુદ્રાલય દે બી

એને ૧૯૦૮-સંવત્ ૧૯૫૬

જ આખું બેનકામે સાફ કરીશન મળશે.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૌપીરાખિય વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૫૭૧

વર્તીક

પુસ્તકનું નામ ગુજરાતી શોધા દોષપૂર્ણ
નોટ

વિષય મી ૬૪૪: ૮૪૬: ૨

ગુજરાતી ચોથા ધોરણની નોટ.

જેનો અંદર પાંચમી ચોપડીના પાઠના અર્થ, ક્રિ-
તાની સમજૂતી, ગુજરાતનો ઇતિહાસ, ભૂગોળ,
અ્યાકરણ, દ્રાવણ, ડિક્ટેશન, આંક દેશીહિસા-
બ, કોષ્ટક. ગણિત, પદાર્થ પાઠ, અને
ટ્રોઈંગની સમજણ વગેરે તમામ બા-
બતોનો સમાવેશ કરેલો છે

છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર,
ડી, અને એમની કુંપની.
વઢવાણ શહેર—કાઠીઆવાડ

અમદાવાદ

ધીકાંટે—કંદોઈની વાડીના મેડા ઉપર શા. કેશવલાલ ગુલાબચંદે
પોતાના ધી ચંદ્રપ્રકાશ પ્રિન્ટીંગ પ્રેસમાં છાપી.

આવૃત્તિ ૨ છ.

પ્રત ૧૦૦૦

સને ૧૯૦૨

સંવત ૧૯૫૮

કિંમત ૦-૬-૦

રાતી કોપીરાઈટ-સંગ્રહ

૫૭૧ પ્રસ્તાવના.

હોલના ચાલના ચોથા ધોરણના ગુદા ગુદા વિષયો માટે ગુદા ગુદા જાતની ચોપડીઓ વિદ્યાર્થીને લેવી ન પડે, વળી એ છા ખર્ચમાં બધા વિષયોથી ભરપુર એવી એક ચોપડી મળે, એવા હેતુથી આ નોટ અમોએ બહાર પાડી છે. જે વિદ્યાર્થીઓને સરખતાવાળો, તેમજ શીખનાર, શીખનાર શિક્ષકને આ નોટ બધી રીતે ફાયદાકારક નીવડી, થોડી મહેનતમાં તેમનો હેતુ પાર પાડે એવી છે, અમે આશા રાખીએ છીએ, આ નોટ શિક્ષક વર્ગને પસંદ પડશે તો અમારો કરેલો પ્રયાસ સફળ થયો એમ માનીશું.

આ આકૃતિમાં અનુભવી શિક્ષકની સલાહ મુજબ વિષયો એટલી કાળજીથી ગોઠવ્યા છે કે શીખનારને જરા પણ અડચણ પડશે નહિ. વળી કોઈ શિક્ષક આ નોટમાં રહેલ ખામી સુધારો લખી મોકલશે તો ઉપકાર સાથે સ્વીકારી નવી આવૃત્તિમાં સુધારો કરીશું.

ન્યુ જનરલ બુક ઓફીસ. } ડી, અને એમની કું.
તા. ૧૦ મી સને ૧૯૦૨ } વડવાણ—કાઠિયાવાડ.

ગુજરાતી ચોથા ધોરણની સંક્ષેપ નોટ.

પાંચમી ચોપડીના પાઠના અર્થ.

પાઠ ૧ લો.

રાજભક્તિ=રાજની શેવા
 હુકમમા=નાજામાં
 આનંદ=જાનના આનંદ
 રા-લ-સારી નાજા
 પાડ=વેપકાર
 ખાના=કનાશ, કસુર
 તજ=સુકા
 નમ્રતાથી=દાન તાથી
 અરજ=ચિનિત
 બળેડા=ટટા
 સપતિ=દેલત
 કટ્યાળ=માફ
 અણસમજુ=સમજણ
 વગરના
 કિતુર=ગળવો, તોફાન
 ખરાબી=પાયમાલી
 દાદ=કરીયાદ, અરજ
 ઠામઠામ=ઠેકાણે ઠેકાણે
 સગન=શિક્ષા
 વિપત્તિઓ=પીડાઓદુખ
 ગુજરી=પડી, થઈ

આજત=હરકત
 કરજ=કામ
 અધિકાર=હોદ્દો
 પ્રતિનિધિયો=અમલદારો
 સદા=દમેશાં
 અનુભવ=પરથી
 કના=કામ દિવસ
 વધાર=નજબકત
 બાંધાર=કિતુર, તોફાની
 વનમાત્ર=જીવ તથા
 સામાન
 સર્વજ્ઞાસી=મશ્વરના
 ધામનાં રહેનાર

પાઠ ૩ જો.

મરડાં-ડીઆક પગી=
 દિ દુસ્તાનમાં વેપાર
 અર્થે આવેલ અ
 ગ્રેજ કપની
 પાર્લમેન્ટ=રાજ્ય ચલા
 વનારી સભા
 માર્શલ=હથુ, વડે
 રથાપન=શરઆત

મુળહેતુ=પ્રથમ વિચાર
 ધારણા
 શરૂઆતમાં=મંડાણમાં
 અરંભતા
 ધ્યાન=લક્ષ, ચિત્ત, નજર
 રાજવ્યવસ્થા=રાજ્યની
 ગોઠવણ
 સનંદ=પરવાનગી પટ્ટો
 દરદાખ=હોદ્દો
 ધારણકર્તા=રાખ્યો, લીધો
 સમયે=વખતે
 દરબાર=સભા (થી
 ઠાકથી=ભખકાથી દગામ
 નકલો=કોપીઓ
 નામદાર=માન પામેલ
 સારા કામથી ઓ,
 બખાએલ
 જાહેરનામું=જાહેરખબર
 સત્તા=હુકમ
 બસ=પુર
 ગડબડ=ગોટાળા

પાઠ ૪ થી.

પ્રસિદ્ધ=ખાહર
 સંયુક્ત=જોડાએલા
 વસા=વસ્તો, રૂઝા
 ઉપરાજ્યો=મોટારાજ્યો
 સંરક્ષણ=સારું રક્ષણ
 મહાવનાં=ખરાગુલ્યનાં
 અનુમત=મળતા વિચાર
 ધમાનથી=એકનિષ્ઠાથી
 • આકાનજી, નેકોથી
 મત્રિ=કારભારી
 શાણુપણ=ડાપણ
 માલિકા=રાણી
 માઆઝમા=મહાન, મોટી
 બહાદુર=શુરવીર, જીરાવર
 સાદર=ખાહર
 દર=મા
 મનસાલ=એટક
 રિપરિચુઅલ=ધર્મ આ
 તાના વડા અધિકારી
 રીએ, આચર્યો
 ટેમ્પરલ=સામાન્ય
 અમીરો
 ઠોમન=લોકોએ પમંદ
 કરેલા એમરો
 સલાહ=મત
 સદરહુ=ઉપર દર્શાવેલ
 ક્રમાવાંચ=કલીએ, હુક
 મ કરાએ

વારસો=માફીકી જાએચ
 નિશાનો પાછળ ગા
 દીએ એસનાર
 વામસરાય=કાગબારી,
 હિદુસ્તાનનો પ્રધાન
 પાઠ ૫ મો.

તહનાગા=સલાહ
 કરારનામાં=અરમપરસ
 થએલા કરાવો
 ધક્રો=હાની નુકશાન
 યત્ન=મહેનત
 દરજ્જો=હોદ્દો
 મરતઓ=મોભો
 આઆદાનો=આગી હાલત
 સ્વસ્થતા=જાતિ અભિ
 માન
 અવરય=નકકી
 વામતવિક=વ્યાજથી
 અંત. કરણુ=ખરા મનથી
 ખરાપ ગા=સાચા પણા
 યોગર્થ=સાધનથી
 સમાધાન=શાંતી
 રીકાર=અગીકાર
 સખતી=ખાતકાર જેર
 ગુલમ
 આચરણુ=આચર્યેલગત
 સખગથી=કાગળથી
 તરકદારી=વગ
 અગા=હરકત

આશ્રય=આધાર
 સમાનરીતે=સરખીરીતે
 નિષ્પક્ષપાતપણે=પક્ષપાત
 કર્યા વગર, વ્યાજ
 થી રીતે
 આગા=હુકમ
 સખત=જલદ, આકરી
 તાકીદ=બલામણુ
 પ્રકાર=રીતે
 જેરમગજ=અસતોષ
 જાહે=પ્રેમિદ્ધ
 પાઠ ૬ ઠો.

અનુક્રમ=માકક
 બેરકત=કોરવગર
 નજર=ધ્યાન
 વાજણી=ખરું
 ગુર્જાત=સારારક્ષણથી
 પ્રાચીન=જુના
 રિવાજ=આલ ધારા
 યોગ્ય=વાજણી
 ક્રમાવ્યા=દ્રોસલાવ્યા
 દગો=હુલડ
 પ્રજાત=જનગત
 પગજ્ય=નાશ
 સામધ્ય=ખળ
 અપગધ=વાંક
 ખુનરે=જાતીસાજી • ના
 શુકી
 સ્વરયણા=સલાહસાનતા

ધરાદાથી=વિચારથી
વિશ્વધ્વન્તરદેશુ
શરતથી=ઠરાવથી કરારથી
જાળથીજા=તપાસ
પ્રમાણેકપણું=વિશ્વાસ
પ્રશ્ન

એકીકત=હરકત
વિન્ના=શક વિના

પાઠ ૭ મો.

પ્રત્યક્ષ=અરાખર, જાહેર
ખરેખરો
સાખીતા=પુરાણો, સા
ચવટ

આશ્રય=મદદ
આગેવાન=મોવડી
પ્રવર્ત=મામેલ
મગલબી=સ્વાર્થી

રહેમ=દયા
સ્વસ્થપણે=શાંતપણે

નિયમ=ધારા
ઉત્તેજન=આશ્રય
વૃદ્ધિ=ફેલાવો

આબાદાની=સુખશાંતી
કૃતગતા=ખરી સેવા
સાચો પ્રેમ

ઉત્તમફળસારો ફાયદો
પ્રાર્થના=રૈતુતી

ખુનકરતું=જીવથી મારી
નાખવું

પાઠ ૮ મો.

ખડખડતો=ખકતો લવતો

મિળન=તોર, તબીયત

છેડતી=વતાવતી

ચુપ=ચુંગા છાનુમાનું

ધુસામા=ઢાઝમાં રાસમાં

સાફ=ચોખ્ખું

વાળખા=ઠીક

ગેરવાળખી=ખોટું

કશો=કાંઈ પણ

જવાબ=કિતર

તોખરો=ખાતરો, દાથરો

પાઠ ૯ મો.

રોપ=ધુસ્સો, રાંસ

ઉત્તરો=નરમ ખડતો

મીઠાવચનથી=હેતના વ

ચનથી

લેહમાં=લતમાં

વખતસર=ટાઠમસર

છેતયા=હવા

ભુકું=ખોટું, નઠારું

ખદલે=સાટે

પાડ=કિપકાર

વાંક=ગુનો

અટકાવ્યો=ચોખાવ્યો

પક્ષી=ખરી

ખાત્રી=તજવીજ, ચોક

સાઈ

પરિક્ષા=તપાસ

માહું=મોટું

બલા=સારા

પાઠ ૧૦ મો.

યતન=મહેનત

લાંશી=મશ્કરી, લાંઠી

દુર્ગુણુ=નહારાશુણુ

ચાલ=રીતખાલ

જલદી=ઝટ, તુરત

છુટીની=રખની

મશ્કરી=લાંસી, લાંઠી

ગુણુ=ફાયદો

ચાહે=છાવછે

કંઠાસ=કળયો

નારાપામે=જતારહે

ટેવ=હેવા

સુધારો=સારીગીતખાલ

પાઠ ૧૧ મો.

પશુ=આરખગવાળાં જા

નવર

સાફ=ચોખ્ખી

કરોડ=ખરડાવચ્ચેનું

હાડકું

પક્ષી=ખે પાંખવાળા

જાવર

સેવ=પોષે, હુંફળા રાખે

ગર=માવો

નસફારા=નાકના કાણુ

શ્વાસ=ફમ

છિદ્રો=કાણાં

દેર=તકાવત

અિત=છાતી

પાઠ ૧૨ મો.

સિધવ=એકજાતનો

ખાર છે ને તે મી

હાની ઠેકાણે વપરાયછે

પ્રકારનો=જાતનો

આગ્યેજ=કેક વખતે

વપરાશમાં=કામમાં

દેર=તકાવત

પાઠ ૧૩ મો.

પાન ખરખટુ=ઝાડનાં

પાંદડાં ખરી પડે

તેવી મોસમ

સારી પેઠે=વિચાર કરીને

તપાસ=નિર્ણય

દીક્ષી=ડાળાને છંડે ગાળ

ફણગા ફુટે છે તે

કુંપળ=ફણગા

પાઠ ૧૪ મો.

હુંકાળી=ગરમ

હુકુ=ગરમી

ખીંતી=કિંચડે

કરમાઇ=સુકાઇ

પાઠ ૧૫ મો.

કિનારે=કાંઠે

અંતરે=છેટે

નામીયુ=પ્રખ્યાત, જા

ણીતું

આફતો=હરકતો

સખળ=કારણ

હાલત=અવસ્થા

અગાડિના=આગળના

મથક=મોઢું, ઠેકાણું

અસત્ર=આગળ

માણ=જુના.

અડચણો=હરકતો

ભાગળ=જુના રસ્તા

કલંકટર=વહિવટી અ

ધિકારી

માણસેટ=ન્યાય કરના

ર અધિકારી

આસિસ્ટન્ટ ટો=મદદગારો

મનોહર=મનહરણુ કરે

તેવા

કોઈ=વખાર

લાતો=સાકડા રાખવા

ની જગ્યા

પાઠ ૧૬ મો.

ધમારતો=મોટા મકાન

મરામત=સુધારો, સમ

રાવડું

દેખાવ=અબકો

શરિયામ=જાહેર

મ્યુનિસિપાલ ખાતુ=સુ

ધારા

ઉચવણું=ઉંચીજાતના

આહણ, વાણીઆ

વગેરે)

પ્રજ્ઞે=વહાણુ રહેવાનું

ઠેકાણું

ડકકો=ખાંધેલો ઘાટ

કમી=ઓછું

નિરપયોગી=નકામુ, નકા

મ વગરનું

ખરકસે=મોટાં વહાણુ

ભારેમુલનો=ધણી કીમ

તનો

સખવ=અંશ

દરીઅહલ=દરીયાના

ઠેખાંધેલો મહેલ

મર્ષ=તરથી

ગણ=કિયું, અથવા

દીગગળ લુગડું

મથક=મુખ્ય ઠેકાણું

પાઠ ૧૮ મો.

આદ્ભૂત=નવાઇજેવી, અ

મત્કારો

ધાર=આકાર

પોઠે=શરીરે

કઠણુ=મુસ્કેલ

ભીંગડા=જાડીયામડી

તાણા=ઝીણા

સેવાય=પોસાય

શીધીને=ગોત્રીને

ખોળી=ગોત્રી

અમરદાર=ચાલાક, હોં
 સિઆર
 માર્ગ=રસ્તામાં
પાઠ ૧૯ મો.
 સ્થિર=ફાલેચાલે નહિ તે
 તત્ત્વ=છત્તંગ, ઝડપ
 દુર્ગંધ=નફારીવાસ
 મરકી=ફેલેરા, રોગચાળો
 વ્યાધી=દુઃખ, પીડા, રોગ
 પેદા=ઉત્પન્ન
 ખુશખોદાર=સુગંધીદાર
 પ્રસાદ=ખાવાનું
 ધરાવતા=મુકતા
 બોજન=ખાવાનું
 મસ્ત=જેરાવર
 કુટુંબનું=છોકરાછાંયાનું
 ભરણપોષણ=પાલણપોષ
 ણ, ગુજરાત
 ભગનોને=શેવકોને
પાઠ ૨૦ મો.
 વર્ણન=વકાફત
 સુખ્યત્વે=વધુ કરીને
 પ્રમાણ=અનુમાન ભાગ
 વર્ગ=ભાગ
 સખત=કઠણ, મજબુત
 જલદી=ઝટ
 ઓગ્ગર=હંથિઆર
 પિગળે=ઓગળે
 મથાળે=ટાચે

ઠંડી=ટાઢી
 પ્લેગેગો=એક જાતનો
 લોહાનો તથા ફાયલાનો
 બનેલો પદાર્થ
 ગેઠા=ગાંગડા
 જવાળામુખી=બળતો પ
 હાડ
 યંત્ર=સંચો
પાઠ ૨૧ મો.
 ઉત્તમ=સારો
 દુકામુદતમાં=થોડા વખ
 તમાં
 ઉચાપ્રકારનું=સારીજાતનું
 ગંજાવર=ઘણો જાવરો
 સ્તંભ=થાંભલા
 અચભો=નવાઈ
 સ્થિતિસ્થાપક=જેમ વા
 ણીએ તેમ વળે પાછું
 હતું તેવું થઈ જાયતે
 સાવચેતી=સંભાળ
 ફેર=તફાવત
 પ્રમાણ=અટકાવ
પાઠ ૨૨ મો.
 ધતરાજી=નાખુશી
 ઓસાર=ભાગ
 સમાગમ=મેળાપ
 વિશ્વાસ=ભરસો
 દારોગો=ખાવાનું લાવ
 નાર

સમે=વખતે
 અક્ષાતો=મુઝાતો
 પસંદ=ગમે એવું
 બાકુ=કાંબો, છિદ્ર
પાઠ ૨૩ મો.
 હિમાયતો=ધણી
 મ્યાદ=મીઠાસ
 લાભ=ફાયદો
 ગુક્તિ=યુક્તિ, કળા
 છાતી=દિમત
 મોકળે મને=ખીકવગર
 ધશાને=દોડીને
 ખેચાખંચ=તાણતાણુ
 રાવ=દાદ, ફરીયાદ
 ટોળથી=કાઠથી, ખખકાથી
 મગદૂર=તાકાત
 ઝુટવા=ઝડપી
 લાજમાં=શરમમાં
 રમુજ=મજા
 વિસરી=ભુલી
પાઠ ૨૪ મો.
 સુગ=ગંધ
 એકાંત=એકલા
 સારાંશ=મતલબ
 હાડછેડ=તરછોડનું
 હળીગઇ=મળીગઇ
 રોજ=દરરોજ
 ગંદી=ગોળરી
 ગમત=મજા, લહેર

નિમારેપાવુ-ભુજામયો
નિરાંત-જાણ
કમનસીમે-ઓછાભાવે
ટકયું-રહ્યું, નહયું
અકામલુ-સુંઝવણ, બે
ચેની
વાસમાં-રહેકાણમાં
હલકા-કિતરતા
મળુખત-હાડછેડ
રીઝવું-ખુશી કરવું

પાં ૨૫ મો.

કાશીગરી-નકશી
ખરડ-ઝટભાગીજાય એવું
ઓપ-ચળકાટ
પાળી-છરી
સરાણુ-ધાર કાઢવાનું &
થિઆર
ચાંચવા-કાઠાળા
છીણી-લોઢાકાપવાનું &
થિઆર
રેતરડા=કાંસ
કટારા=જાંબેયો

પાં ૨૬ મો.

કાશ=માફ
આળુઆળુ=આસપાસ
સાંમે પારથી=સામાકાંકા
થી

રળીઆમણુ-શોભીતું
કોટ-ગઢ
ભગભગ-આશરે
સમરાવેછે-સુધરાવે છે
અટકેછે-અથોછે
મરામત-સુધારો
નિશાન-એ પાણુ
ધેરાવો-ધેર, ફેર
મુરકેલ-અધક
ઢોળાવ-ઢાળ
ભસ્તો-ધણી
અદાલત-કચેરી
પ્રથમ પહેલાં
કમિટી-સભા
પતો-લુગડાંની પહોળાઈ

પાં ૨૭ મો.

ખહોળો-ધણી
સફરી-જળરો
સુંદર-સારાં
વણુકરો-લુગડાં વણનાર
રોજી-વપાર
મઠો-બૌદ્ધના રહેવાના
ઠેકાણાં
આખાદો-અકાળી
પ્રયત્ન-કાશીશ, યત્ન [ફેર
ભૂગુકર=ભૂગુરમિનું સ
કરઆણુ-વનસ્પતિ,
લીંપાતરો

પાં ૨૮ મો.

વિદ્વાન-પંડિત
વર્ણન-લોકોકત
ચોમેર-ચારેઆળુ
પોત-ખત
નાળુક-કોમળ
ધટ-ખડી
પોષણુ-ગુજરાત
છિદ્ર-કાંણા
શ્વાસ-દમ
કાહેલો-અગટેલી

પાં ૩૦ મો.

વિકટ-અધરો
રસાળ-સારો, ફલદુપ
પૂર-રેલ
નાવડાં-હોડીઆં

પાં ૩૧ મો.

કસ-રસ
લલચામને-લોભામને
તડ-શંટા, તડાં

પાં ૩૨ મો.

વર્ણુ-ખત
ખત-જીવ
આશરો-મદક
મંકાએલા-વખણાએલા
અવ્યવસ્થા-ઘેર બદો
ખસ્ત

પાઠ ૩૪ મો

સમર્થ=મળવાન
ખાસ=ખરેખરા
જોત્ર=દીકરાનો દીકરો
નામક્રિત=પ્રખ્યાત
સત્તાઅમલ
મિનાધાર=ગનોબ
ધોગી=મોટાં, જાહેર
ઉપદેશ=બોધ
વૃતાંત=હેવાલ, હકીકત
લિપિ=અક્ષર

પાઠ ૩૫ મો

સારવાર=સંભાળ
કરજ=કામ
અદા=જાહેર
નિદા=વાંકુ બોલવું
બોધ=ઉપદેશ
ઉત્તેજન=આશય, મદદ
આચલ=તાણુ
કબજે=દાબ
વર્તણુક=રીતમાત્ર
સત્કાર=આદરમાન
તારોફ=ખડાઈ
ડાબ=એબ
શુદ્ધિ=પવિત્રતા

પાઠ ૩૬ મો

ખમતી=કૌમતી
તૃતીયાંશ=અમુક વસ્તુનાં
ત્રણ ભાગ પાંડી તેમાં

થી બે ભાગ લેવાનેટલું

કુર=કંટે
અચર=મુશ્કેલ
ગાંચીયા=ગાંગડા
ખરદર્શક=આરપારદેખા
યએવું
ગાં=હેયે
લૂણુ=મીઠું, સખરસ

પાઠ ૩૭ મો.

અગર=મીઠું પાકેનેજગા
સ્થિર=હાલેચા લેનહિતે
ધેરાવા=ફેર
બોધ=ઉચેથી પાણી પ
ઉછેતે

ભય=ખોક
ખંડે=પડી ગએલાં
મકાન
તીર્થની=જાત્રાની
છોક=ધણું
પેદાશ=ઉપજ
કુંડ=પથ્થરના બાંધેલા
નાના કુવા

પાઠ ૩૮ મો.

ધમકી=ખોક
ખળાત્કાર=જોરજુલમ
અણુગમે=નાખુશો
કટોર=નકારાં, ખરાબ.

માયનો=અર્થ
મોટામના=ખડામના
ખરાબરીઆ=સરખા
જોરજુલમથી=પરાજી
વેર=દાઝ. માડું=ખોટું
ખરાદીલથી=સાચામના
અસર=લાગણી
વિનાંતીના=અરજના
ઉચે=મોટો
નરમાશથી=શાંતતાથી
માઠાં=નકારાં
દુખાય=દુભાય, બળ
બલાધ=સારાધ

પાઠ ૪૦ મો.

નામાંકિત=પ્રખ્યાત
પુખ્ત=પાકો
કુર=ધાતકી

પાઠ ૪૧ મો.

યાદગીરીમાં=સંભારણુ
માં, રમણમાં
વિવાદ=તકરાર
બાધ=અટકાવ

પાઠ ૪૨ મો.

મહિમા=ગભગતા
શ્રાગંત=પૈસાદાર
આશ્રમે=સ્થાનકો
વિશાળ=મોટાં

ભાસ=દેખાવ
ક્રમાત=અર્ધગોળાકાર
શરૂ=ગોળ ચક્રર
મોખરો=મોઢાગળ પ્રથ
મનો, આગળનો
ભાગ
બરાબરી=સરખામણી
કારોગરી=કારણી. નક
શી કામ

પાઠ ૪૩ મા.

વાદ=તકરાર
વંટેમારગુ=મુસાર
તપીગયા=રોસેભરાયા
ધીમા=શાંત
અજમાવો=પાપરો
બાપડો=બીચારો
બહારો=ધામ
અતે=છેવટે
સહેવાયો=ખમાયો
આકળા=કિતાવળા
જોડીકાઢેલી=ગતાવટની
પારપડેછે=ઝંટયાયછે

પાઠ ૪૪ મા.

ફેર=વકાવત
અંગમુન=જન્મથી મ
ળેલું મન
તર્કશક્તિ=ચિત્ત કરવા

ની શક્તિ
ટેકો=આધાર
કટાકુટમાં=માથાફેડમાં
ગુમાવેછે=કાઢેછે
બેદ=તકાવત
વિશેષ=વધારે
પોતીકાજ=પોતાના
રાક્ષા=સર્પનું દર
સધરો=ભેગું કરવું તે
મરડી=ઝૂંપડી

પાઠ ૪૫ મા.

સોચના=હીલગીરી
પેરણા=અચ્છા
સર્વમાં=અધામાં
મેડોળ=વાંકા ચુકા,
ઘાટ વગરનાં
તકરાર=વાદ
વાદવિવાદ=તકરાર
હાથપડે=ધામ
શોધો=ગોતી
શુચવણ=હરકત
તરેલતરેલનાં=ખતખતનાં
પારપડતું=થતું
ઠોકર=ઠેવાં
ખજારદાર=ઢોંશીઆર
નકાગી=ફેગટ
કસર=ખામી
કમ=ઓછી

બંદોબસ્ત=ગોઠવણ
પકકો=ખરેખરો
તર્ક=ખ્યાલ
ચૂકો=સૂકો
ધીરજ=શમતા
ઘોગ=મહેનત
સરખાવાં=મેળવી
બકિત=સ્તુતી, સેવા
ઉતરતી=દલકો
પંકિતના=ખતના
ઉત્તમ=વધારેસારા

પાઠ ૪૬ મા.

ચપળ=ચંચળ, ચાલાક
આનાકાન=ખંસતાણુ
પ્રવિણતા=માહોતી
આમ્યા=અધા
પંકાયો=વખણાઓ
શ્રેષ્ઠ=મોટા
સ્વભાવ=ટેલ
હીલગીર=ગોકાતુર
સિધાંત=જોગ, સાધન
નોપુરતક
પ્રસન્ન=રાજી
પ્રાકૃત=શુજરાતી, સંસ્કૃ
તોઅપ્રભંપ
પ્રસિદ્ધ=ખણીતું
પાઠ ૪૭ મા.
ચોખ્ખા=સાફ

લીલ=પાણીમાં લીલીકુ
ગ બાહેછે તે

ચર=રવા

જુવાળા લીસા

પાનડાં=પાંદડાં

જટકા=ટીં ગાદા

ખાદા=ખા

ચારો=ખાવાનું

હરતી=જં પતી, રોકતી

ક્ષણ=થોડી વાર, પળ

વીલાં=રેલા, છુટાં એકલાં

ન=પ ખાનું પુરૂપ

સોડે=જોડે

ખચાવ=રક્ષણ

બો=બીક

પાઠ ૫૦ મો

સફેદ=ધોલી

પદાર્થ વસ્તુ

મિશ્રણ=મેળવણુ, ભાગ

છિદ્ર-કાણાં

ઉત્તમ પ્રકારની=સારી જ
તની

મંડલીઓ=કં પની ઓ

ખારોક=ઝીણા

નરમાશ=મૃદુલાશ

ધીમેધીમે=થોડેતાપે

પાઠ ૫૧ મો.

પ્રતિષ્ઠા=સ્થાપનુ

ઉજડ=વસ્તી વગરનો
શાળા=ઠેકાણું

પાઠ ૫૨ મો.

મૂળસ્થાન=અસલનું કે
કાણું

કુમારોકા=કુવારીદીકરી

જનના=આવકના

તાડપત્ર=તાડનાં પાંદડાં

હરાળીન=નક્ક કરોતે

કુળાદેવી=કુળાની દેવી કે વં

શનો દેવો

પાઠ ૫૩ મો.

અતિશે=વણા

ગંદા=ગોખરા

વસનારા=રહેનારા

મુકામ=પડાવ

કમળી=હુનરી

વર્ણ=રંગ

સામજો=કાજો

પાઠ ૫૪ મો.

સમાગમ=મેળાપ

ચિત્ત=મન

મરજા=મરજી

અપવાદ=આળ

ઉધાડેછોગે=ખુલીરીતે

સંત=સાધુ

પ્રખ્યાત=જાણીતા

મીઠી=રસીક

છટાચી=ભળકાચી

ગુસ્સે=રીસે, દાઝ

કુંવરપદે=ગાદી મલ્યાપ

હેલાં

તુક=ચરણ

પાઠ ૫૫ મો.

ઉલટબેરફરીથી કરો=હોં

શમીળી છવારકરો

ખોડ=ખામી, કસુર

મિજબન=તળીયત

માથાકુટીઆ-અધરા

અકળામાં-મુઝામાં

દાથના-તોળરા

સુસ્ત-આળસુ

ચીડાઈ-ખીજાઈ

ઠેકાણે-ગિથર

જોધી-ગોતી

પાઠ ૫૬ મો.

દડદડ=ટપકં ટપકં

અકળામણ=મુઝવણ

રડેછે=રોવેછે

દયામણ=ગરીબકું

કંકણુ=અધરો

ઉમગથી=હોંશથી

અચકાતાં અચકાતાં=થો

બતાં થોભતાં
ચીડેછે=દાઝેબઠેછે
પાર=આરો
સહાં=અચકાતાં શેવું

પાઠ ૫૭ મો.

નસમું=આકર્ષ, અધર્ષ
કાયર=આળસુ, કઠીણ
કુકું=ભુલું
નિવરું=કઠણ, આકર્ષ
નિમુખો=પુશ્ચમોગ્નજી
નિવેવા
નિવારમાં=થોડાવારમાં
કુવવાનો=રોસાગંવા
નિવરથી=હોંશથી
માનંદથી=પુશીથી,
રાજીથી
નિવત=ધારણા

પાઠ ૫૮ મો.

કોવન=અળ શક્તિ
નરજી=અનાવા
પદા=કેતપત્ર
મુગમાં=પ્રથમ
નાટ=આકાર
અગરખો=કેડીયું
ધોમાઆંચે=થોડાતાપથી
આદમોએ=માણસે
રૂપ=ડોળ

પાઠ ૬૦ મો.
અર્થોચીન=અગાઉના
ગુના
ઉછેરને=પોષણ કરીને
સંખ્યાયાથી=અમાયાથી
લીન=ગરકાવ
પ્રવાશે=પરદેશે
રાયરંક=રાજનેગરીબ
સતોખા=રાજરાખી
દરકાર=પરવા
હોરાન=દુઃખો
મહિમા=મહતા, પ્રતાપ
સ્થિતિ=લાગત
અસ્થા-દશા, હાલત
અખાડો=ખેડક
અનિય-રક, અબ્યાગત
ગરાબ
અભીપ્રાય=મત

પાઠ ૬૧ મો.

સૂક્ષ્મદર્શક-ઝીણી વસ્તુ
ને મોટી કરો બતા
વનાર
યંત્ર-સંચો
ખામોચીઆમાં-ખાડમાં
કરોડો-ધણાજી
જેરવેછે-પચાવેછે
પોરા-ઝીણાજીવડાં
ચતુરામથી-હોંશિયારીથી

મેલ્યુ-નાંખ્યું
પારદર્શક આરપાર દે
ખાય તેવું
બક્ષ=શીકાર
આમળા=વળ
નકશી-કારીગરી
કોહેલા=અગડેલી
નુકશાન=ખેરશાયદો
વિદ્વાન=પંડિત
સંખ્યા=જથ્થો
આકાર=ધાટ ડોળ

પાઠ ૬૨ મો.

મધ્યે-માં
રમણીય-શોભીતો
ખેડોળ-ધાટ વગરની
સાહુકાર=પૈસાદાર
દાનેશ્વરી-દાન આપનાર
ધર્મો
પુન્યશાળી-ધર્મવાળો

પાઠ ૬૩ મો.

મોદીખાનું=ખાવાનો
સામાન રાખવાની
દુકાન
વિશાળ-મોટું
જોગ-લાયક
પુરકળ=ધણ
મથાળે-ટોચે છોડાઉપર

પાઠ ૬૪ મો.

ગુજગત-નિભાવ
નિર્ભળ-ચોખ્ખું
જવદંત-બાએ
પ્રિસ્તિ-વિશ્વાસુપંથના

પાઠ ૬૫ મો.

શાળી-ડાંડી
સતાત-આગક
વય-કમગતા
સતનકયુ-વંદ્યું, ભોગવ્યુ
ઠાળ-મરણુ
લગામ-સત્તા
આગમ-વીસ મો
ઇનામી-અક્ષાંસ
આશ્રમ-રેક્ષણ મઠ,
મદ-ગર્વ, છક
તલભાત્ર-વર
ડગી-બદલામ
પવિત્ર-ચોખ્ખી
પુણ્યશાળી-ધર્મી
સતી-ધણીપાછળ બળી
મરણુ
પાર-અંત, છેડો
અધિકાર-લાયકો, દરજ્જો
ચોખ્ખ-વખૂતો
શુદ્ધ-આત્મશુદ્ધિ, વૈ

સ્વ, સીવાયની બીજી જાત
સદગુણી-સારગુણવાળો

પાઠ ૬૬ મો.

અભણ-બણ્યાવગરના-
સુરખ
દરકાર-પરવા
ચાલે-બને
સૌ-બધા
બલુ-સાડું
પરોપકાર-પારકાનું સા
રંકરવુ
ખપ-કામ
રંગવા-કમાવા
જાતની-શરીરની
સંભાળ-ખબર
બરદાશ-ચાકરી
મહોદ્વા-શેરામાં
ગાન-સમજણ
બણી-તરફ
રથાપન-ખનાવવું તે
ધંધે-ઉંચોગે
ધર્મે-કુળ
બળવ્યો-કર્ચો

પાઠ ૬૭ મો.

સ્વધર્મી-પોતાનાધર્મનો
ધારો-સમજો
કાપર-કંઠાળો

છા-બદો
અપમાન-માનબગ
ખુલ્લુ-ઉઘાડું
માદા-ખરામ
જરૂર-અગત્ય
સદગુણી-સારગુણવાળો
સુધારી-સારાકરો
લાયક-સારો
આસા-હુકમ
ખરાનિતિ-સાચીદાનંત
પ્રસન્ન-ખુશા
ભુકુ-ખરામ
ચાલું-ધરૂછો
દશાણુ-સાડું

પાઠ ૬૮ મો.

દ્રષ્ટાંત-દાખલો
મોગરા-એક જાતનું
સુગંધીદાર ફુલ.
કૌવચ-એક જાતના
છોડનું નામ છે
ડંખ-ખા, કળી,
અગત્યની-જરૂરનાકામની
સાંભરી-યાદઆવી
લાગુ પડેછે-માફકઆવેછે
રોપે-વાવે
પામે-ભોગવે
કહેવત-ઉખાણો, ઓઠું
અંતે-છેવટે

પાઠ ૭૦ મો.

રીતભાત-ચાલચલગત
આશ્રય-મદદ, આશરો
પ્રવાશ-મુનાશરી
દંતકથા-મોહાની વાતો
અખાતકારે-એરણુલગથી
ગુરસો-રોસ

પાઠ ૭૧ મો.

લેખામાં-ગણતરીમાં
વસંત-રહેઠા

પાઠ ૭૨ મો.

કુટડામનેમાટેટપટીપ=૩
પાળાં થવા માટે
દાકેદાક

ચાલ-રીત
જંગલી-મૂર્ખ
અનુન-અણુસમજુ
હોંશેહોંશે=ખુશી થઇને
અંગના=શરીરના
ડોળ-ચહેરો, ધાટ
મુર્ચરેલા=ભંજેલા
નરમ-પોચા
વારામાં-વખતમાં
ખુબસુરત=ઘણો રૂપાળો
પસદહતાં=ગમતાં
ચોખડાં=ચારેખુણાવાળા
આસપાસ=આજુબાજુ

હસ્તાંદસ્તાં=મસ્કરીમાં
વગમ=મોટામ
શોભાવવાને=સારાલાગ
વાને

પાઠ ૭૩ મો.

ચિકલ=ડોળ, ચહેરો,
છપી

કદરૂપાં=એડોળ
કસર=ખામી
વેડ=માર કાળું
ચીપ-એશોગયેલું
નામાંકિત-પ્રખ્યાત
વજન=ભાર
ટાંગતાં-લટકાવતા
લંગડા-લુકા
ઉચકી-ઉપાડી

પાઠ ૭૪ મો.

કમર-કેડ
મજામુત-કઠણ
દમ-શ્વાસ
કરોડનુ-બરડાનીવચ્ચેનું
દરદ-રોગ
હેરાન-દુઃખી
સણકા-ચસકા, તણખા
નીચ-હલકી
કુમળાં-નાણુક, કુણાં
હુંદેછે-ધોચેછે

હુદણાં-તાજવાં
વર્ણુ-મજા
વેદના-ખીડા
ભાગવરી-ખમરી
જરર-ખપ, ખચીત
ખોટ-તાણ, ખામી

પાઠ ૭૫ મો.

અહરો-પૈસાદાર
બંટકરે-મુકે
કર-વરો, પૈસાલેવા તે
આધડા-આગાર ધ
ડાએવાગે તે નગારાં
બાધણા-ધાટ, ચણતર

પાઠ ૭૬ મો.

ગુમાસ્તા-મુનીમ, નોકર
કગાળીમાંથી-પેદાશમાં
થી

દરસાલ=એકવરસ
અપણુ-બેટ
એકડી-એમી
ચઢાન-ઢાળ
જવાળાં=અગિનીની જાળ

પાઠ ૭૭ મો.

માયાળુ-હેતાળુ
માયા-હેત
ઈલાજ-ઉપાય
સ્વાર્થી=મતલબી

સોખતી-ભાઇખંધ
પરગણુ-પારકાનું બલુ

કરનાર
ધર્મે=સહેજે
મોટામુતવાળાં=કિદાર
દાહવાળાં
રસ્તો=રીત
હળીમળી=સંપત્તિની
તળવાથી=છોડી દેવાથી
ફાવું=દીક પડવું
ભુંડીરીતે=મોટા રીતે
દોષ=વાંક
દોસ્તદાર=માઇખંધ

પાઠ ૭૮ મો.

વાસ=ગંધ
સખત=જલદ, આકરી
ગરમ=ઉતો
ખુલ્લુ=કિધાડું
છોખંધ=ચુનો દીધેલ
ટકાઉ=મજબુત
પદાર્થ=વસ્તુ

પાઠ ૭૯ મો.

કારખાનાં=સંચા
દરજાનું=જાતનું
કાન્થ=અંજવાસ તેજ
જોત=લાઇ
સ્થિર=સરખી

સાવચેતી=સભાળ
આગ=લાલ

પાઠ ૮૦ મો.

રમુજી=આનદી, મન
ઉપજવે એવી
ખડખડાટ=ખળખડાટ
છાજલી=છજી
ભચરડાટ=ચગદામ
સોધવા=ગોતવા
ફસાઇ=સપડાઇ
ધારતી=ગીક

પાઠ ૮૧ મો.

ભોજનક્રિયા=ખાવાની
રીત
સાહેબલોક=અંગ્રેજ
તરેલ=રીત
ભેરવીભેરવીને=નાંખી
નાખીને
અવધડવાળું=ચુચવણ
વાળું
વેલા=દુઃખ
પ્રથમ=પહેલાં
વાના=જણસો ચીજો
સ્વાદે=મોઠાસે
ટગરટગર=તાકીતાકીને
સુએનહિ=ગમ પડે નહિ
કડકડીને=ધણીજ

ધુણા-ચું=ફલાવું
ગટગટાવાગયો=પીગયો
તરેલવાર=નવાઈ જેવું

પાઠ ૮૨ મો.

પરોણુને=મેઘાતને
મેજ=મોઠા આગળ
રાખવાનું ટેવલ
ગભરાયો=સુઝાયો
એકદા=બેગા
ખુમચા=છાછરા થાળી
સુરમ=વાસ, ગમ

પાઠ ૮૩ મો.

વેગળેથો=છેટથી
સંધ-ધણા ગાણુંસો
બેગા થઇને જાય
તે સાથ
મોકળો=પહોળો
વિસામા=થાક ખાવાની
જગ્યા
નામીયા=પ્રખ્યાત, જૂન
ણીતા
શિક્ષણ=પથર ઉપર
લખેલો દસ્તાવેજ
અથો=પુસ્તકો
કર=વેરો
ઉચકા=ઉપડા
માફકરાવ્યો=અંધકરાવ્યો

भरंड=कोलेरा, अंक
गतता=रोग
हुंक=शोष
पथगण=इलाय

पाठ ८४ भा.

नवदलेन=बाग्येन

पाठ ८५ भा.

भांडगीक=भंडीया
तलेन=तमां=दण्डुरमां
प्रवीण=गुण्योता
पुरोहित=कारभारी
प्रसन्न=मुशी
गम=समज
सत्ता=हुकूम
स्वतंत्र=कोषना ताभाभां
नही ते
अन्ननशी=अन्ननानो उ
भरी ट्रेअर
छतां=तोपणु

टपाठ ८६ भा.

निमकहलाव=आधने
साइं करनार
द्यम=मोहर, ताप
प्रताप=अमल
नगराणां=कीमती जेट
बथर=प्रधान, कारभारी

पाठ ८७ भा.

रमणु व=सुंदर
भान=होश
दयदो=हाडभाड भपको

पाठ ८९ भा.

छाती=लीमत
तहो=गत

पाठ ९२ भा.

अनुनी=समजणु व-
गरना
वडेभ=शक
अणुसमजु=समजणु व
गरना
नजर=कुदृष्टि
प्रकारना=गतना
विशेष=वधारे
वास=गंध
ओकठां=जेगां
करडी=आकरी
विचारकरतीनथी=समज
ती नथी
धगधगता=अणना

पाठ ९३ भा.

प्रयोग=अनभाअेश
मीस=राउ
लगडी=ढाणकी, लाकडी
अवाज=साह

तापास=तणवीण

कसर=आमी
परसेवा=रपरी
कारण=मतलब
योकस=संभाण, तूपास
मनहोकाणुराभा=सित
रिथेर राभी
भंछा=भन
शंका=शक

पाठ ९४ भा.

परोणु=गेमान
मधरात=अडधी सते
पत्राया=अकणु
आणु=सम, दुवाध
खेवा=रोवा
भाह=होडी
होहता=अणडाववा
जूम=राउ
धुणवा=कंपवा
हाम=हीमत
योहयां=लाग्यां
रोणु=तोशन
भयी=थछ
शोरणकोर=राउराउ,
अवाज
विगत=हकीकत
विप्यात=गुण्योती
मशाणु=रमेशन, मुडहा

બાળવાની જગ્યા
કાસકરસ=ઝેરી હવા
ઝોકસીજન=સારી હવા
પદ્ધતિ=વસ્તુ

પાઠ ૯૫ મો.

દીક્ષમા=શરીરમાં
ઉતાર=મંગાવેલોજણસો
હમી=છેતરી
બેદ=મર્મ
રતનખેત=વિલાસતી ક
પાસ

ઝોકશી=ખાત્રી
તજવીજ=તપાસ
અજમાવા=વાપરી, કરી
હીંગ=વધારણી
પરીકરણ=પરી કરવાની
વિદ્યા

અપશુકન=નકારા શુકન
પોગળ=ગમ્યા

પાઠ ૯૬ મો.

ધામ=ઠેકાણું
રચના=મનાવટ
બેદમેર=મેતરફ
ગોશાળા=ગાયો રાખવા
તું=ઠેકાણું

પાઠ ૯૮ મો.

સજુગાર=પોશાક

તલપુર=જરાએ
સુગાર=આશરે
ખરીદી=વચાતુ લેવું તે

પાઠ ૯૯ મો.

અંગે=પેટે
ગરસાજરે છે=કામ ચલા
વ છે

આરા=ઘાટ, રસ્તા
સ્વચ્છ=ચોખ્ખો
સદામત=કમેશાનું દાન
વસુલ=ઉપજ

ખીચાખીચ=પાસેપાસે

પાઠ ૧૦૦ મો.

નસ=રંગ
કાગર=પીડા
કગર=સુવાણુ
ઝરતું=કેના પાણીથી
શેકવું

ઘરિપતાવ=દવાશાળા

કડાકા=અવાજ

વેદના=પીડા

મુડાલ=મુલાજેવું નમળું
શક્તિ વગરતું

પાઠ ૧૦૧ લો.

પલળેલો=મીનો

ગંદાબ જાય=ગાંધ પડી

જન્ય

મગીજશી=એકથઈ જરી
ધોરોનમ=મોટી રંગ
લાગલોજ=એકદમ, તરત

પાઠ ૧૦૨ જો.

ચનો=સવળો
પાસે=પડખે
હયમચી=ખળખળી
શ્વાસોશ્વાસ=દમ પરદમ
લાગલાગટ=ઉપરાઉપર
છાલક=ઝાપટ

પાઠ ૧૦૩ જો.

ટકર=જક
ધેતની=રહેવાશી

પાઠ ૧૦૪ થો.

પાટવી=ટિલાટ, મોટા
બહેકલો=જકી ગયેલો
ભુંડાચાલતા=નકારો રીત
બાતનો

કુકર્મ=નાદારો કામ
ગાંધીઓ=ભાઈપણ
ગુનાહમાં=વાંકમાં
કોર્ટમાં=કચેરીમાં
ન્યાયાધીશ=ન્યાય કરનાર
અમલદાર

શરમનેવીધ=ઓળખાણ
ને લીધે

સગન=શિક્ષા

અદાલતમાં=દરેરીમાં
 રનેલી=ભાઈબંધ, હેતુ
 ખાતર=વગે, માટે
 તરફદારી=વખ
 ડ્રેમ=ગુરસો રીસ
 એઅદબ=અવિવેક
 નધટે=નજોઈએ
 ગુનેગાર=કેહીને
 ચીડ=રીસ
 ધડદધને=એકદમ
 લપડાક=લપાટ, તમાચો
 ચોડી=મારી
 ધીરજ=હીંમત
 અપમાન=માનભંગ
 અમલમાં=હુકમમાં

પાઠ ૧૦૫ મો.

વીસો=ગાંખો, બોંઠો
 માથેચડાવી=માની
 નિભેયપણીથી=ળીકવગર
 હરખ=આનંદ
 આતુર=તૈયારહોંશીલા
 આમોર ઉમરાળ=મોટા
 અધિકારી
 દુરાચરણી=નકારીચાલના
 દર=છેટે
 તંગી=તાણ
 અચંનભે=ગુજરાન ચાલે
 દરમાયા=પગાર

શરમ=ઓળખાણ
 ખળચદારીથી=હોંશીઆ-
 રથી
 લાયકી=વાજબીરીતે
 બદાલ=કાયમ
 નિમકહલાલ=ખાધને સા
 ર કૃત કરનાર

પાઠ ૧૦૬ મો.

લક્ષણુ=આચરણ
 કેવળ=નદન
 ગુદ=તોખાં
 છાતાવાળો=દિંમતવાળો
 મસ્કરો=લાંડીઓ
 તૈયાર=સામેલ
 અપળ=ચંચળ, ચાલાક
 મધ્યભાગે=અરધભાગે
 આગસુ=મુસ્ત
 સરદાર=કપરી
 હુકમમાં=તાબામાં
 હસમુખો=આનંદી
 છુટની=રળની
 ઠાવકું ઠાવકું=નેધએ
 એવું પ્રસંગ પડતું
 કૂદાકૂદ-ઠેકઠેક
 કડબુ=અઘરું
 ઉદોગવી=મહેનત
 ગેરદાજર=હાજરનરહે તે
 ચોખ્ખી=સાફ

પાઠ ૧૦૮ મો.

ખેવકૂદ=મુખ
 એકલશરો=એકલો કામ
 કરનાર
 નિભાવ=આધારુગુણરો
 મલાલેલા=ધણું જુઝુ
 ખચે આપતી=પૈસા આ
 પતી
 સંભાળને=ચાકરીને
 ઉમેદ=હોંશ
 ભરણુપાષણુ=પાલણુ, પો
 પણુ ઇજરાન
 કમાતો=રળતો
 કશુએ=કાંઈપણુ
 હરખાશે=રાજી થારો
 મગન=ખુશી
 તુરમ=વિચાર

પાઠ ૧૦૯ મો.

વડો=મોટો
 વહાલ=હેત
 વાજઆવે=ચાકીજમ
 વિસરી=ભુલી
 મરજી=વિચાર ઇચ્છા

પાઠ ૧૧૧ મો.

વાજબી=ખરૂં
 ભરસો=ગ્રિયાસ
 મનવાળવું=સંતોષ રૂ

ખવો

ખલા=પાપ

ઝેરવાળખી=ચાણુધટતું

ન્યહિ=પૈશાદાર

અધર્મે=પાપ

વિધાડો=મહેર

વડકર=ખોજ વહેવાર

મેભો

દંડ=શિક્ષા

ખચ્ચા=ગર્વો

અનં=છેતર

નર=રૂપ સાહે

ખે=શશ

સોદા=માલ

પાઠ ૧૨૩ મો.

લાલચ=આશા

કેરીન દહાડા=કેરીની મો

શમ રતુ

ઝુમી=વલી, નમી

દાઢસળકા=ખાવાનું મ

ન થયુ

સાખાઆં=સાખપરથી

પડેલી કેરી

સ્વાદીષ્ટ=માર્ગ

માલિક=ધણી

ધીમે ધીમે=હળવેહળવે

વિસાત=માલ

સલથાથો=વૌભાથો

ખોસ=તાણ

શરમ=ભોંકપ

પરત થો=અકસોમાથો

મોટા મનનો=કફાર

અકલપેટો=પોતાના પે

ટનુ તાકનાર

પઠ ૧૨૪ મો.

માદું=ખોદું લુંડું નહારું

હામા=મા

આ નાગ=ફરા પ

સામા=માના

શરમ નાચ દલાવે=મા

જોડે નાગ

વાલા=સાંપો તોઈ

પન્થાન=અકસોસ કરે

અવાલન=જા, ખાર

નુકસાન=નિરજાયદા

ગાલ=સ્નાક

ટટે=કટંગા

પતવ ચુમની

કમનશીય=દુભાગી ન

દારા નસાવર જો

નિર્ધન=ગરીબ પૈસાવગરનો

નીચ=હસકો

નિર્દર=પાપી

અમથા=ખોટા જુદા

ચોપની=દહ

જામાગી=નદારીખેચાદખી

ધમકી=ખીક

ધ્યાન=મન નજર

પાઠ ૧૨૫ મો.

પછાડે=નાસે, પાછળ

ખાતર=ધાસછાણ વગેરે

નો કોઢીલો કચરો

જોડવાળ=ઠીક ઠીક

નિત્યની=રમેશની

કિંચો=મોટાકચો

દિન=મન

ખાદુ=ખેદ કિપતે એવું

મેન=લું શ

બાગ=ગશ

નમસા=મળમાં

મગન=શિક્ષા

નિગમ=ટક

યાદ=હેયે

કહાવું=મગ્ગલ

સમાચાર=દયાઓ

પાઠ ૧૨૬ મો.

ચોળાચળ=લપ, પંચુત

રોથા=વાઘ્યા

હીંદાઈ=મરામર

જુડાવું=નહાગએ

કહાવું=ગાડરો

રૂડા=ગારો

દરખાયા=રાજ થયો

મગન=ખુશી

માંડવાળી-નકી કંચુ
વિસાત-માલ
સામુ=કલટુ
વગવો-છેટા, આથો
ઓવિંતા-અચાનક અ
જાણે

એકદા-એગા
ટટુ-નાનું ઘોડું
સામામ=ચોકડું
પાડ-કિપકાર
કાળના-મોતના
મોઢામાંથી-પ જામાંથી
મરણનોલ-મૃત્યુવરોગ
અવસ્થા-દાલત
અગમગીઆં-આંસુ

પાઠ ૧૨૭ મો.

રહેણી-ચાલ
અલામબુ-સારો અભિ
પ્રાય
ચાકર=તોકર, વાણીતર
ગુમારતો=મુનીમ
અમંદા-હામગાં
મોઢામથી-અવામથી
ખરેખરી-સાચેસાચી
મરણ-મરણ
નીચુ જોવાનું-શરમાવાનું
કાચર-છેરાત, કટાંગવું
શરત-કરાવ

ખોટા-જૂઠા
આચરણુ-લક્ષણુ
ખોટા-જૂઠા
સુધારા-સારા થવા
વાતપૂછજો-ખાત્રી કરજો
ઘટાગત-લાગક

પાઠ ૧૨૮ મો.

પરહણુ-કરાવ કરાવ
ખોલીએ-શરતે
જો-વારે
અલા-લપ
લક્ષણુ-ટેવ
તળ્યા-છોડી દીધા
વતન-નુકશાન
ગદલો-માટું
ગામઝંઝ-શક્તિ, ગળ
શરમ-વાજ, ભોંકપ
ચેન-ગોડવળ ઠોક
ગમનયાજવો-ગેવાજેવો
સુઝાયા જેવા
લેયુ-મન
ટાઢકવમશે-હોક થશે
ગળતે ગળતેસાદે-ગરીબા
મથી
ખટપટ-તરખટ
ટેવ-લક્ષણુ
વય-કમર
આવ-અવા, આકીન

ખનમનથી-સાચાદીલથી
અપરાધ=શુના

પાઠ ૧૩૦ મો.

જોટરે=ચોરે
ધરદુગાનુ=ધણો ધરડો
છેટેથી=આથેથી
જેક=ધણો
કલ્યાણુ=સાક
અહોળાવગ્નારી=ઝાઝા
માણુસા
પ્રાસ=પ્રમાર, કાઠ
કને=પાસે
વડા=મોટા
ધાંટો=સાદ
યાદ=દેગે
અકસની=ખુદ્ધીની
દેવની=રાક્ષસની

પાઠ ૧૩૧ મો.

અગણોતરા=અગણોતર
ની સાલમાં (૬૯)
રાચરગીણુ=જાણુમાવ
વખાનામાયાં=દુખના
માર્ગ
પરમુવક=મીઠો ગામ
ડામાડાળ=દુખવા
વટે=ગતે
વાવાઓડુ=પવનનું તોફાન

બચાવ=કિંગારો
અથડાઇને=મટકાઇને
વસ્તી=માણસ
બહોળી=ઝાઝી
દમ્બી=પાઇ
ઓગ્ગ=હથિઆર
અડચણ=દેહત
અમત્કારો=નવાઇની
અમ્મ=મળ
ખેંચાઇને=વંપાઇને
ગિલામણુ=મયેકરખી
ક લાગે તેવું
નિલાળીને=તપાસીને
ગરક=ગરક
ગમ=મામુ, બહુ
મહા=સાગ

પાઠ ૧૩૨ મો.

બલમનમાન=બલાઇ
પીઠપર=વાસાપર
પચાણુ=ખેમવાનું
સપાટાખંધ=એકદમ
દાળ=દ્રામકો
હોઇઆકરીજશે=ખાઇ
જશે.
કીકર=કિચકટ, ચિંતા
પુછમરછ=પુછગાછ
ખાંગોડાં=ખાખા
દરકાર=પરવા

પાઠ ૧૩૩ મો.

શગ્દી=ભેજ
રાનમાં=જંગલમાં
સ્વાધીનકયું=મોખું
સુંદર=સાગ, શોભાયમાન
ચુકાવી=પતારી
કાલાવાલા=આછા

પાઠ ૧૩૪ મો.

ગુજ=ચેડો
ભેજ=ખાંડીમ
ચાતો=ચંચિતો
અલમત=તરાવર
મન્તાન=જગરા
ચળવાનુ=ચવાનું
કિંકપ્રવાહ=પાણીનુંવહેવું
વમેરં=વહેછે
મેળાપ=ભેગાથનું
જવદ્ધે=કોઈકવખતે
તળેટામાં=ખાંચમાં
ભગવું=રખડવું
ખુમરાણુ=રડોગડ, તોશન
સતાપેછે=દુઃખદેછે

પાઠ ૧૩૫ મો.

ચર્યા=રકોકત
ઓળા=પડછાયા
તપાશા=વાનીને
પારદર્શક=આરપારદેખા

યતેવું

સહ=ધન વાવટો
ડ=ખીક
વાતપ્રવોહ=પવનનો સપા
ટો.
ચીડવુંછું=બહાવુંછું
અચંખો=નવાઇ
મસ્કની=લાંઠી
ધનધન=વાહવાહ
સરખાવ=ભેગવો, મુકાબ
લોકરો
મગતગ=તણખલા
મુકામ=ગહેવાનું
ચપટીવાગમા=થોડાવખ
તમા

પાઠ ૧૩૬ મો.

સટકાને=ઝટકાને
ખોમા=ખાડામાં બખોલ
માં
પોતીકા=પોતાના
તરાપો=પાટીઆનુંપડાણુ
ઝડપથી=કિતાવળથી
સડસડાટ=એકદમ
છક્ક=માથાકુટ, જક
કછઆ=તકરાર
ખડખડનો=લવલવનો
ટાટો=તરમ, શાંત
સમરી=સુધારો

નિશ્ચય=નકી
 ઠાંકણુ=ખંધ
 પરાક્રમ=જામરાં કામ
 આરંભ=શરૂઆત
 ઓચિંતી=ઐકદમ
 પ્રગી=પ્રરો
 અગલુ ભરવાની=કામકર
 વાની
 દિટકારથી=તુચ્છકારથી
 ઉલટ=હોંશ
 ડગમગતુ=ફરતું અસ્થિર

મદદ=દિમતવાન પુરૂષ
 વચ્ચુ=તથું
 મચ્ચ=ચીડે
 વેડે=ભોગને
 કાચા=ઓછી હોમતવાળા
 પાકાહૈયવાળા=ખરો
 હોમતવાળા
 પાઠ ૧૪૭ મે
 ખડખડા=વાંક. સુકા
 રમણીય=શોભાયમાન

પુષ્કળી=ધાણા
 આશ્રય=સ્થળ
 પાઠ ૧૪૮ મે.
 ખુબશુરત=ખબ્બ ધર
 ખારક=ઝીણુ સુક્ષ્મ ખુ
 બી વાળુ
 આડોઆંક=તાળુખ પખા
 ડે એવુ અનહદ કા
 રીગરીવાળું
 નકર=કડણ
 ખણ્યા=ટાચ્યા

કવિતાના અર્થ.

પાઠ ૨ જે કવિતા ૧ લી મહારાણીની ગરબી.

ધંધર=પરમેશ્વર
 વડી=મોટી

પ્રેમવાળી=હેતવાળી
 કૃપા=મેહેરબાની

હૈડામા=મનમાં
 હર્ષ=આનંદ

(મ) હે પરમેશ્વર ! અમે એટલું માગીએ છીએ કે, એ ધણું
 હેતવાળી મોટી બાધ *વિકટોરીઆ ધણું વર્ષ જીવે. તમે મહે-
 રબાની કરીને એટલું આપો, તો અમે અમારા મનમાં પુરેપુરો
 આનંદ પામીએ. વિકટોરીઆ ધણું વર્ષ જીવે.

અચળ=ખસે નહીં તેવો.
 કદળાથી=મહેરબાનીથી.
 કળા=નૃજ.

અમલ=હુકમ.
 કુશળકલ્યાણુ=હેમખેમ.
 દોલત=પૈસા.

અમપર=અમારાઉપર
 દિનદિન=દિવસેદિવસે.
 વિધવિધ=જાતજાતના

* વિકટોરીઆ—હાલમાં જે ઈંગ્લાંડના તખ્તપર બીરાજી આ-
 પણાપર કેસરેલિંદ એ નામથી અમલ બોગવતા તે મહાન પ્રતાપી
 રાણી તા. ૨૨—૧—૧૯૦૧ ના રોજ સ્વર્ગવાસી થયાં.

(૨) એનો ખરો નહિ એવો હુકમ અમારા ઉપર લગે. વળી મેહેરબાની કરીને એને હેમખેમ રાખજો, વિકટોં એને દિવશે દિવસે ચડતાં કળા ને, પૈસા થજો, વળી જાત જાતનાં વખાણુ પામજો વિકટોં.

સઘળાં=અધા	શત્રુ=દુશ્મન	સંહારજો=મારજો
દુષ્ટનશ=પાપીના	અદૃશ=ફોગટ	કિધોગ=મેફેનત
વિન્યા કુંવરીનો=વધા-	વિજય=વધારે જય	જગતપાતપણા=દુનિયાના
રે જયવાળી કુંવરીનો	જોગ=લાયક, યોગ્ય	ધણીપણા

(૩) એના બધા દુશ્મનને મારો નાંખજો, અને એ નકારા લોકોનો મહેનત ફોગટ થજો. વિકટોં જગતના ધણીપણાને લાયક છે, એરી જયવાળી કુંવરીનો વધારે જય થજો. વિકટોં.

અખુ=ખુટેનહીંતેલી	દોષત=પેસો	સર્વે=અધા
સમયમાં=અખતમાં	સહાય=મદદ	કષ્ટ=દુઃખ
કૃપાનિધિ=મેહેરબાની	જશ=આખર	જગમાં=દુનીયામાં
વાળા પરમેશ્વર	મવાય=ખોલાય	

(૪) હે પરમેશ્વર ! એને ખુટે નહીં એટલી દોષત આપજો. અને બધી વખતે એની મદદમાં રહેજો. વિકટોં હે મેહેરબાની વાળા પરમેશ્વર ! એના બધા દુઃખ કાપી નાંખજો, કે જેની આખર દુનિયામાં ધણી ખોલાય છે.

જન=માણસ	સુખીઆં=સુખાવાળાં	અખડ=માગેનહીંતેલો
સોહાગ=શણગાર	ગુલમના=આકરાં	ઉપજ્યો=થયો
અગે=શરીરે	ઉમગ=આનંદ	અથાગ=અણોજ

(૫) જેના રાજથી બધાં માણસો સુખીઆં થયાં, એનો શણગાર અખડ રહેજો. વિકટોં આકરાં દુખ છતાં તે મટી ગયાં અને શરીરે અણોજ આનંદ થયો.

અમરપણ - અમરપણ	ગાય-ખોલે, કહે	ન્યાય-ધનસાર
ખસે નહીં તે	નિર્મળ-ચોખ્ખો	અંધારા-પુસ્તકમાં
સદાય-દમેશાં	સુજન-સારી આખર	
અમળે-પથરાળે	ગુણીજન-ગુણવાન માણસ	

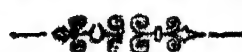
• • (૬) એનો ચોખ્ખો અને વ્યાજબી ન્યાય આપી દુનિયામાં અમરપણને મામળે. વિકટોં એની સારી આખર દુનિયામાં પથરાળે કે જેથી કરીને ગુણવાન માણસ પોતાના પુસ્તકમાં ગાય. વિકટોં

દયાવંત-દયાવાળી	દિસેછે-દેખાય છે	દીપાવડો-શોભિતો
સદગુણી-સારાગુણવાળી	રાજસમાજ-રાજસભા	ચોગણી-ચારગણી
હામ-હિમત	ચિતે-મનમાં	ચડો-આવો
રક્ષા-રક્ષણ	મહારાજ-પરમેશ્વર	

(૭) દયાવાળી ને સારા ગુણવાળી રાજસભા શોભિતી દેખાય છે. વિકટોં એને ચાર ગણી હિમત મનમાં આવો. હે પરમમેશ્વર ! એનું રક્ષણ કરો. વિકટોં

અમરવેલી-એકજાતનો	પરિવાર-વંશ	સજ્જન-સારામાણસ
મરે નહીં એવો વેલો	વીસ્તાર	જયજયકાર-જયથાઓ
	સહુ-બધા	જયથાઓ.

(૮) જેમ અમરવેલીનો વેલો બહુ બહુ વધે છે, તેમ એનો વિસ્તાર વધજો. વિકટોં દક્ષપતરામ કવિ કહેછે, કે હે સારા માણસો ! એ કુંવરીનો જય જય થાય એમ બોલો. વિકટોં

(પાઠ ૧૭ માં) કવિતા રજુ—સંપ વિષે

સુંકેતેર-તોરસે | જ્યારે-જેવખને | તાપ્તપર-ગાદીઉપર

જ્યારે સંવત્ ૧૩૫૧ ની શાલ હતી, ત્યારે દિલ્લીની ગાદીએ અશાફીની બુદ્ધશાહ બેઠો.

મંત્રી-કારભારી	અમલકરવા-રાજકરવા	વિખ-ઝેર
જેવ-જ્યારે	ફરીજોડી-મરજીથઈ	સાહ-ખાદસાહ
	ચખ-આંખ	સાહબદા-ખાદસાહનેકુંવર

જ્યારે તેના કારભારી મલેકકાકુરને રાજ કરવાની મરજી થઈ, ત્યારે ખાદસાહને ઝેર દઈ મારી નાંખ્યો, અને ખાદસાહના કુંવરનો આંખો ફાડી નાંખી.

દિન-દિવસ.	ભુંડી-નકારી.	સંપજે-ધાય.
પંચ-પાંચ.	તણ-છોડીદધ	જર-નકી.
	સંપ-હળીમળીનેરહેવું	વિચારીને-વિચાર કરીને.

પણ એક મહિનો ને પાંચ દિવસ સુખ ભોગવીને નકારી રીતે મુઝા તમે જર વિચાર કરીને જુઓ કે, સંપ છોડી દીધાથી સુખ થાય નહીં.

આદિક-વગેરે	નૃપ-રાજ	વણુમોતે-વગર મોતે
જગમાં-દુનિયામાં	સેવ્યો-રાખ્યો	

દિલ્લી વગેરે દેશોમાં જે જે રાજાઓ થયા, તેમાં જોણે સંપ ન રાખ્યો, તેઓ વગર મોતે મુઝ્યા છે.

હણ્યો-માયો	નિજ-પોતાના	બાતે-બાઇએ
કોને-કોઇને	પિતૃમાતે-માળાપે	

કોઇને કુંવરે મારી નાંખ્યો, કોઇને પોતાના બાઇએ મારી નાંખ્યો, કોઇને પ્રધાને મારી નાંખ્યો, અને કોઇને માળાપે (માવતરે) મારી નાંખ્યો.

શુભરીતે-સારી રીતે	પીડાયછે-દુઃખી માયછે	થકી-થો
સેવલે-રાખે	ધનથી-પૈસાથી	
રંક-ગરીબ	ધારતું-મોનતું	

સારી રીતે સંપ ન રાખવાથી રાજા અને ગરીબ માણસ દુઃખી માય છે પૈસાથી કોઇ સુખ માનતું નથી, પણ સંપથીજ સુખ થાય છે.

(પાઠ ૨૯ મો.) કવિતા ૩ છ—પ્રાણીપર દયા રાખવા વિષે.

પીડા-દુઃખ	મદાંધ થઈ-અહંકાર	અરે-હે !
પીડાય-દુઃખીથાય	રમાં આંધળાથઈ.	દીલે-મનમાં
પિડ-શરીર	ન-નહીં.	ધરે-લાવો.
આપડા-આપણા	જરૂર-નહીં.	પ્રાણીને-જીવને
આપડા-જિયાતે		

(૧) જુઓ કે પીડા થવાથી જેમ આપણું શરીર દુઃખી થાય છે, તેમ તે જિયારા પ્રાણીને દુઃખ દીધાથી તે પણ દુઃખી થાય છે તેમનામાં આપણા જેવો જીવ છે એમ નહીં જાણીને, અહંકારમાં આંધળા થઈ પ્રાણીને મારણ નહીં. અરે ! મનમાં દયા લાવો અને પ્રાણીને દુઃખ ન દો.

રચ્યાં=મનાવ્યાં	અવેવ=શરીરના ભાગ	ધૃશ્વરે=પરમેશ્વરે
તમેથી=તમાનીથી	બને=થાય	લાખવાતથી=લાખો
લગી=ના=જરાએ	વિચારાને=વિચારકરીને	કિપાયથી
ઉ=મન	આણીને=લાવીને	અધિક=વધારે

(૨) જુઓ કે શરીરના બધા ભાગ પરમેશ્વરે બનાવ્યા છે. તેમાંનો જરા પણ ભાગ તમારાથી લાખો કિપાયથી બની શકશે નહિ. માટે વિચાર કરીને મનમાં ધણી ખાંક લાવીને દીક્ષમાં દયા લાવો. ને પ્રાણીને દુઃખ ન દો.

ધરે=મુકો	ચર્ણ=પગ	પ્રોબ=એકદમ, ધમ
ધારીને=જાણીને	ખરે ખરા=નહી	ખુશી=રાજી
મિત્ર=માણવ	ધાતની=મારવાની	વિશેષ=વધારે
ચર્ણવો=ખેલો	વખાણીને=વખાણુ કરીને	

(૩) પ્રાણીને ગરીબ જાણીને તેનાપર એકદમ પગ મુકવો નહિ. અને હે મિત્ર ! તેને મારીને નહીં ખુશી થશો નહિ. વખી તેને મારવાની ચાલ વધારે વખાણીને કહેવી નહિ. અરે !

બનાવનાર=પૈદા કરનાર	પ્યાર=હૈત	બલે=સુખેથી
કિદાર=મોટા મનવાળો	દીધેલ=આપેલ	માણીને=ભોગવીને
દશ=પરમેશ્વર	તેહને=તેને, બીજાપ્રાણીને	

(૪) આપણો ને એનો (બીજા પ્રાણીનો) બનાવનાર એકજ પરમેશ્વર છે. તથા પરમેશ્વરના મોટા મનનો દીધેલો પ્યાર તેમને પશુ મળેલો છે. માટે તેમને હરવા હરવાનું જે સુખ આપેલું છે તે સુખેથી ભોગવવા દેવું અરે !

ગમથી=શક્તિથી	ભાર=મોળો	આપડાની=વિચારની
વદના=દુઃખ, પીડા	વિચારીએ=મનણીએ.	કદ=કેમ દિવસ
કૂર=નહારાં	કર્મ=કામ	પાપાણીને=મનણીને

(૫) પ્રાણીની શક્તિ ઉપરાંત ભાર ભરીને માર મારવો નહિ, અને એ બીચારા મરોળ જીવના દુઃખનો વિચાર કરવો. એ નહાર કામ કરવામાં પાપ છે એવું જાણીને કોઈ દિવસ પાપનું કામ કરવું નહીં, અરે !

આત્મ=પાપ	પરોત=પીની	ખોડ ને=માંડીને
કર્મ=કામ	શુભમાં=કાંડામાં	નિશાન=તાક
જાતુ=જીવજ	મરખ=નહારો	વિનાશ=નાશ
પાપ=પગ	ખેત=રમત	તી-વાળ નં=તોર મારીને.

(૬) જાડાંતા પગ ને પાંખો તોડી નાંખ ને પાપનું કામ કરે છે પૂછે શુભમાં પરોવ' નહારી રમત રમે છે. અને તાક માંડી તોર મારીને તેનો નાશ કરે છે. અરે !

(પાઠ ૩૩ માં) કવિતા ૪થી-૨૨દેશ પ્રીતિ.

સ્વદેશપ્રીતિ=પાતાનાદેશઉપર પ્યાર	રોગ=રમેટાં	પ્રાણી=જીવથી
બધી=સારી	બલો=મારો	નિતા=દુઃખેશાં
ભાર્તભુમિ=મરત રાખનો મુલક	દેશ=મુલક	પ્યારી=વહાલો
દિગ્ધે=માં	[ભરતખંડ	ભોગવણી, જમીન

આ સારી ભારત ભુમામાં નિરંતર રહ્યા છતાં આ ભારે સારો દેશ, આ ભારી સારી ભુમિ, અને પ્રાણથી પણ હંમેશાં વહાલી છે એવું જે કોઇ નથી બોલતો, એવો આપડો કોણ હશે ? (મતલબ કે એવાં બેઠાંએ.)

મૂઝ=દુઃખ	સગારે=જરાએ	હૈયુ=હૃદય
ભુમિ=પૃથ્વી	સદા=દમેશાં	વજ્ર=પાગળે નહીં એવું,
ભારે=ભોગ્યરૂપ	શુદ્ધ=સુકાએણું, સ-	સોઢયા કહ્યું.
દાઝ=સાગળી	મજ ન શકે તેવું	

જેનું હૃદય નિરંતર કહ્યું વજ્ર જેવું રહેલું છે, અને જેને દેશની સગારે પણ દાઝ નથી, તથા જે બાણે છે કે, ભારે કાંઈજ લેવું દેવું નથી (મ. ભારે કાંઈ સંબંધ નથી) એવો કોઈ દુષ્ટ માણસ હશે તે પૃથ્વીને ભારે ભારે છે.

કદાપી=કોઈ દિવસ	વડો=મો	રૂપાળો=સ્વરૂપવાન
બહુ=વધી	વૈભવ=વૈભવવાળો	પ્રમાણ=પેઢે, રીતે
સક્ષ્મીવાળો=પૈસાવાળો	સુખસ પતિવાળો	

કદાપી તે બહુ પૈસાવાળો, સ્વરૂપવાન અને મોટા રાજ વૈભવ વાળો હશે, તોપણ તેને સારા માણસો વખાણશે નહીં કારણ કે સગ-ડા અને કીડાની પેઢે તે પેટ ભરે છે.

સ્વદેશી=સ્વદેશાભિમાની	પાળે=રક્ષણ કરે, સાચવે	પૂરાપ્રેમથી=ખસારે-
વડો=મોટો, ખરો	કબ્જાણુમાં=મહામાં	તથા
ટાળે=મટાડે, ઓછાંકરે	લાભ=ફાયદો	પેળે=જેવું, દેખે
જતોને=માણસોને	લેખે=ગણે	

ખરો સ્વદેશાભિમાની તેજ કે, દેશીઓનાં દુઃખ મટાડે અને હબ્બરો માણસોનું હંમેશાં પાલન કરે; વળી લોકના બસામાજ ફાપેડો મણે, તો તેને પુરેપુરા પ્યારથી કોણ ન બુઝે ? (મ. બધા બુઝે)

વિદ્વતા=વધારેબુદ્ધિ	સ્વદેશાભિમાની=પોતાના	જન્મ=જન્મદગ્ધાની
વાપરી=વપયોગમાંલાવી	દેશનું અભિમાન	ખોયો=શુભાયો
દેશદાએ=દેશનાબલ્લાનેમાટે	રાખનાર	કમાણી=સાર્થક
અર્જન=માટે	વૃથા=ફોગટ. નકામાં	

(વિદ્વાન હોઇને) દેશના બલ્લાને માટે વિદ્વાતાનો ઉપયોગ ક્યો નથી, અને (પૈસાદાર છતાં) લોકના બલ્લાને માટે પામ્, વાપરી નથી, પણ (પોતાના દેશના બલ્લાને માટે મગરૂરી ધરાવતાં છતાં) સ્વદેશાભિમાનતાં કામ કર્યાં નથી, તેણે પોતાની ફોગટ જીદગ્ધાની શુભાવીને (જન્મદગ્ધીનું) શું સાર્થક કર્યું ? (મ. કાંઇ નહીં)

વિદેશે=પરદેશે	સ્વદેશે=પોતાના દેશમાં	ભેટી=મળી
વસીને=રહીને	ભાગ્યશાળી=નમીબવાન	ભાવે=હોશે
જાગ=વખત	વિયોગી=ચીખુટાં પડેલાં	હર્ષનાં=આનંદનાં
ગાળી=કાઢી	ભુમિને=જન્મભુમિને	

ભાગ્યશાળી પુરૂષ પરદેશમાં ધણો વખત રહીને પોતાના વતનમાં જાય, અને જ્યારે વિખુટાં પડેલા સગાવહાલાં, તથા ગદેશ ભુમિને હેતથી મળે, ત્યારે કહો કે, આનંદનાં આશુ કેને ન આવે ? (મ. બન્યાને આવે.)

(પાઠ ૩૯ એ) કવિતા ૫ મી—વિચારીને ખોલવા વિષે.

સુવાક્યથી=સારાં વ.	કુવાક્યથી=નહારાં વ.	કશોએક=કાંઈપણ
અનથી:	અનથી	આણી=હારી
સ્નેહ=હેત	કલેશ=કલજીઓ	ચી=મામ
સદૈવ=હમેશાં	લાધે=વાય	ઉચ્ચાર=ખોલ
વાધે=વધે, થાય	અરે=હે !	વાણી=વચન .

(૧) સારાં વચનથી હમેશાં હેત વધે છે. અને નહારાં વચનથી હમેશાં કલજીઓ થાય છે. માટે કાંઈ પણ વિષેક લાચીને હો મામ ! વિચારીને વચન ખોલો.

વિશ્વ=દુનિય	કિર્તી=આબરૂ	જનો=માણસો
પડેચડે=ચડતી પડતી	વડેજ=ધી	પ્રાણી=જીવ

(૨) સારાં વચનથી બધાં દુનિયા વખાણ કરે છે. અને નહાં વચનથી માણસોમાં આબરૂ જળાતી નથી. માણસની ચડતી પડતી જીભથીજ થાય છે. માટે હે બાઇ.

• પ્રજા=માણસ | પાળે=કરે | ઉચ્ચારતુ=બોલીનું

(૩) જુઓ કે, માણસો પોપટને ઘેર પાળે છે, અને ઘુડ પોતાના માળામાં પણ સુખે સુખ રહેવા પામતું નથી. એ બધું બોલીનું કારણ જાણીએ હે બાઇ.

બલી=મારી	બલાહ=મીઠાશ	ચુગી=નકારી
લોક=માણસ	બુરાહ=નકાર	ગજકુમાર=રાજાનો કુંવર

(૪) હે બાઇ ! સારી જીભે સારું બોલીને સારાપણું તો લે ? અને નકારી જીભથી લોક નકારે બોલસે. પછી બલે ગરીબ, રાજાને કુંવર, કે રાણી હોય ! માટે હે બાઇ.

દેશે=મળશે	અમુલ્ય=તુલીકિંમતનું	મુલ=કિંમત
લગાર=થોડું	પળી=પાવળું	

(૫) સારાં વચનથી દુધ, દહીં ને ધી દેશે. અને જેની બાદે કિંમત બેસતી હશે, તે થોડી કિંમતે આપશે. પણ નહારાં વચનથી કાઠ પાવળું પાણી પાશે નહીં. માટે હે બાઇ.

મુખેથી-મોઢેથી	માનવી-માણસ	વેણ-વચન
મુક્યું-બોલ્યા	થુક્યું-થુકી નાંખ્યું	વિમાસણો-પસ્તાણો
જાણી-તુકશાન		

(૬) માણસો મોઢેથી જો વચન બોલ્યા, તે જોમ થુકેલું પાછું મળાતું નથી. તેમ બોલેલું વચન પાછું મોંમાં લેવાતું નથી. પણ પાછળથી પસ્તાવો ને તુકશાન થશે. માટે હે બાઇ.

છરાતણી=છરાનો	છેદ=કાપ	કિપાય=મલાજ
સુંઝે=મળે, સાબરે	કાપ=ત્રા	કદી=કોઈ દિવસ
		રૂઝે=મટે

(૭) છરાને ધા વાગ્યે લેાય, તો નેનો કિપાય ઝટ મળે છે. જેમ કાચની કોઈ કાળી ગદા તે મટતી નથી, તેન નકારાં વચનનો ધા, કોઈ દિવસ રૂઝાતો નથી. મારે હે ભાઈ.

બલોખુશ=સારો નકારો	નોપતણી=નોપતે	મહાકો=અવાજ
દવાવિષે=વચનમાં	હડાકો=એકદમ	તાણી=ખેંચી

(૮) સારો કે નકારો નોપણો અવાજ દવામાં એકદમ જતો હોય, તો તમે કહો કે એ કેમ રોકી શકાય ? (મોઢામાંથી નીકળેલો સારો કે નકારો અવાજ રોકી શકાશે નહીં) મારે હે ભાઈ.

વાણી=વચન	વળગે-અગડશે	બલા=સારા
વઢો-ખેલો	ભારતોલ=ગભીરામ	

(૯) વિચાર કરીને વચન બોલશો, તો કોઈ દિવસ તમારું કામ અગડશે નહીં *દલપતરામ કવિ કહે છે, કે સારા માણસોજ ગંભીરામ રાખે છે.

(પાઠ ૪૮ માં) કવિતા ૬ ઠી માનો ગુણ સાગ ૧ લો.

પાશ્વે=ધોડીએ	પુવ-છોકરો	રડું-રોડું
રોક=ધણો	દેખી-જોય	મહા-મોટા ધણા
હેતવાળી-પ્રેમવાળી	દયાળી-દયાવાળી	

(૧) હું નાનો બાળક હતો, ત્યારે ધોડીઆમાં સુતો. તે વખતે ધણો રોડું, તો મને હાલું કાણુ રાખતું ? અને મને દુખી જોઈ દુખી જોઈ થાતું ? હે ધણા હેતવાળી દયાળી મા તુંજ.

* દલપતરામ—શ્રીમાળી આજણુ હતા, અને આ કવિ અમદાવાદમાં રહેતા.

પેલી=મુઠ	પીડા=દુઃખ	પંડે=શરીરે
તજે=છેડીદે	સ્પર્શ=મીઠાસ, સારૂં ખાવાનું	કડું=કડવું

(૨) પેલે બીનામાં મુઠ મને મુઠમાં સૂચાડે, અને હું મારા શરીરે દુઃખ પામું, તો પેલે સારૂં સારૂં ખાવાનું છેડી દેતી. મારા મુખને મારે કડવાં એસડ કાણ ખાતું ? હે ધણાં

તજી=છેડી દઈ	ખાણું=ખાવાનું	મુખે=મહોરે
તાણું=તરતનું, ઉનું ઉનું	મીઠા=મધુરાં	ગીત=હાલરડાં

(૩) મને છતી સાથે લઇને બચી કાણ લેતું ? અને સારૂં સારૂં ખાવાનું છેડી દઇને મને કાણ આપતું ? વળી મોઢેથી સારાં હાલરડાં મને કાણ ગાતું ? હે ધણાં

પડી=પડી જઈ	ખડું=અગડાઉં	ખમા=આશિય
આળી=કાચી	ખાંખાં=આંખમાં	પ્રેમના=હેતના
વાળી=ચન	ખાણી=અ. સું	પોતાતણું=પોતાનું
પુર=પ્રણા		દુધ=ચાવણુ

(૪) હું પડી જઈ કે અથડાઈ જઈ, તો ખમા ખમાના વચન બોલી આંખમાંથી હેતના પુરાં આંસુ કાણ લાવતું ? અને પછી પોતાનું દુધ કાણ પાતું ? હે ધણાં

ટળે=જનમ	તાપ=દુઃખ	શુકિત=કળા
ચિતે=મનમાં	ચિંતા=ફીકર	શુકિત=જન્મવું મરણું
ફડું=સારૂં	ચાતું=ઈચ્છતું	નહીં તે
બકિત=સેવા		

(૫) મને પરમેશ્વરની સેવા કરવાની કળા કાણ કેતું ? જોથી કરીને દુઃખ ને પાપ જનમ ને મોક્ષ મળે. મનમાં ઠીકર રાખી મારૂં સારૂં કાણ ઇચ્છતું ? હે ધણાં

(પાઠ ૪૯ મો) કવિતા ૭ મી માનો ગુણ સાગર જો.

તથા આજ=હજીસુધી, તોપણ	જગે=પાણીએ મણ્યાથી=ગણવાથી	જડયુ=આ ઠેકાણે સાગર
-------------------------	-----------------------------	-----------------------

મણિતે=હિસામે

(૬) જેમ પાણી તે સાથે માછલીનું હેત સાગરું છે તેમ તારું હેત હજી સુધી તેવું છે. તે હિસામે ગણવાથી ગણી શકાતું નથી હે ધણાં.

અરે=હે ?	ભુલી=ચુકી	લીધી=કરી
ચાકરી=અરદાસ	ચાકરી=કહણ	અમુલો=જેની કિંમત ન થાય
સદા=હમેશાં	દાસ=ચાકર	સાડું=મદલો [તેવી

(૭) તેં જે કહણ અને ધણાં મુલવાળી ચાકરી કરી છે, તે શું હું ભુલી જઈશ ? હમેશાં તારો ચાકર થઈને તેનો ખદલો વાળી આપીશ હે ધણાં.

દેવનાદિત=પરમેશ્વર	આનંદદાતા=આનંદ	ગુણ=ઉપકાર
માના=મા	આપનાર	સમો નાળા=મદલો
જંગ=વખત	સદા=હમેશાં	વાળવા

(૮) હે આનંદના આપનાર પરમેશ્વર ! મને મારી માએ જેવો ગુણ કયો છે, તેનો મદલો વાળવાને હમેશાં તું યોગ્ય વખત આપજો હે ધણાં.

શીખે=ભણે	પ્રિતથી=હેતથી	નિત્ય=હમેશાં
થાડે=મોઢે	રીઝી=રણ	દેવ=પરમેશ્વર
સ્વંકામે=અધેઠેકાણે	રચ્યાં=ખનાવ્યાં	કડાં=સારાં

(૯) આ આહ હંદ સાંભળીને શીખે, અને પછી હેતથી હમેશાં મોઢે કરે, તો પરમેશ્વર રણ થઈ અધે ઠેકાણે સુખી રાખશે, આવા સારા હંદ દલપતરામ કવિએ બનાવ્યા છે.

(પાઠ ૫૮ મો) કવિતા ૮ મી—શામળભટ્ટની સંમત્યા.

તન=શરીર
નરે=પુરૂષે

ઉત્તમ=મોટો માણસ
નરને=પુરૂષને

સજ્જન=સારા માણસ

(૧) એક પુરૂષે જીજ્ઞ પુરૂષને ગળ્યો, તેથી તેનું શરીર શોભે છે, હે ! સારા માણસો તમે સમજો, ઉત્તર જાઓ. (મતલબ કે માણસ જાઓ પેહરેછે, એટલે જાઓ માણસના શરીરને મળે છે.)

ઉત્તમ=સારા
તાન=બાપ

તણો=તો
કુળથી=વંશથી

વીવા=લગ્ન
ઉપજી=પ્રમ

સજ્જન=સારા મા-
ણસ.

(૨) સારા કુળમાંથી પેદા થઇ, ને તેના બાપના બાપ સાથે લગ્ન કર્યું. (મેળવણુ કર્યું) હે સારા માણસો ! તમે સમજો ઉત્તર જાજો (દુધનો બાપ દહીં, ને દહીંનો બાપ જાણ.)

બરે=મારે
શાન=કુતરો

દ્રાણ=ઠેકડો, છત્રંગ
ચતુરસુજ્જન=ડાહ્યા માણસો

મૃગ=હરણ

(૩) છત્રંગ મારે છે. પણ હણીયું નથી. મોં ઉંચું છે, પણ મોર નથી. હે ! ડાહ્યા માણસો તમે સમજો, ઉત્તર દેડો.

કાગ=કામડો

નાગ=સાપ

પાંખો=પક્ષી

(૪) પીળો છે. પણ પોપટ નથી. કાળો છે, પણ નાગ નથી. હે છે પણ કાગડો નથી. ઉત્તર બમરો

નારી=સ્ત્રી
વસે=રહે

નિર્ભગ=બગ વગરની
સાપણ=નાગણી

બોલ=કોણ
ઉત્તર=જવાબ

(૫) સ્ત્રી છે, પણ બગ વગરની નથી. કાળી છે, પણ કોણ નથી, દૂરમાં રહે છે, પણ નાગણી નથી એનો જવાબ બોલ ઉત્તર તરવાર.

પદ્મો=મણ્ડીતો
ચતુર=ડાહ્યા

પડોત=વિદ્વાન
ચેતજો=સમજજો

પુર્યો=પાંજરામાં રાખ્યો
મધુરો=સારો, મીઠો

(૬) મેણે છે, પણ વિદ્વાન નથી પુરો છે પણ મોર નથી
અથવા માણસો તમે સમજાને કે મોહુ મોહુ' બોલે છે, પણ મોર
નથી ઉત્તર પોપટ.

(પાઠ ૬૯ માં) કવિતા ૯ મો—ભલું ભુંડે કરવા વિષે.

ખીજ=ખી	માનવીના=માણસના	મીઠાં=સારાં
બોલ=વચન	કદાવીએ=કહાએ	કદાપિ=કોઇ દિવસ
આશા=આશા	લેશ=જરા	વિચારી=વિચાર કરી
વાર્તાએ=રોપીએ	પ્રદાર=હેત	ખાર=અદેખાઇ
આમવા=મેળવવા	ઉપાય=પ્રસાજ	
દોશ=વાંક	મદાવીએ=દમ્પએ	

(૧) માણસનાં મીઠાં વચન મોગરાના ખી જેવાં છે, અને
કડવાં વચનને કૌવચતા ખી જેવાં કહેવાં. મોગરાના ખીમાંથી કૌવચ
કોઇ દિવસ થાય નહિ, તેમજ કૌવચમાંથી મોગરો થવાની જરા પણ
આશા રાખવી નહિ. (મતલબ કે સારાં વચનમાંથી નકારાં વચનની
આશા લાવવી નહિ.)

(૨) એકવાર આપણે વિવેકથી વિચાર કરીને જુઓ, કે જેવાં
ખી વાવીએ તેવાં જાડ હશે. (મતલબ કે જેવું કરીએ તેવું ફળ પા-
મીએ) હેત અને અદેખાઇ મેળવવાનો ઉપાય આપણાજ હાથમાં છે
તેમાં દર્શપતરામ કવિ કહે છે, કે દુનિયાનો વાંક કાડવો નહિ.

વંદન=નમસ્કાર	શબ્દ=મોલ	શુભો=સાંભળો
નિદક=વાંકુ બોલવું	કદી=કોઇ દિવસ	નિદો=વાંકુ બોલો
સાલસ=સારા	ખંધો=જુઓ	નિર્મળ=ચોખ્ખો
મંદુ=ગોળરો	વાણી=વચન	વદે=મોલે
જાતમાં=માણસમાં	તુર્ત=તુરત, ઝડ	પડછદો=પડકો, સામે
		આવાજ

(૧) નમસ્કારનાં વચન કહ્યાથી નમસ્કારનાં વચન સાંભળે અને તમે કદી વંકુ બોલો, તો તે તમારું વંકુ બોલશે. સારાં વચન કહ્યાથી સારા વચન સાંભળે. હુચ્ચો કહ્યાથી હુચ્ચો કહેશે ચોખખાઈના વચન કહ્યાથી ચોખખાઈના વચન સાંભળે. અને જોખરો કહ્યાથી આપણને જોખરો કહેશે. માણસોમાં માણસ જેવાં વચન બોલે છે તેવોજ તુરત ઉત્તર મળે છે.

(પાઠ ૮૭ મો) કવિતા ૧૦ મી--પિતાની સેવા ભાગ ૧ લો.

છડો=એકલો	પાળીપોશી=ખવરા	બધા=સારા
છોટો=નાનો	વી પાવરાવી	આભાર=પાડ, મુણ
છેક=પણો.	રડી=સારી	કીધો=ક્યો
પિતા=આપ	રાજરાજ=ખુશીખુશી	

(૧) હું જ્યારે નાનો છોકરો હતો, ત્યારે મારા બોપે મને ખવરાવી પીવરાવીને મોટા કર્યો, અને સારી રીતે રાજરાજ રાખતો. હે પિતાજી ! એ સારો ઉપકાર હું કેમ ભૂલી જઈશ ?

જે ધડી=જે વખતે	કદિ=કોઈ દિવસ	અંતરે=મનમાં
આપે=તમે	આણી=ભાવી	મુખે=મોઢે
હાજી હાજી=હા હા		

(૨) મેં જે વખતે છાતી ઉપર ચડીને મુછો તાણી, તે વખતે આપ કોઈ દિવસ મનમાં રીસ લાગ્યા નહિ, અને મોઢેથી મેં જે જે કીધું, તે હા હા કર્યું હે પિતાજી !

સિક્ષા=શીખામણ	મુધાયો=સારો ક્યો	બેઠ=રસ્તા
શીખાવી=આપી	ભલી=સારી	સિધા=પાંશરા, સારા

(૩) સારી શીખામણ આપી મુધાયો, વળી વિદ્યા ભણાવી વિવેકમાં વધાર્યો. અને સારો વાતના સારા રસ્તા બતાવ્યા હે પિતાજી !

કોટી કોટી=કરોડો ક-	સહી=ખમી	કષ્ટ=દુખ
રોડો ધણાં	કાયા=શરીર	કીધી=કરી
છત્ર=છત્રી	અતિ=ધણા	પ્રાણુથી=જીવથી
ખાર=હેત	આણુતા=લાવના	

(૪) કોઇ દિવસ શરીરે ધણાં દુઃખ વેઠીને, મને છાતીમાં ધ-
ધ છત્રીની પેઠે છાયા કરતા (મારું જીવન કરતા) અને પોતાના
જીવ કરતાં વધારે હેત લાવના હે પિતાજી !

અત્યંત=ધણેજ	આનંદ=હરખ	ભૂલે=ચૂકે
વસ્તુ=ચીજ	પાડ=કિપકર	પુત્રપાણી=હરોછોકરો

(૫) મને જોઇને ધણેજ આનંદ પામતા, અને મોઢેથી જે
વસ્તુ માગું તે લાવી આપતા. એ બધા ઉપકાર જે નહરો છા-
કરો હોય, તેજ ભૂકી જાય. હે પિતાજી !

વગ્ર=મોટા	વાંકમાં=ગુનામાં	રાંક=ગરીબ
દંડ=શિક્ષા	દીલ=મન	આણી=લાવી
તણ=છોડી	સ્નેહ=હેત	દેહે=શરીરે

(૬) હું મોટા વાંકમાં આવું, તો ગરીબ જાણીને મનમાં દયા
લાવી થોડી શિક્ષા કરતા પશુ હેત છોડી દઇને કોઇ દિવસ શરીરે
દુઃખ દંધું નહિ હે પિતાજી !

(પાઠ ૮૮ માં) કવિતા ૧૧ થી પિતાની સેવા લાગ ર જો

કીધો=કર્મો	ભાગ્યશાળી=નશીબવાન	તુચ્છ=હલકી
ખુરી=નહારી	ટેવ=હેવા	ટાળી=મુકાવી
જનોમધ્ય=માણસોમાં	કીર્તી=આખર	ગાણી=ફેલાણ

(૭) મને ભણાવી ગણાવીને નશીબવાન કર્યો, તથા હલકી ને
ખરાબ ટેક મુકાવી; જેથી કરીને માણસોમાં આખર ફેલાણ રહી
હે પિતાજી !

લાવ=લાવો, ઓરીઓ	ગુણ=ઉપકાર	તાત=આપ
સદા=હમેશાં	ઉપાયે=ઇલાજને	સન્ન્યા=કર્ધાં

(૮) મેં જે સારો લાવો લીધો, તે જે હવે સારો લાવો લઇ-
શ, તે બધો ઉપકાર હે. પિતાજી ! હું તમારેજ ગણું છું. મારા
સુંખને માટે હમેશાં સારા ઉપાયો કર્યો. હે પિતાજી !

નિર્મિતા=જોતા	નેત્રમાં=આંખમાં	નીર=પાણી
લગાવી=ખઝાવી	બોધવચન	મીઠામીઠાજી=સારાં

(૯) મને જોઇને આંખમાં પાણી લાવીને છાતી સાથે લગાવી
હેતથી દાખતા, અને મ્હોડેથી મીઠાં મીઠાં વચન બોલતા. હે પિતાજી !

બાળ=બાળક	અન્નણ્યો=અણસમજી	છિરે=મનમાં
આપનો=તમારો	આણ્યો=લાવ્યો	આજઆજી=આજ

(૧૦) હું આજસુધી અણસમજી બાળક હતો, જેથી તમા-
રો એકે ગુણ મનમાં લાવ્યો નહિ. હવે હું આજથી જાણીતો
થયો. હે પિતાજી !

જગ નાથજી=પરમેશ્વર,	દયાળી=હેમખેમ	સેવનાં=સેવા
જગતનો નાથ	રનેહ=હેત	સદા=હમેશાં

(૧૧) જે પરમેશ્વર જીવતો રાખશે, તે હું તે તમે હેમ ખેમ
હશું, (જીવતા હશું) તો હમેશાં સાચા હેતથી તમારી સેવા કરીશ
હે પિતાજી !

ભણે=શીખે	રૂડા=સારા	છંદ=કવિતા	રચ્યા=ખતા-
ભકિત=સેવા	ભાવથી=હોંશથી	પિતુ=માપ	વ્યા
જ્ઞાન=સમજણ	શુભકામે=સારાકામે	રૂડુ=સારાં	

(૧૨) આ સારા છંદ હોંશથી જે શીખે, તો તે મા'માપની સેવા
કરશે, અને નહારા થશે નહીં. સારાં જ્ઞાન લઇ, સારા કામે વળગશે,
આ મારા છંદ દલપતરામ કવિએ બતાવ્યા છે.

(પાઠ ૯૬ માં) કવિતા ૧૨ મી—ચોરીના માલ વિષે

કાચો=પકવ્યાવિનાનો | અન=અનાજ | ધન=પૈસો

(૧) પકવ્યાવિનાનો પારો અનાજમાં ખાવો તેવોજ ચોરીનો પૈસો છે. કાચી હડતાલ ખાવી, તેવોજ ચોરીનો માલ છે. (મતલબનકે પકવ્યા વિનાનો પારો જેમ પચતો નથી, તેમ ચોરીનો પૈસો રહેતો નથી.)

ભમે=રૂંદે | કાળ=મોત | ખાલ=ચામડો
જમમ=જેમ | ઉપડે=ઉપસે

(૨) માથા ઉપર જેમ મોત ફરે છે, તેવોજ ચોરીનો માલ છે. કોયચને અડતાં જેમ ચામડી ઉપસી આવેછે, તેવોજ ચોરીનો માલ છે.

ગાણા=ગીત | ગાગ=નકારા શબ્દ | કુડાં=ખોટાં
ચડાવે=મુકે | આગ=તોહોમત

(૩) ગાણામાં જેવી ગાળો દે છે, તેવોજ ચોરીનો માલ છે. માથે ખોટાં તોહોમત મુકે છે, તેવોજ ચોરીનો માલ છે.

અભિનંદર=દેવતાની | જાળ=જવાળા | ચોરીતથા=ચોરીની
લક્ષ્મી=પૈસો | પચે=રહે

(૪) દેવતાની જેવી જાળ છે, તેવોજ ચોરીનો માલ છે, કોઈ માણસ છપ્પતી માખી ગજે, તે જેમ પચતી નથી તેમ ચોરીનો માલ પણ પચતો નથી

તાલ=મળ

(૫) આખા કોળાનું શાક થાય નહિ, અને વાશીદમાં સાંમેલું નંખ, તેતો જોવા જેવી મળ થાય; તેવોજ ચોરીનો માલ છે

સાર્હે=પકડે | સાપ=એર | આપ=પોતે
ગળતાં=ગળી જતાં | તજતાં=છોડી દેતાં | હાલ=તરત

(૬) એર છછુંદરને મોઢામાં પકડે, તો તે ગળતાં પોતે તરત મરી જાય છે અને છોડી દે, તો તરત આંધળો થાય છે; તેવોજ ચોરીનો માલ છે

હીડે=વાડને રસ્તે

| છુટ=મોકળ

(૭) સાળી વાડને રસ્તે મોકળ રાખે, તો બકર કાઢતાં ઉંટ પેશી જાય છે. અને ફાંસ કાઢતાં સાલ પેશી જાય છે, તેવોજ ચોરીનો માલ છે. (મતલબ કે થોડું દુઃખ કાઢી જાય, ત્યાં વળી વારે આવી પડે છે)

થોભ=અટકાવ

(૮) દહાડો કે રાત છાની વાત રહેતો નથી, અને વાત વાગે છિડી જાય છે તેનો અટકાવ કરતાં થાય નહિ જેમ બિલાડી એક મોભારેથી બીજે મોભારે જાય છે, તેમ વાત પણ એક ઘેરથી બીજે ઘેર જાય છે

(પાઠ ૧૦૬ માં) કવિતા ૧૩ મી-સપુત કપુત વિષે છપ્યાં

આપ=પોતાનું

| રણેલું=કમાએલું

| સવાઇ=સવા ગણી

ઢાંકે=છાનું રાખે.

| કુળ=વંશ.

| કલંક=ખામી.

અંગ=શરીર.

| નિત્ય=હમેશાં

| વહેવાઇ=કામમાં લાવી

(૧) પોતાનું રણેલું ખાય, અને ખાપથી સવાગણું કરે. પોતાના

શરીરને હમેશાં કામમાં લાવીને કુળની ખામી હોય તે ઢાંકે.

વિશ્વ=દુનિયા

| વખાણે=વખાણુ કરે

| પૂડ=પાછળ

જૂડ=જૂડું

| દેખી=જોઇ

| દીલદાઝે=મનબળે

સજ્જન=સારા માણસ

| દાતા=આપનાર

| શર=શસ્ત્રી

તુર=તેજ

| લજબો=શરમાવો

| લાજે=શરમાય

(૨) જેનાં પાછળથી દુનિયા વખાણુ કરે, તે જૂડું જોઇને

જેનું મન દાઝે સારા માણસ, દાતાર, શરા, તેજસ્વી એઓના મનથી શરમાવો શરમાય એવો હોય

કીર્તિ=આખર

| કવિજન=કવિમાણસ

| સકળ=મધા

લહે=સે

| સપુત=સારો છોકરો

| સર્વ=મધા

(૩) વર્ણી જેની આગરના કવિ માણસ વખાણ કરે, અને ઉપલા બધા સારા ગુણ ગનમાં લે, તો, +શામળકવિ કહે છે, કે હું સાતે સાચું કહું છું, કે બધા તેને સારો છોકરો કહેશે.

લેશ=જરા	દુષ્ટ=પાપી નકારો	રૂએ=રૂદન કરે
પુએ=ખોધ નાખે	લાજ=આગર	ધન=પૈસો
નમે=પગેલાગે	વેરી=દુશ્મન	પાય=ગાગ

(૪) કુળની જરા પણ આગર રાખે નહીં, અને બાપની દોષત પણ ખોધ નાખે. દુશ્મનને પગે જઈ માંડું નમાવે અને નકારા માણસ આગળ દુઃખનું રૂદન કરે.

બાપીકા=બાપનો	ખોળે=લોપે
છિદ્ર=છાનીવાદ	ઘોલે=ઉધાડુ કરે

(૫) કુળને કલકીત કરે અને બાપનું પચન લોભે સારા માણસને દુઃખ દે, અને પાતાની છાની વાત હોય તે ઉધાડી કરે.

આધીન=તાળે	થકા=થઈ	અન=અનાજ
લાજ=શરમ	મરજાદા=વિવેક	નવલહે=ન રાખે
કપુત=નકારો છોકરો		

(૬) પારકાને તાળે થઈ અનાજ ખાય, અને લાજ કે વિવેક રાખે નહીં શામળકવિ સાચે સાચું કહે છે, કે લોકો તેને નકારો છોકરો કહેશે.

(પાઠ ૧૧૯ મો.) કવિતા ૧૪ મી—સંપ વિષે.

સૃષ્ટી=દુનિયા	વનમોઝાર=વગડામાં	ડરતાં=ખીતાં
માનવી=માણસ	સૌ=બધા	થકી=થી
સમે=વખતે	વમ્તા=રહેતા	લગાસ=જરાએ

+ શામળકવિ—ગોમતીપુરનો શ્રીગોડ માળવી બ્રાહ્મણ.

(૧) જ્યારે દુનિયા થઇ, તે વખતે બધા માણસો વગડામાં રહેતા. અને એક બીજાથી બીતાં, તે વખતે જરાએ સંપ નહોતો.

પેરણુ=પહેરવાને	વનમાં=વગડામાં	વશીને=રહીને
વેઠાં=ભોગવતાં	દેહે=શરીરે	અતુળ=ધણુજ

(૨) પહેરવાને છાસો અને પાંદડાં હતાં, અને ખાવાને વગડાનાં ફળ ને ફુલ હતાં, વગડામાં રહીને શરીરે ધણુજ દુઃખ ભોગવતાં.

સંપતણી=સંપની	મતિ=બુદ્ધિ	સાર=સારી
સહાયથા=મદદથી	અન્યા=અન્યાં	બધાં=સારાં

(૩) પછી પરમેશ્વરે સંપ કરવાની સારી બુદ્ધિ આપી, અને એક બીજાની મદદથી સારાં ધરનાર થયાં.

સુસંપ=સારોસંપ	અડચણુ=હરકત	બદોખરત=ધારા
બદુ=પણા	જન=માણસ	

(૪) જેમ સારો સંપ ધણો વધ્યો તેમ હરકત હતી તે બાગી ગામ અને માણસો દુઃખી ન થાય, એવા ધારા બાંધ્યા.

અખળ=અળવગરના	દુર=નાશ
સખળ=ખળવાળા	જરૂર=નક્કી

(૫) અળવગરના ને અળવાળાં બધાં સુખી થયાં ને દુઃખ હતાં તે નાશ પામ્યાં. એ બધું દારણુ સંપતું છે, તે તમે નક્કી જાણો.

સઘળાં=બધાં	શોક=દીલગીરી	સંપતી=દોલત
સાંપડે=મળે	લાજ=આખર	વખાણુ=વખાણુ કરે

(૬) બધાં સુખ સંપમાંજ રહેલાં છે. અને જ્યાં સંપ નથી ત્યાં દીલગીરી છે. સંપથી પૈસો મળે છે, અને માણસોમાં આખરના વખાણુ થાય છે.

તાંતણિ=તાગડો. | જુથ=જથ્થો

(૭) ત્રાગડો તોડવાની બધાની હિંમત હોય છે. પણ જથ્થો બીને જાડું (સંદર્ભ) થયું હોય, તો તે કાંઈ કાંઈ શકતું નથી.

કુટુંબમાં=બાઈમાંકુમાં	શત્રુ=દુશ્મન	ટકે=રહે
જુઠમાં=જઘ્યામાં,	એકલ=એકલું	ઉડીજાય=નાશ પામે

(૮) જો કુટુંબમાં સંપ કરીએ, તો પછી દુશ્મનથી કાંઈ થાય નહીં. ઝાડ પણ જઘ્યામાંજ રહી શકે છે. જો એકલું હોયતો નાશ પામે છે.

છેદેબેદે=ભાંગે તોડે	નિજ=પોતાની	પાસ=પ સેના
કાટ=ગઢ	તરકરનો=ચોરનો.	ત્રાસ=ખીંક

(૯) જોકરાં પોતાની પાસેના પથ્થરા ભાંગી તોડી નાંખી દે છે પણ જો તેનો ગઢ બનાવીએ. તો ચોરની ખીંક રહેતી નથી.

ધુવે=ધોધ નાંખે	ધકાવે=ખેંચે	ઉપજે=થાય
મેહ=વરસાદ	મેઢી=મોટી	રચીએ=બનાવીએ

(૧૦) જ્યારે 'વરસાદનો ઉકાવ થાય છે, ત્યારે ધુળને ધોધ ખેંચી. જાય છે પણ જો તેની મોટી પાળ બનાવીએ, તો તેનું સરોવર બને છે.

માનવી=માણસ	ઠામે=ઠેકાણું	સૌ=બધા
------------	--------------	--------

(૧૧) તેમ તમે બધા માણસો મળીને બધે ઠેકાણું સંપ કરો. અને દક્ષપતરામ કવિ કહે છે, કે બાગે પડતાં દુઃખ ને સુખ બોમવો.

(પાઠ '૧૨૨ મો.) કવિતા ૧૫ સી બોલ્યું પાળવા વિષે.

વિના=વગર	ટેકવાળા=નિયમવાળા	નકારી=ખરાબ
આપનો=પોતાનો	પાળે=પાળી શકાય	

(૧) નિયમ વગરના માણસો બહુ બોલી વાળે છે, પછી પોતાનું એકે વચન પાળવા નથી. તમે તેવી નકારી ટેવ રાખશો નહીં. માટે જેટલાં વચન પાળી શકાય તેટલાં વિચારીને બોલો.

પૂરો=પૂરેપૂરો.
નરો=પુરૂષો

બોલ=વચન
ધટે=ઓછા થાય.

તોલ=આખર
ભરોસો=વિશ્વાસ

(૨) જે પુરેપૂરું વચન પાળે છે. તેની આખર વધે છે અને જેનું વચન જુદું પડે છે, તેની આખર ઓછી થાય છે. પછી સ્ત્રી કે પુરૂષ કૃષ્ણ તેનો વિશ્વાસ રાખતું નથી. માટે જોટલાં

વેણું=વચન.
અરે=હે !
શોક=દીલગીરી.
હિરે=મનમાં

જશો=જવાદેશો,
કશો=કાંમતપણ
આણું=લાવું,
ધીર=ધીરજ,

નાણું=પૈસો
ન=નદી
ધરે=રાખો
ધારી=જાતી

(૩) પૈસો જાયતો ભયે, પણ વચન જતા દેગો નહોં (અરે ! એ વ્યાપ્ત (પૈસો જવાથી) હું કાંમત પણ દીલગીર લાવતો નથી, મનમાં ધીરજ જાતીને એવા ટેક નાખો. જોટલાં

સુખ્યાં=સાંભળ્યા
વંચુમા=વચન પાળ
વામાં

શરવીરો=શુભ માણસ
અનાદિ=જુની
લાજ=આખર

સતવાદી=સાચું બો-
લનાર
લાભકારો=ફાયદાવાળી

(૪) ધણી સાચું બોલનાર શરવીર માણસો સાંભળ્યા છે. તેઓ પોતાના વચન માટેજ મુશ્કા, એવી જુની રીત છે. અને તેમની આ લોકમાં ફાયદાકારી આખર વધી. માટે જોટલાં

કહેનેકરે=બોલે તે પાળે
ખોટો=નહારો

માનવી=માણસ
માન=આખર

મુઝે=ખોધ નાંખે
ઉતારી=ઓછું કરી :

(૧) જે બોલે તે પાળે તેને ખોટો માણસ જાણવો. અને જે વચન ખોધ નાંખે તેને ખરેખરો નહારો માણસ જાણવો. અરે ! એતો પોતાની આખર ઉતારી નાંખશે. માટે જોટલાં

ચર્ણુ=પગ
લહે=લે
ખરે=અરે

કાટે=કરડે
ઉપમાં=સરખાવવું
લજ્યા=લાજ

લખાડી=જુઠો, લખાડ
જોગજાયક
વારી=વખત

(૬) જે કૂતરા બસે છે, તે ઘણું કરીને પગે કરડતો નથી. માટે લખાડી માણસને કૂતરાની ઉપમાં આપી છે. (મ. લખાડી માણસ કૂતરાની પેઠે સવલવ કરે છે) સવલવ કરવાથી આખર જવાનો વખત આવે છે. માટે જેટલાં

સરે=થાય
દહાડો=દિવસ

ઉપજે=થાય
રંગે=રીતે
લાભ=શાયદો

બલા=સારા
મારી=ધણી

(૭) શરીરે સુખ થાય કે દુઃખ થાય, તોપણ રાતને દિવસ એજ રીતે રહેવું. (મતલબ કે બોલવું તે પાળવું) જેથી કરીને સારા લોકમાં કામદાકારી આખર પામશો.

કેણુ=વચન
ઠરી=જાંપી
શડાં=સારાં

શક્તિ=બળ
ઉંચાકામે=સારે ઠેકાણે
છંદ=કવિતા

કાર્યી=ઓછી
રચ્યા=ખનાવ્યાં

• (૮) સુતાં ઉઠતાં અને બેસતાં સાચેસાચી વાત કહેવી. જે તમારો શક્તિ દાચી હોય, તો મોટું વચન કહેવું નહિ. જેથી કરીને જાંપીને સારે ઠેકાણે બેસશો. આ સારા છંદ દલપતરામ કવિએ ખનાવ્યા છે.

(પાઠ ૧૨૯ મો) કવિતા ૧૬ મી કષ્ટનષ્ટાષ્ટક.

અહોદેવ=હે ! પરમેશ્વર
આરો=વાહાલો
આનંદ=હરખ
સદા=હમેશાં

પ્રાણથી=જીવથી
આપ=તમે
કૃપાનાથ=કૃપાવાળાધણી
દાસ=ચાકર

પુણુ=પુરો
આત્મત=ધણી
મહાકષ્ટ=મોટું દુઃખ

(૧) હે પરમેશ્વર ! હું તો તમારો હમેશાં ચાકર છું. અને હે પરમેશ્વર, તું મને મારા જીવથી પણ વધારે વહાલો છું. મને કામે ધણી હરખ આપો. હે કૃપાવાળા ! મારું મોટું દુઃખ છે તે કાપી નાંખો.

પુરો=કુરેપુરો	પુરો=નકારો	પ્રાણી=જીવ
દેક=પણી	પાપી=પાપ કરનારો	દયાવાન=દયાવાળા
દિસો=દેખાઓ	તથાપી=તોપચુ	ધ્રુટે=નપ
આપનો=તમારી	છાપ=નિશાની	છાપો=કરો

(૨) હું પુરેપુરો નકારો પાપી જીવ છું, તો પણ તમે તો દયાવાળા દેખાઓ છો, જે તમારી છાપ છાપો તો મારાં બધાં પાપ નાશ પામે. હે કૃપાવાળા !

કગા=વાત	વશ=દોગટ	વાદ=તકરાર
કાચો=ખાલી	શિરે=માથે	ધાપો=મૂકો

(૩) સાચામાં સાચો સગો તો હું પરમેશ્વર ! તુંજ છું હું શી વાત કરુંને દોગટનો તકરાર કરું ? તમે મારા માથા ઉપર હાથ મૂકો, તો ખતુ સાર થશે. હે કૃપાવાળા !

સજો=વખતે	આનમ=નિરાંત	સંતાપ=દુઃખ
બન્યો=શયો	બાળ=બાળક	શ્રેષ્ઠગાપો=મોટોબાપ

(૪) મને આ વખતે નિરાંત કોણુ આપે ? અને તમે કહો કે તમારા વગર મારા પાપ ને દુઃખ કોણુ કાપે ? હું તો બાળક છું અને તમે તો મોટા બાપ છો, હે કૃપાવાળા !

આપદાં=દુઃખ	ઉગારો=બચાવો	શોક=દીલગીરી
સિંધુથકા=દરિયાથી	સઘ=તરત, ઝટ	તારો=ઉતારો
	પ્રભે=નાશ	સર્વ=બધા

(૫) મને આજ આ દુખમાંથી બચાવો અને દીલગીરી રૂપી દરિયામાંથી ઝટ ઉતારો, હે પરમેશ્વર ! મારા બધા પાપનો નાશ કરો, હે કૃપાવાળા !

સર્વથા=બધે દેકણે	સર્વદા=હમેશાં	શુદ્ધ=સંભાળ
કૃપાળુપણે=મહેરબાની	સંકટે=દુઃખે	સાય=મદદ
ની રીતે	વિના=સિવાય	વિલાપો=બોધાર

(૬) તમે બધે ઠેકાણે હમેશાં મારી સંજાના લીધી, અને મેહેરબાનીની રાતે દુઃખની વખતે મદદ કરી તમારા વિના અમારા પોકાર કોણ સાંભળે ? હે કૃપાવાળા

ધર=લાવું, રાંધું	અંતરે=મનમાં	બાણુ=બોલું
આપઆગે=તમારા	દીન=ગરીબ	લાપા=વચન
આગળ	માફ=ક્ષમા	માપોન્ગણો, ભરો

(૭) હું તો મનમાં એક આપનીજ આશા રાખું છું અને આપની આગળ ગરીબી વાણીથી બોલું છું કે, મારાં પાપ માફ થવાને ગણતરી કરો. હે કૃપાવાળા !

વડો=મોટો	વેગ=જીવંત	ચડો=આવો
વારે=મદદ	શોક=દોલગીરી	દ્રષ્ટિ=નજર
કશો=કાંઈપણ	કલેશયો=કષ્ટયાત્રી	કળાપો=બળાપો

(૮) મોટો જીવંત લાવી મારી મદદે આવો. જ્યારે આપની નજર થશે, ત્યારે મારી તમામ દોલગીરી નાશ પામશે. પછી કશોયો કે બળાપો રહેશે નહીં. હે કૃપાવાળા !

કષ્ટનદાહક=દુઃખનાશ	થીર=ખસે નહિ તેવું	પ્રાણી=માણસ
પામે એવા આઠછંદ	પ્રેમ=હેત	આણી=લાવી
પ્રાર્થના=સેવા	અર્થ=કામ	સર્વે=બધાં
સરે=ચાલ	કામ=ઠેકાણું	રચ્યાં=બનાવ્યાં

(૯) દુઃખને નાશ કરનારા આ, આઠ છંદ વડે કોઈ પ્રાણી પુરે પુરું હેત લાવીને પરમેશ્વરની પ્રાર્થના કરે, તો તેનાં બધાં કામ થાય, અને ખસે નહીં એવે ઠેકાણે બેસે આ સારા છંદ દલપતરામ કવિએ બનાવ્યા છે.

(પાઠ ૧૪૨ મો) કવિતા ૧૭ મી—નામ વિષે.

મહિમા=મોટાશ	વિરલો=કોઈકણ	હેતે=હોંશથી
હરી=પરમેશ્વર	બાળપણમાં=નાનપણમાં	

(૧) નામની મોટાછરાખે, એ વાકાકાકજીવિરલોપુરુષ હોયછે. ના-
મતો હેતથી હસી પાડે છે, પણ તે નાનપણમાંજ મરી જાય છે
ધરાવેછે=રાખે છે. | રણુછોડ=દેવું | ખોડ=ખામી મુક
વનિતાઆ=સ્ત્રીઓ | પાસ=સાથ પાસ

(૨) નામ તો રણુછોડ હોય છે પણ બ્યાજ ભરે છે એ મોટી
ખામી છે નામ તો જોગોદાસ હોય છે પણ પાસે બે સ્ત્રીઓ રાખે છે.
સૂરજ=સૂરજના | દેખે=ભાળે | કથુ=કાંધ પણ
જસુ=જેવું | પેર=રીત જેવાં | કડવી=નદારી

(૩) નામતો સૂરજના જેવું હોય છે પણ આંખે કાંધ દેખતો
નથી નામતો સાકર અને મીઠાની રીતના હોય છે પણ ખોલી કડવી
ઝેર જેવી બોલે છે

દામ=પેસો | પાસ=પાસે | પલાણુ=ટીંગાએલું
સુખમલ=સુખવાળો | દાવાનગ=ધણુજ | મંગળ=કલ્યાણુ
પુંદ=પાછળ

(૪) હીરો મોટી અને ઝવેરદાસ નામ હોય છે પણ પાસે ખો-
ટા પેસો પણ હોતો નથી મંગળ સુખમલ અને કલ્યાણુ નામવાળાની
પાછળ ધણુજ દુઃખ વીંટાએલું હોય છે

પેર=રીત | ભાર=ભોળે | ઉપડે=ઉચકાય

(૫) નામ તો વાત્ર અને હાથીની રીતના હોય છે પણ તેનાથી
શેર ભાર પણ ઉપડતો નથી. દેવકૃષ્ણને રામ જેવાં નામ ગાળા કૃષ્ણ
જાણે કેવાંએ કામ કરે છે ।

પનોતો=પરિવારવાળો | પુત્ર=છોકરો | સેવે=રાખે
સુત્ર=સુતર | ધનપાળ=પૈસાદાર | ધરણીધર=પૃથ્વી ધરનાર

(૬) નામ તો પનોતો હોય, પણ છોકરો મળે નહીં. નામ તો
હીર હોય પણ સુતર રાખે છે. ધનપાળ નામવાળો ધધો કરે, અને
ધરણીધર નામવાળો મળુરીએ પ્રેરે છે.

સાર=સારાં
બોલ=વચન

ભાર=ભોજો

ધેણાં=ગાંડાં
તોલ=વજન

(૭) ગીરધર નામ ધણાનાં સારાં હોય છે, અને દેવોભાઇ ભાર ઉપાડે છે. ડાહ્યો માણસ તે ગાંડા વચન બોલે છે, અને સાચા નામ વાળો ઝોહું તોળી આપે છે

બલો=સારો

ભીખ=ભીક્ષા

શીખ=શીખામણુ

લુલાવા=ચુકાવવા

સંતોષી=આનંદી

(૮) બલો નામ લુલાવો ખવરાવે છે, અને સંતોષી નામવાળો ઝાઝું ખાય છે, રાજારામ કોઇ આગળ ભીખ માગવા જાય છે અને ઘેલા નામવાળો બધાને શીખામણુ દે છે,

પ્રતાપ=જાણીતો

પ્રીછે=મળે

મેડક=દેડકો

ચતુર=ડાહ્યો

ચાડી=ચુગલી

(૯) નામ તો નાતો હોય, પણ ધરડો હોય છે અને પ્રતાપ નામવાળાને કોઇ જાણતુંએ નથી ચતુર નામ હોય તે ચાડી કરે ને નાગ નામવાળો દેડકાથી ખીએ છે પરમેશ્વરની જે મેહેરખાની હોય, તો નામનું પાણી કોઇકજ રાખે છે,

(પાઠ ૧૪૯ મો) કવિતા ૧૮ મી—આયુધનું વર્ણન.

ભો=સારો

દુરંધી=છેટેથી

દેખતાં=જેતાં

બોલ=મન

ભાવ્યો=ગમ્યો

આકાશમાં=ગગનમાં

મેહ=વરસાદ

દીસે=જાણીય

વીજળેવો=વીજળીનેવો

દીઠો=ભાળ્યો

ગિરિરાજ=પર્વતનો રાજા

(૧) છેટેથી (આયુધપર્વત) જેતાં મનને સારો ગમ્યો જેમ આકાશમાં વરસાદ ચડી આવ્યો હોયતી । કુંડનો દેવતા વીજળી જેવો દેખાય છે એવો પર્વતનો રાજા આયુ આજ દીઠો.

ટાણે=વખતે | બન્યાં=થયાં | દીપે=શોભે | સૌમ=ચંદ્રમા

(૨) શોભિતી પુનમની સાંજની વખતે સૂર્ય ને ચંદ્ર બણે
ઘાંટ બન્યા હોયતી ! એવો દેવના હાથી જેવો શોભી રહ્યો છે
એવો પર્વતનો.

કુડી=કુધાડી | ઝુકી=નમી | ઝુંડની=જઠ્યાની
મહા=મોટા | સ્વાદ=સ્વાદવાળો | મિષ્ટ=મીઠો

(૩) ક્રાઈ દિવસ ઉપર જન્મને આંખ ઉધાડી, જુઓ તો ઝાઝા
ઝાડના જઠ્યાવાળો ઝાડી ઝુકી રહી છે, અને મોટા સ્વાદ વાળો મીઠો
મેવો ત્યાં મળે છે. એવો પર્વતનો.

વસે=રહે | હણાં=હરણ | નિર્મળાં=ચોખ્ખાં
નીરના=પાણીના | નિત્ય=દમેશાં | ઝરણાં=ઝરણ
શંભો=ટાટો | સુગંધી=સારીગંધ | વહે=વાય
વાયુ=પવન

(૪) ત્યાં વાઘ, વાંદરાં, સિંહ, ને હરણ રહે છે. અને ચોખ્ખા
પાણીનાં ઝરણ દમેશાં ઝર્યાં કરે છે. વળી ત્યાં ઠંડો ને સારી ગંધવાળો
પવન વાય છે. એવો પર્વતનો.

બક્ષા=સારા | અગાડી=આગળ | ડુલ્લી=ખીલી
ઓપે=શોભે | વસે=રહે | વડાં=મોટાં
દેવળોમાં=દેરામાં | વાસ=રહેઠાણ

(૫) ત્યાં સારા ડુલની ડુલવાડી ખીલી રહી છે. અને તેની
આગળ કુવા, વાવ અને કુંડ સારા શોભે છે. વળી મોટા દેરામાં
દેવનું રહેઠાણ છે. એવો પર્વતનો.

બન્યા=થયા | બજારો=ચૌટાં | રોજગારી=વેપારી
રોજમાનું=વેપાર | માલ=જણસ | રૂડા=સારા

(૬) ત્યાં ભંગલા અને બજારો થઈ. અને સારા વેપારી

ત્યાં વેપાર કરે છે. વળી જેને જેવો માલ લેવો હોય, તેવો મળે છે. એવો પર્વતનો.

તહાં=ત્યાં | તણે=ને | પ્રસેવો=અધારો, ધામ

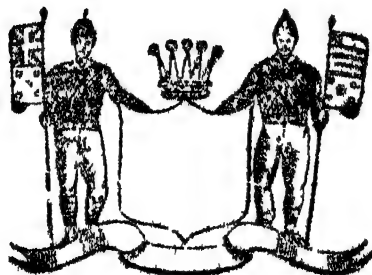
(૭) ત્યાં તેર ગાઉના ધુમટવાળા તળાવમાં અગિયાર ગામના લોકો પાણી પીવા આવે છે. જ્યાં જેઠ મહિનામાં પણ પરસેવો દેખાતો નથી. એવો પર્વતનો.

પરાં=છેટેનાં | જતાંવેંત=જ્યાંએ કે તરત | જુકિત=મળ
જણાવેં=અતાવે | ધુણી=દેવતા રાખવાનો ખાડો | ટેવો=ધારો

(૮) અષાઠ મહિને છેટેનાં વાદળાં પાસે આવે છે, અને જતાંવેંત જોવાની મળ અતાવે છે. તે વખતે તમે વાદળાને ધુણીને ધુમાડો ધારો. એવો પર્વતનો.

જૈનનાં=શ્રાવકનાં | સ્થાન=ડેકાણાં | અતિ=ધણાં
ખ્યાતિ=જાણીતી | કથા=વાત | નેગ=કાળે
રચ્યાં=મનાવ્યાં | રૂઠાં=સારાં | છંદ=કવિતા

(૯) ત્યાં જૈન અને હિંદુના જુનાં ડેકાણાં છે, અને તેમાં ધણી જાણીતી અર્ધુદા દેવો છે. આ બધી વાત જાણવા માટે કહી છે. આ સારા છંદ દક્ષપતરામ કવિએ બનાવ્યા છે.

ગુજરાતનો ઇતિહાસ (સંક્ષેપ.)

ઇતિહાસ—એટલે આગળ થઇ ગએલા રાજા તેમની રાજ્ય નીતિ અને ગુણદોષ સંબંધનું વર્ણન.

ઇતિહાસ જાણવાથી અગાઉના રાજાઓની હકીકત, રૈયતને કેતું શુભ દુઃખ હતું તે તથા તેઓ રૈયતના જન માલનું રક્ષણ કેવી રીતે કરતા, ન્યાય કેવો આપતા; કાયદા કેવા હતા. વગેરે જાણતો સમજાય છે. વળી આગળની રાજ્યનીતિ તેમજ હાલની રાજ્ય નીતિનો મુકાબલો કરવાથી કઇ સારી હતી તે જણાય છે ને તેથી તર્કશક્તિ ખીલે છે અગાઉના મહાન પુરૂષોના ઉત્તમ સહગુણો વાંચવાથી બુદ્ધિ નમ્ર થાય છે. અને સારાં કામથી ફળ સારું ને ખુર કરનાર ને નકાર ફળ મળે છે. જેથી માણસને ધડે લેવાનું બને છે.

આપણે ગુજરાતના રહેવાશી છીએ. ગુજરાતમાં પ્રથમ રજપુતોનું રાજ્ય હતું ત્યાર પછી મુસલમાનનું, ત્યારપછી મરેઠાનું, અને હાલ આપણે અંગ્રેજ સરકારનું છે. ગુજરાતમાં પ્રથમ દ્વારકા, પછી વલ્લ-ભીપુર (જે હાલનું વળા) પંચાસર, અણહિલપુર પાટણ ને છેવટે અમદાવાદ એમ અનુક્રમે રાજગાદી હતી.

(૧) દ્વારકામાં અગાઉ શ્રીકૃષ્ણ નામે જાદવકુળના રાજાનું રાજ્ય હતું, એ વંશના માણસો પ્રમાસપાટણની જગ્યાએ જઈ ત્યાં કેર કરી બુદ્ધર અંદર લડી નાશ પામ્યા. એ જાદવાસ્થળને નામે પ્રખ્યાત છે.

(૨) વલ્લભીપુરનું રાજ્ય સ્થાપનાર ગુર્જર જાતનો સરદાર બ-દાઈ હતો. તેની જાત ગુર્જર પરથી ગુજરાત નામ પડેલું જણાય છે.

એના વંશના વીસ રાજાઓ થયા છે. તેઓ શૈવ ધર્મ પાળતા વિદ્વાને હોતોજન આપતા. ને દાનશીળ હતા. હાલના વળા ગામની આસપાસ એ વલ્લભીપુરનાં ખડેરાં જોવામાં આવે છે. ને તે ખડેરામાંથી કોઇ વખત સૂત્રીઓ, શૈવલીંગો, શીકાઓ વગેરે ધણી ચીજો મળી આવે છે.

વલ્લભીપુરનો નાશ થવાની એ વાતો ચાલે છે. એક એ કે જ્યાંના છેલા રાજા શીલાદિત્યના વખતમાં પાલી ગામનો કાકુ નામે વેપારી વલ્લભીપુરમાં રહેવા આવ્યો તેણે વેપાર રોજગારમાં સારી રીતે પૈસો મેળવ્યો. ને કરોડપની થયો, એક દિવસે કાકુની દીકરી રતનજીત કાંસ-કીવડે માથું ઝોળની હતી, તે રાજા શીલાદિત્યનો કુંવરીએ જોઈ. અને તે માગી. પણ કાકુએ આપી નહીં, જેથી રાજાએ જોરજુલમથી લઈ લીધી. તેથી કાકુ ગુસ્સે થઈ સિધના મુસલમાન પાંદશાહ પાસે ગયો ને તેને કરોડ દાંમ આપવા કરી વલ્લભીપુર ઉપર ચડાઈ કરવા તેડી લાવ્યો. ને રાજાને હરાવી વલ્લભીપુરનો નાશ કર્યો.

કેટલાક કહેછે કે જોગીના શ્રાપથી નાશ થયોછે જોગી પોતાના ચેલાને ગામમાં બીખ માગવા મોકલતો તેને કોઈ આપતું નહીં જેથી તેણે શ્રાપ દઈ શહેરનો નાશ કર્યો હતો હવે ખરી વાત શું હશે તે કાંઈ જણાવેલ નથી.

વલ્લભીપુરનો નાશ પછી આવડા જનતા રજપુતોએ ઝીંજુવાડાની પાસે પચાસર નામે ગામ વસાવી ત્યાં રાજ્ય કરવા માંડ્યું.

૧ આવડાવંશનો પહેલો રાજા જયશિખરી ઇ. સ. ૬૯૬-૭૪૬ ૫૦ વરસ રાજ્ય કર્યું પચાસરમાં તેની રાજધાની હતી. એજ વખતે (કનોજ) કથ્યાણી નગરમાં સોળાંકી વંશનો જુવડ નામે મોઠો બળવાન રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તેની પાસે શંકર નામનાં કવિએ પચાસરના રાજા જયશિખરની કાંઈ અને ગુજરાતની આગ્રાદો વખાણી. તેણે તે

દેશ છૂટવા છુવડતું મન ઉશ્કેરાયું. તે પરથી પોતાના મીર નામના સર-
દારને ફોજ આપી સુજ્ઞાતપર ચડાઈ મોકલી. પણ તેને જયશિખરના
સાળા સુરપાળે હરાવી પાછો કાઢ્યો જેથી જખરી ફોજ લઈ ભુજ
પેડે આવ્યો તેણે જખરી ફોજવડે જયશિખરને પચાસરમાં ઘેરી લીધો.
જાવને દિવસ ઘેરે રહ્યો, જખરી લડાઈઓ થઈ, ખતે તરફના હજારો
માણસ કપાયાં. અતે જયશિખરના સમજવામાં આવ્યું કે હજી શત્રુના
ધણાં માણસો છે. એટલે છૂતાવું મુશ્કેલ છે તુરત પોતાના સાળા સુર-
પાળને બોલાવી કહ્યું કે આમાં બચવું મુશ્કેલ છે માટે તમારી ગર્ભવંતી
બેન (રૂપસુંદરી) ને કોઈ નિર્ભય જગોએ મુકી આવો. તેને કુંવર થશે
તો કોઈ દિવસ વેર વળી શકશે. સુરપાળ પણ વખત જોઈ રૂપસુંદ-
રીને કોઈ નિર્ભય જગોએ લઈ ગયો. ભુવડે બાવનમે દિવસે કિલ્લો તો-
ડ્યો. ને અંદર લડાઈ ચાલતાં જયશિખર લડતાં મરાયો. જેથી તેની
લાસને મહેલમાં લાવી સર્વે ક્રીયા કરી અગ્ની સંસ્કાર કર્યો. તે સાથે
રાણીઓ, દાસ દાસીયો ધણાં બળી મુઆં.

૨ વનરાજ ૭૪૬-૮૦૬=૬૦ સુરપાળ બેનને મુકી પાછો આવતાં
તેને શમાચાર મળ્યા કે જયશિખરી મરાયો એટલે હવે લડવાનું રહ્યું
નથી. એમ ધારી તે ગીરનાર તરફ ચાલ્યો ગયો. ને તે વાત પોતાની બે-
નને તુરત જણાવી નહી પણ વખત મળતાં વેર લેવાનો નિશ્ચય કર્યો.

રૂપસુંદરીની વનમાં એક બોલડીએ સારી ખરદાસ ચાકરી કરી સં.
ના વૈશાક શુદ્ધ ૧૫ પુનેમની સવારમાં રૂપસુંદરીને પેટે એક
મહા તેજસ્વી કુંવરનો જન્મ થયો. જંગલમાં તેનું પારણું ઝાડની ડાળી
સાથે બાંધ્યું હતું. ત્યાં થઈ શીલગુણુસુરી નામનો જતો જતો હતો તે-
ણે ઝાડની ડાળે બાંધેલું પારણું જોઈ ત્યાં આવી કુંવરને જોયો તેની રૂ-
પરેખા જોઈ તજવીજ કરતાં માલમ પડ્યું કે એ રાજ્ય કુંવર છે તેણે

ઓ તેને તથા તેની મા રૂપસુંદરીને પોતાને અપાસરે તેડી લાવ્યા આ કુંવર વનમાં જનમ્યો માટે સુરીએ તેનું નામ વનરાજ પાડ્યું તે પોતાથી બનતી કેળવણી આપવા માંડી.

મોટા થતાં બહાર વટાનું દાખ ખમી શકે એટલી ઉંમરે પહોંચતાં તેનો મામે સુરપાળ પોતાની જોડે ગીરનાં જંગલોમાં તેડી ગયો 'થણી' લડાઈમાં જીવાન વનરાજનું શર અને ચતુરાઈ જોઈ સુરપાળ ખુશ થયો. સુરપાળ મરણ પામવાથી વનરાજને જામરી મદદ ગઈ પણ નવા અણ્ણહિલ, ચાંપો શ્રી દેવી વોગેરે મદદ કરનારા વધવાથી તથા પોતાના બળથી ટંકી રહ્યો.

લુવડે ગુજરાતની ઉપજ પોતાની દીકરી મીનળદેવીને પેહેરામણીમાં આપી હતી. તેથી મીનળદેવીનાં માણસો ગુજરાતની ઉપજ લઈ જતાં હતાં તે સર્વને લુટી લીધાં, ને એ મોટી દોલત વડે સં. ૮૦૨ ના મહાવદી ૭ ને શનીવારે સરસ્વતિ નદીને तीरे અણ્ણહિલપુર પાટણ નામે શહેર વસાવી રાજધાની કરી. અને ત્યાં પોતાના ગુર શીલગુણસુરી અને ધરડાંમાજી રૂપસુંદરી ને માન સહીત આણી રાખ્યા. પોતાને બહારવટા વખતે અણ્ણહિલ ભરવાડે સંતાવાની જગાઓ તથા છાના વગડાના રસ્તા અતાવ્યા તેથી તેની યાદગીરી રાખવા પોતાના શહેરનું નામ અણ્ણહિલપુર રાખ્યું. શ્રીદેવી નામની વાણિયણે પરોણા ચાકરી સાચી કરી હતી જેથી રાજ્યાભિષેક વખતે તેના હાથથી તિલક કરાવી રાજી કરી. અને ચાંપા નામના વાણીયાએ પૈસાની મદદ કરી હતી. તેને પોતાનો કારભારી બનાવી બદલો વાળ્યો. ચાંપા પ્રધાને ચાંપાનેર વસાવ્યું છે. અણ્ણહિલપુરમાં ૬૦, વર્ષ રાજ્ય કરી ૧૧૦ વર્ષની ઉંમરે વનરાજ મરણ પામ્યો. તે સુરવીર ચતુર ને બહાદુર હતો તેના પછી તેનો દીકરો, મીનરાજ ગાદીએ બેઠો.

ચોગરાજ—૮૦૬-૮૪૨=૩૬ એ રાજ સદગુણી ને પરાક્રમી હતો. તેણે રાજ્ય તથા ઉપજ વધાર્યા ને રૈયતને સુખી કરી. તે બહાદુર, ચતુર ને બાણેસો હતો, તીર મારવાનું કામ સાફ જાણતો તેણે એક અથળનાચ્યો છે. પેતાના કુંવર ક્ષેમરાજે પરદેશી વહાણ લૂટ્યાં તોથી તેને ઠપકો આપ્યો, ને કહ્યું કે એ કામથી મારા કુળને કલંક લગાડ્યું. એવાં તે નોતિમાન હતો. તેના પછી ક્ષેમરાજ ગાદીએ બેઠો.

ક્ષેમરાજ—૮૪૨-૮૬૬=૨૪ એણે રાજ્ય સારી રીતે ચલાવી ઉપજમાં વધારો કર્યો. તે આકરા સ્વભાવનો હોવાથી સગાવહાલા બેઠે બનતું નહીં એના પછી તેનો દીકરો ભુવડ ગાદીએ બેઠો.

ભુવડ—૮૬૬-૮૮૧=૨૫ એને પીથુ પણ કહેતા, તેણે શાંતીથી રાજ્ય કર્યું તેના પછી વીરસિંહ ગાદીએ બેઠો.

વીરસિંહ—૮૮૫-૯૨૦=૩૫ એણે જંગલી લોકપર જીત મેળવી એ યુદ્ધમાં બહાદુર હતો. તેના પછી તેનો દીકરો રતનાદિત્ય બેઠો.

રતનાદિત્ય—૯૨૦-૯૩૫=૧૫ એ શુરવીર હિમતવાન અને પ્રમાણિક હતો. પોતાના રાજ્યમાં ચાર, ઠગારા બુઢા એવા લોકોને પેસ્યા દેતો નહીં તેનો દિકરો સામતસિંહ બેઠો.

સામતસિંહ—૯૩૫-૯૪૨=૭ આ રાજ નબળો ને દુર્ગુણી હતો. એનું દીકરો નહોતો. એકવાર દારૂના ધેનમાં પોતાના બાણેજ મુળરાજને રાજ્ય આપી દીધું. ધેન ઉતર્યા પછી પાછું માગ્યું જોથી મુળરાજે ક્રોધથી તેનો તથા તેના કુટુંબનો નાશ કર્યો એ રીતે આ છેલા સામતસિંહ પછી રાજ્યની સમાપ્તિ થઈ.

સોળંકીવંશ.

જયશિખરને હરાવનાર કલ્યાણીના રાજા ભુવડની છઠ્ઠી પેઢીએ ભુવનાદિત્ય રાજા થયો તેને રાજ, ખીજ, ને દંડક એ ત્રણ દિકરા હતા. તેમાં રાજ સામતસિંહની બેન લીલાદેવી વેરે પરણ્યો હતો, તેને મુળરાજ નામે કુંવર થયો. તેણે મામાને મારી સોળંકી વંશની સ્થાપના કરી.

મુળરાજ—૯૪૨-૯૯૭=૫૫ એની મા લીલાદેવી પ્રસવ વેદનાથી મરણ પામી. ત્યારે તેના ગર્ભમાંથી કુંવરને કાઢી લીધો હતો તે મુળનક્ષત્રમાં જન્મ્યાથી તેનું નામ મુળરાજ પાડેલું એના વખતમાં ચાર મોટા બનાવ (૧) અજમેર અને તૈલંગણની સ્વાસી, (૨) સોરઠના અહરીપુ સાથે લડાઈ (૩) લાટ બરચ દેશના રાજાપર ચડાઈ. (૩) રૂદ્રમાળાની સ્થાપના.

૧ આવડાવંશની ગાદી મુળરાજે લીધી. તેની અદેખાઈથી અજમેરનો રાજા અને તૈલંગણનો સેનાપતિ બાર્પ બંને એકજ વખતે ચડી આવ્યા. બંનેને જીતવા કઠણ ધારી મુળરાજે અજમેરના રાજાને ધન આપી પાછો વાળ્યો ને બાર્પ સાથે લડી હરાવી કાઢ્યો.

૨ સોમનાથની જગ્યાએ જનારને સોરઠનો રાજા અહરીપુ લુંટી લેતો, તેથી મુળરાજે એ દુઃખ મટાડવા તેનાપર જયસી ચડાઈ કરી. અહરીપુની મદદે કચ્છનો રાવ લાખો તેમજ ખીજ તેના મિત્રો આવ્યા હતાં. પણ એ સમજાતે મુળરાજે હરાવી અહરીપુ તથા લાખાને માર્યા.

૩ લાટ દેશના રાજાએ અપશુકનવાળો હાથી મુળરાજને ભેટ મોકલ્યો તેથી મુળરાજે કોષે ભરાઈ પોતાના ટિલાટ કુંવર આમુંડને તેનાપર ચડાઈ કરવા મોકલ્યો તેણે ત્યાંના રાજા દ્વારપને મારી દેશ તાળે કર્યો.

૪ એ શૈવધર્મી હતો જેથી કેટલાંક શીવાલય બંધાવ્યાં.

સિદ્ધપુરમાં રૂદ્રમાળાનું મે. ૨૦ દેરં ચણાવવા માંડ્યું. પણ તેના વખતમાં પુરૂં થયું નહીં. એણે રાજ્ય લેવાના લોભથી પોતાના મોસાળીયાંને મારી નાંખેલા તેના ઘડપણમાં પુરે પસ્તાવો થયો અને તે પાપથી છુટવાને તેણે બહુ દાન આપ્યું. ઘણા ખાદ્યોને ઉત્તરમાંથી ખોલાવી ઘણા ગામ દાન આપ્યાં ને શુન્નરાતમાં વસાવ્યા જ્યો આજે યોદ્ધાના નામથી ઝાળખાય છે. મુળરાજ ઘડપણમાં પોતાના કુંવર ચામુંડને રાજ્ય સોંપી પોતે તીર્થ કરવા નીકળ્યો. તે બુદ્ધિવાન, પરાક્રમી પણ લોભી હતો.

ચામુંડ—૯૯૭-૧૦૧૦=૧૩ એણે રાજ્ય તથા ઉપજ વધારી પોતાના બાપનાં વચન પાળેા. પણ પાછળથી કોઈ કારણસર પોતાનું રાજ્ય પોતાના દીકરા વલ્લભસેનને સોંપી કાઢીએ ગયો.

વલ્લભસેન—૧૦૧૦-૧૦૧૦=૦ (યોડાં માસ) એ દયાળુ ને સાચો હતો ચામુંડને કાસીએ જતાં માળવાના રાજાએ હરકત કરેલે તેનું વેર લેવા તેણે માળવાપર ચડાઈ કરી પણ શીતળા (માતા) નીકળવાથી એકા એક શુન્નરી ગયો તેથી ચામુંડે પાછા આવી બીજા કુંવર દુલ્લભસેનને ગાદીએ બેસાડ્યો. ને પોતે સાધુ થઈ શુકલ તીર્થ ગયો ત્યાં પુત્ર શોકથી મરણ પામ્યો.

દુલ્લભસેન—૧૦૧૦-૧૦૨૨=૧૨ એણે સારી રીતે રાજ્ય ચલાવ્યું દંડેરા તળાવ વગેરે બંધાવ્યાં એ મારવાડના રાજા મહિંદ્રની યૈન વેરે પરણ્યો, તેમજ પોતાના બાઈ નાગરાજને પોતાની શાળી વેરે, પરણાવ્યો, તેના પછી નાગરાજનો દાકરો ભીમદેવ ગાદીએ બેઠો.

ભીમદેવ—૧૦૨૨-૧૦૭૨=૫૦ એના વખતમાં ચાર બનાવ બન્યા (૧) મહમદ સુલતાનની સેમનાથપર સ્વારી (૨) માળવાપર ચઢાઈ (૩) અજમેરના રાજાપર ચડાઈ (૪) સીંધ તથા સીંદના રાજાપર ચડાઈ

(૧) એના વખતમાં ગોંડનીનો પ્રખ્યાત મુસલમાન મહમદ ઇ. સ. ૧૦૨૪ માં સોરઠી સોમનાથપર આવ્યો તો ત્યાં આખો ત્યાંના માણસોએ કિલ્લો બંધ રાખી બે દિવસ સુધી ટકર લઈ મુસલમાનોને હાક્યા ત્રીજે દિવસે ફૂલબ અને બીમદેવ લસકર લેઈ આવી પહોંચ્યા. ભારે યુદ્ધ થયું. તેમાં હિંદુઓની હાર થઈ. પણ બીમદેવે નાસતાં નાસતાં ત્રણ હજાર મુસલમાનો ધાણ કાઢી નાંખ્યો ને કચ્છ ભણી નાંચી કંથકોટના કિલ્લામાં બસ્યો. મહમદ દેરામાં પેસી મુર્તી તોડી આત્મગો-એ મુર્તી નહીં તોડતા ધણુ ધન આપવા માંડયું, પણ તેણે લીધું નહીં મુર્તીના ત્રણ કડકા કરી એક મકે, બીજો મદિના ને ત્રીજો ગોંડની મોકલાવ્યા. મુર્તી પોતી હોવાથી તેમાંથી કરોડો રૂપાઆની દોલત નીકળી તે સર્વે લુંટી લીધું; પછી બીમદેવની પાછળ કંથકોટ ગયો. એટલે બીમદેવ ત્યાંથી નાશી ગયો મહમદ થોડો વખત ગુજરાતમાં રોકાઈ રહ્યો, રસ્તે સ્વદેશ જવા નીકળ્યો પણ રસ્તે ભુલો પડવાથી તેના ધણા માણસો રણમાં પાણી વગર તરકડી તરકડીને મુત્યાં.

૨ માળવાની ગાદીએ પ્રખ્યાત દાનેશ્વરી ભોજ રાજા હતો. તેણે એકવાર ગુજરાતપર ચડાઈ કરવા સરદારને મોકલ્યો હતો તે કારણથી બીમદેવને તેની જોડે બનાવ નહોતો તેથી બીમદેવે કાશીના રાજા કરણ સાથે મળી માળવાપર ચડાઈ કરી. લડાઈ ચાલતી હતી તેવામાં ભોજ મહેલ પાછો તેથી કોરાંગના રાજા કરણે ધારાવગરીનો ભડાર વીર્યો. તેમાં બીમદેવને ભાગ આપ્યો નહીં તેથી તકરાર પડી, છેવટ એમ ઠ્યું કે માળવાની ઉપજ બીમદેવે લેવી.

૩ જે જે પ્રાંત મુસલમાને ઇતી લીધા હતા તે પાછા લેવા. અજમેરના શેહાણુ રાજા વિસળદેવની સરદારી નીચે બાગ્ન રજપૂત રા-જાઓ તૈયાર થયા પણ તેમાં બીમદેવ ગયો નહીં, તેથી તેનાપર વિસ-

જદેવે ચડાઈ કરી. તેમાં બીમદેવ હાથે, અને લડાઈની જગ્યાએ વિસળ નગર વસાવવાનું કમુલ કરી ઘણું ધન આપી તેને પાછો ગાળ્યો.

૪ સીધનો રાજા હામુક અને ચીંદીનો રાજા કરણ બીમદેવનું સુખમાન કરતા તેથી તેમને હરાવ્યા.

બીમ ચોર પકડવામાં ને સજા કરવામાં સારો, ચતુર ને શરો હતો. એના વખતમાં વિમળશા નામે ધણેજ પૈસાદાર આવક હતો તેણે આમુ ઉપર, દેલવાડામાં અને આરાસુર ઉપર કુંભારીયામાં મોટા ને સુંદર દેરાં બંધાવ્યાં છે.

બીમદેવ બાણુ મારવાનું કામ સારું જાણતો તેથી બીમબાણુવળી કહેવાયો. તેને ક્ષેમરાજ, કરણ ને મુળરાજ ત્રણ દીકરા હતા ઘડપણનો વખત ભક્તિમાં ગાળવા તેણે રાજ્ય મોટા કુવર ક્ષેમરાજને આપવા માંડ્યું. પણ તેણે ન લેતાં તીર્થ કરવા ઇચ્છા જણાવી તેથી બીજા કુવર કરણને ગાદી આપી.

કરણ—૧૦૭૨-૧૦૮૪=૨૨ એણે મેવાસનો મુલક તાળે કરી આસાવળના રાજા આશા જાલકિપર ચડાઈ કરી હરાવ્યો પાટણની દક્ષિણે આવેલા મોઢેરા ગામમાં કરણનાગર તથા બીજાં દેરાં અને કરણાવતી નગરી બંધાવી. તે ચંદ્રાપુરના રાજા રાજકેશીની કુંવરી મીનજદેવી સાથે પરણ્યો હતો તેના પછી તેનો દીકરો સીધરાજજયસિંહ મહા બળવાન રાજા થયો.

સિધરાજજયસિંહ—૧૦૮૪-૧૧૪૩=૪૯ એના વખતમાં મોટા ત્રણ બનાવ બન્યા છે, ૧ તેની મા મિનજદેવીનો અમલ ૨ બાળવા ઉપર ચડાઈ, ૩ સોરઠના રાજાપર ચડાઈ.

૧ કરણરાજ પડ્યો ત્યારે સિંધરાજ નાની ઉમરનો હોવાથી તેની મા મીનલદેવી સામતુ અને મુળલ નામના વાણિયા પ્રધાનના અનુમત થી રાજ્ય ચલાવતી હતી તેણે પોતાના એ અમલમાં વીરમગામમાં મુનસર ને ધોલકામાં મલાવ નામે તળાવ બંધાવ્યાં છે. શુક્લતાર્ક અને સોમનાથપાટણ જગ્યાએ જઈ ત્યાંના કર માફ કર્યું.

૨ જ્યારે મિનલદેવી સિંધરાજને તેડી સોમનાથની જગ્યા કરવા આવેલ ત્યારે પાછળથી માળવાનો રાજા યશોવરમાન અણહિલવાડ ઉપર ચડી આવ્યો, તેને પ્રધાને ધન આપી પાછો વાળ્યો એ વાત સિંધરાજને નહીં ગમવાથી માળવાપર ચડાઇ કરવા તૈયાર થયો. તે વખતે પાટણમાં સહસ્ત્રર્લીંગ તળાવ ખોદાવ્યું. માળવાપર ચડાઇ કરોન્નાર વરસ લડાઇ ચલાવી અને યશોવરમાનને કેદ કરી લાવ્યો કેદમાં તેનું સાર માન રાખવામાં આવતું.

૩ સિંધના રાજાએ ખોટા વહેમથી પોતાની કુંવરીને વગડામાં મુકી દીધી તે સોરઠમાં આવેલા મહેવડના કુંભાર હડમતને હાથ આપી કુંભારને કાંઈ છોકરું નહોતું તેથી તેને ઉછેરી મોટી કરી તેનું નામ રાણકદેવી હતું તેનું સગપણ સિંધરાજ વેરે કર્યું હતું પણ સોરઠનો રાજા રાખેંગાર કુંભારને દયાવી પરણી ગયો તેથી સિંધરાજ તેનાપર અડયો જ્યારે વરસ લડાઇ ચાલી અને રાખેંગારનાં એ બાણેજીએ ખુટી જવાથી સિંધરાજનું હસકર કિલ્લામાં પેડું સિંધરાજ જાંડે લડતાં રાખેંગાર મરાયો અને પાછળથી તેના એ કુંવરને પણ સિંધરાજે માર્યો અને રાણકદેવીને પોતાની સાથે પરણવા કહ્યું. પણ તેની સાથે ન પરણતાં વઢવાણના ભોગવાને કાંડે સતી થઈ બળી મુઠ તેની દેરી તે જગ્યાએ હતી હયાત છે.

સિધરાજે સોરઠ, કચ્છ વગેરે દેશો જીતી રાજ્ય વધી રૂં ઉત્તરમાં અચલેશ્વર તે ચંદ્રાવતીના રાજાને પણ તાણે કર્યા આયુની પેલીમેર તેમજ માળવામાં પણ તેની આણુ ફરતી ને દક્ષિણમાં કોલ્હાપુરનો રાજા તેના થીં ડરીને ચાલતો મુળરાજના વખતમાં અધુર રહેલું રૂંદ્રમાળનું દેરું તેણે શુરું કરાવ્યું તેને દીકરા નાંદાતો તેથી પોતાનું નામ રાખવા ઠેકા-જો ઠેકાણે કુવા, વાવ, તળાવ, વગેરે કરાવ્યાં ને ધણા કિલ્લા બંધાવ્યા તે લડાઇમાં બહાદુર હતો તેણે ધર્મ સખંધી છુટ આપા હતો, પોતાને પુત્ર ન હોવાથી તેનું રાજ્ય તેના ઓરમાન કાકા ક્ષેમરાજના વંશમાં ગયું.

કુમારપાળ—૧૧૪૩-૧૧૭૪=૩૧ ક્ષેમરાજનો પુત્ર દેવપ્રસાદ અને તેનો પુત્ર ત્રીભુવનપાળ તેને ત્રણ દીકરા હતા. મહીપાળ, કીર્તીપાળ ને કુમારપાળ. ને પ્રેમલદેવને દેવળ દેવી એ કુંવરીઓ હતી. તેમાંની પ્રેમ-દેવી સીધરાજના સામત કદાનદેવ વેરે પરણી હતી ને બીજી કા-સ્મીરના મહારાજા વેરે વરી હતી સિધરાજને કોઇ જોશીએ કહ્યું કે તમારી ગાદીએ કુમારપાળ એસસે એ વાત સિધરાજને અણગમતી હોવાથી તેને મારવાને ધણાં કપટ કર્યાં જોથી કુમારપાળ જોગીને વેશે ખંભાત ગયો ત્યાં તેનો મિત્ર ઉદાયન કરીને હતો તેને ત્યાં છુપી રીતે રહેા ત્યાં હિમાચાર્ય નામના પંડિત જતી કુમારપાળને કહ્યું કે તમે રાજ્ય પામશો એથી તેને હિમત વધી, ને પોતાના મિત્ર ઉદાયન પાસેથી થોડા પૈસા લઇ માળવે ગયો એટલામાં સિધરાજના મરણની ખબર મળી એટલે તુરત પાટણ આવ્યો અને પોતાના બનેલી સામતકદાનદેવની મદદથી ૫૦ વરસની ઉંમરે ગાદીએ બેઠો એના વખતમાં ત્રણ મોટા બનાવ બન્યા છે ૧ નાગોર ઉપર ચડાઇ ૨ માળવા પર ચડાઇ ૩ કોકણપર ચડાઇ.

૧ પોતાના મિત્ર ઉદાયન મંત્રીના દીકરા વાહદે નાગોરના રાજાને સમજાવી કુમારપાળ ઉપર ચડાઇ કરાવી. લડાઇમાં નાગોરનો રાજા આન મરાયો ને તેની કુંવરી ઝાલનાને કુમારપાળ પરણાવ્યો.

૨ 'માંગવાનું લશ્કર ગુજરાતમાં આવતું' અટકાવવા વિજયસામત અને કૃષ્ણ સામત નામના સરદારોને કુમારપાળે મોકલ્યા. પણ તે બંને ખુદી ગયા ત્રેથી કુમારપાળ પ'ડે જઇ માંગવાના લશ્કરને હરાવ્યું.

૩ એક ભાટ પાસેથી ઓકળના રાજા મલીકાર્જુનના વખાણ કુમારપાળે સાંભળ્યા તેથી તેને જીતવા આશ્રમટને મોકલ્યા પણ પહેલી વખત તે હાર્યો ફરીથી વધારે લશ્કર લઇ મલીકાર્જુનને માર્યો ને ઓકળ જીતી લીધી. કુમારપાળ રાજ્ય મળ્યા પછી જૈન ધર્મ પાળતો, તેથી તેણે શ્રાવકનાં ઘણાં દેરાં બધાં તથા જૈનનાં પુસ્તકોનો ભંડાર વધાર્યો. તેણે સોમનાથ નું દેશ સમરાવ્યું કુમારપાળ રક્ત પીત (પત્ત) ના રોગથી મરણ પામ્યો. તેને દીકરો નહોતો તેથી તેની ગાદીએ તેનો ભત્રીજો અન્નેપાળ બેઠો.

અન્નેપાળ—૧૧૭૪ ૧૧૭૭=૩ તે શૈવ ધર્મી હતો તેથી શ્રાવક ધર્મ ઉપર પુરો દ્વેષ રાખતો. કુમારપાળના માનીતા મંત્રી કપરડીને તથા ઉદાયન ના દીકરા આશ્રમટને તથા હેમાચાર્યના શિષ્ય રામચંદ્રને જૈન ધર્મના દ્વેષથી માર્યો. જૈનનાં ઘણાં દહેરાં તોડી નાંખ્યાં અને કોઇ પોળીઆએ તેનો છાતીમાં કટાર મારી મારી નાંખ્યો.

બાળ મુજરાજ—૧૧૭૭ ૧૧૭૯=૨ અન્નેપાળ મુઝો ત્યારે તે બાળક હતો તેથી તેની મા નાયક દેવી તેના કાકા ભોળા ભીમ દેવની મદદથી રાજ ચલાવતો તેના વખતમાં શાહમુદીન ગોરી ચડી ગયાઓ તેને બીમદેવે હરાવી કાઢ્યો. બાળ મુજરાજ બાળવયમાં જ મરણ પામતાં તેની ગાદીએ તેના કાકા ભોળા ભીમ બેઠો.

ભોળો ભીમદેવ—૧ ૭૯ ૧૨૪૨=૬૩ આ રાજા ચડાઉ ને અવિચારી હતો તેથી તેને ભોળો ભીમ કહેતા. આ વખતે મુસલમાન પાદશાહ પાછા હિંદુસ્થાન જીતવા આવવા લાગ્યા આવા શત્રુ માર્યાપર હોવાથી બુધા રજપુત રાજાઓએ સંપ કરવો જોઇએ તેને બંદે કુંસ-

પ કરી અદર અંદર લડી નળળા થયા જેથી શાહપુદીન ગોરા ફાલી ગયો રજપુત રાજાઓ તો કુસંપ આપુતા જેતસી પરમારની ઇચ્છા નામે કુંવરાનું સગપણ અજમેરના રાજા સોમેશ્વરના દીકરા પૃથુરાજા વેરે કર્યું હતું છતાં તેના માગણી બેઠા બીમે કરી, પણ જેતસી પરમારે તે ન સ્વીકારતાં કુંવરીને અજમેર મોકલાવી દીધી તેથી બીમે અજમેર પર ચડાઈ કરી સોમેશ્વરને માર્યો. તેનું વેર વાળવા પૃથુરાજાએ મોટી ફાજ સાથે ગુજરાત પર ચડી આવી બીમ દેવને હરાવ્યો.

પૃથુરાજા બીમદેવને હરાવી આવ્યો તેવામાં ઇ. સ. ૧૧૮૧ માં શાહપુદીન ગોરી તેના ઉપર ચડી આવ્યો. પહેલી વખત તો પૃથુરાજા તેને હરાવી પાછો કાઢ્યો પણ ફરીથી ઇ. સ. ૧૧૮૩ માં તે ચડી આવ્યો તેમાં પૃથુરાજા હાર્યો પકડાયો ને તેનું રાજ્ય મુસલમાન પાદશાહને હાથ મળ્યું. શાહપુદીને પોતાના સરદાર કુતુબુદીનને અજમેર તથા દિલીને સુખે ઠરાવ્યો. વળી શાહપુદીને ફરીથી આવી કનોજ અને કાશીનાં રાજ્ય જીતી લીધાં. હિદુસ્થાનનાં રજપુત રાજ્યનો તોડનાર અને મુસલમાની રાજ્ય સ્થાપનાર શાહપુદીન ગોરી હતો. ઇ. સ. ૧૧૮૪ માં મુસલમાની શુખા કુતુબુદીને ગુજરાત પર ચડાઈ કરી બીમદેવને હરાવ્યો. પણ બીમદેવે બીજા રાજાની મદદ મેલવી અજમેર આગળ તેને ઝખમી કર્યો એવામાં કુતુબુદીને શાહપુદીન તરફની મદદ આવી પહોંચતાં બીમદેવને પાછું હઠવું પડ્યું. તો પણ પોતાના ગુજરાત પ્રાંત જીતી મુસલમાનોને નસાડી મુક્યા. ને થોડાં વરસ રાજ્ય કર્યું તેના પછી ત્રીજા વનપાળ ગાદીએ બેઠો.

ત્રીજા વનપાળ—૧૨૪૨-૧૨૪૪=૨ બીમદેવના વખતથીજ અધેલા રજપુતનું જોર વધ્યું હતું. ત્રીજા વનપાળ દમ વગરનો હોવાથી ધોળકાના વાઘેલા રાણા બિરાજદેવે ગાદીએથી ઉઠાડી મુક્યો ને સોળાંઠો બંસની આખર આણી.

વાઘેલાવંશ.

અર્જુનરાજ નામે વાઘેલાનો કુંવર લવણપ્રસાદ તે ભોળાભીમદેવનો કારભારી હતો. પુણ્ય પાછળથી રાજ્ય સાથે બન્યું નહીં. તેથી પ્રધાન લવણ પ્રસાદે ધોળકા, ધધુકા વગેરે પરગણા તથા બીજા કોટલોક મુલક જીતી. ધોળકામાં પોતાની ગાદી કરી. એને વિરધવળ નામે પુતાપી કુંવર થયો, તેણે ખંભાત, ગોધરા વગેરે જીતી રાજ્ય વધાર્યું. વિરધવળને વસ્તુપાળ ને તેજપાળ નામના આવક વાણીયા કારભારી હતા. તેઓ લડવૈયા ને રાજકાજમાં કુશળ હતા. રાણા વિરધવળનું મરણુ ઇ. સ. ૧૨૪૦ માં થયું તેને વિરમદેવને વિસળદેવ એ કુંવર હતા. વિરમને તેના આપ સાથે બનતું નહીં તેથી તેને વીરમગામમાં રાખ્યો. વિરધવળના મરણ પછી વીરમદેવે ગાદીનો દાવો કર્યો, પણ વસ્તુપાળ કારભારીએ વીરમદેવને ગાદીએ બેસારો વિરમદેવને હરાવી મારી નાંખાવ્યો.

વિસળદેવ—૧૨૪૪-૧૨૬૨=૧૮ અણહિલવાડના રાજ્ય ત્રીભુવનપાળને ઉઠાડી પોતે ગુજરાતનો ધણી થયો તે પછી વાણીયા કારભારીએ કાઠી નાગડ નામના બ્રાહ્મણને કારભારી રાખ્યો. પછી વીરનગર ને ચિત્તપુર શહેરો વસાવ્યાં ને ડોહાડનો કિલ્લો બનાવ્યો. કણાટકના રાજની કુંવરી સ્વયંવરમાં જીતી પરણ્યો આ રાજના વખતમાં ભારે દુકાળ પડ્યો હતો તે વખત તેણે રૈયતને સારી મદદ કરી હતી.

અર્જુનદેવ—૧૨૬૨-૧૨૭૫=૧૩ તેના વખતમાં તેમજ તેના પછીના સારંગદેવના વખતમાં કાંઈ જાણવાજોગ બનાવ બન્યો નથી.

કરણધેસી—૧૨૭૯-૧૩૦૪=૨૫ એના વખતમાં માધવ અને કેશવ નામે નાગર કારભારી હતા. તેમાં માધવની સ્ત્રી રૂપસુંદરી બહુ રૂપાળી હતી. કણે તેને પોતાના કબજામાં લેવા ધારી. માધવને કન્હમાં ધોડા લેવા મોકલ્યો. ને કેશવને મરાવી નાંખી. માધવની સ્ત્રી જોડે પરણ્યો.

આ વેર વાળવા માધવ દિલ્લીના પાદશાહ અલાઉદ્દીનખુનીને મળ્યો. તે તેને સમજાવી ગુજરાત પર ચડાઈ કરાવી. અલાઉદ્દીને પોતાના બાધ અલીદખાં તથા વજીર નસરતખાને ઇ. સ. ૧૩૦૪ માં મોકલું લશ્કર આપી ગુજરાત જીતવા મોકલ્યા. કરણ બહ દુરીથી લડ્યો પણ હાર્યો. એટલે દક્ષિણમાં આવેલા બાગલાણમાં જતો રહ્યો. તે ગુજરાત મુસલમાનના હાથ ગયું. તેમણે રૂદ્રમાળ વગેરે ધણાં દહેર તોડ્યાં ગામે લુટ્યાં મુલક ઉગડ કર્યો. તે લોકને મહા હેરાન કર્યા. માધવ પ્રધાને વટવાણમાં માધાવાવ બધાવેલી તે આજ સુધી હયાતીમાં છે આ રીતે વનરાજે સ્થાપેલા રજપુત રાજ્યનો અંત આવ્યો. તે ગુજરાતમાં મુસલમાની અમલ થયો. કરણની રાણીયો, હાથી, દોલત સધળું દિલ્લી લઇ ગયા. રાણી કમળાદેવી બાદશાહની માનીતી બેગમ થઇ. કરણરાજ સાથે તેની બે દીકરીઓ ગઇ હતી, તેમાં મોટી મરણ પામી હતી. તે માની દીકરી દેવળદેવીનું સગપણ દેવગીરીના રાજરામ દેવના કુંવર સકળદેવ વેરે કર્યું હતું. અલાઉદ્દીનની ફાજ દક્ષિણમાં જતી હતી ત્યારે કમળાદેવીએ પોતાની દીકરી દેવળદેવીને કરણ પાસે હતી. તેને લાવવા બાદશાહને કહ્યું. તેથી પાદશાહે તેને લાવવા અલિકખાને હુકમ આપ્યો. બાદશાહી ફાજે દેવળદેવીને માગો. પણ કરણરાજ કુળની આખર રાખવા તેને ન આપતાં બહાદુરીથી લડ્યો પણ શત્રુઓ જીતે કરી કુંવરીને લઇ ગયા તેને બાદશાહનો કુંવર પરણ્યો. કરણરાજ બિચારો દુઃખી થઇ રજાગી રખડીને મુખા.

ગુજરાતમાં મુસલમાની અમલ.

ગુજરાતના છેલા રાજ કરણ પાસેથી અલાઉદ્દીન બાદશાહે ગુજરાત ઇ. સ. ૧૩૦૪માં જીત્યું. ત્યારપછી બાદશાહ તરફથી ગુજરાતમાં સુબાઓને અમલ કરવા મોકલતા. પહેલો સુબા અલિકખાં ત્યાર પછી કમ્બાલુદ્દીન, મલિકદ્દીનાર, અમલવાજ વગેરે ધણા સુબા આવી ગયા. તેઓ પાટણમાં રહી અમલ ચલાવતા. મુસલમાનોને કાઢવા રજપુતોએ ધણાં

ખંડ કર્યાં પણ ફાળ્યા નહીં, અને કજીયાથી દેશની માઠી હાલત થઇ. મુસલમાનો ધર્મને બદલને લોકોપર બહુ જુલમ કરતા, ધણાં દહેરાં તોડી મરીદો બંધાવી, ને બળાતકારે લીંદુને વટલાવી મુસલમાન કરતો લોકો ખામે વેઠે કામ કરાવતા ને એ રીતે હિંદુઓ ઉપર બારે જુલમ ગુજારતો હતો.

ગુજરાતમાં સ્વતાંત્ર બાદશાહી.

મહમદશાહ—૧ લો— ઇ. સ. ૧૪૦૩-૧૪૦૭=૪

ગઢરખાં નામે સુબો પ્રથમ સ્વતાંત્ર થયો. પણ તેણે બાદશાહ પદ ધારણ કર્યું નહીં. પણ ઇ. સ. ૧૪૦૩ માં પોતાના દીકરા તાતાર ખાંને મહમદશાહ નામ ધારણ કરી ગાદીએ બેસાડ્યો. ને ૧૪૦૭ માં સુબો એટલે ગઢરખાં પોતે મુજફ્ફરશાહ નામ ધારણ કરી ગાદીએ બેઠો.

મુજફ્ફરશાહ ૧ લો.—૧૪૦૭-૧૪૧૧=૪ આ બાદશાહોની રાજધાની પાટણ હતું તેણે ઇડરના રાવ ઉપર ચડાઈ કરી તેને હરાવ્યો. આ બાદશાહે હિંદુ રાજ તથા પ્રબળે ધણું દુઃખ દીધું સોમનાથનું પવિત્ર દેહરું તોડી તેના પથરથી મરીદો બાંધી. તેનું મરણ થતાં તેના દીકરાનો દીકરો, અહમદશાહ બાદશાહ થયો.

અહમદશાહ—૧૪૧૧-૧૪૪૧=૩૦ એણે આશાવલેના રાજ આશાબીલને હરાવી તે નગરમાં પોતાની રાજધાની કરી. અને તેને સુબા રી તેનું નામ અહમદાબાદ પાડ્યું ઇ. સ. ૧૪૧૪ હાલ તેને અમદાવાદ કહે છે. આ બાદશાહ ધર્માંધ હોવાથી હિંદુને જોર જુલમથી વટલાવતો જેમનાં દહેરાં તોડતો તેથી લોકો બહુજ નારાજને દુઃખી હતા. એણે ઇડરના રાવને વશ કરવા હાથગતીને કિનારે કિલ્લો બાંધી નગર વસાવ્યું તેને લોકો અહમદનગર કહે છે. રજપુતો ઉપર જુલમ કરવાથી તે બળાતકારે કન્યા સેવાના તેના વિચાર હોઈ ધણા રજપુત મરાઠીઆ ઠાકોરો બહારવટે નીકળી ગામે છુટતા, ને પાદશાહોને કાવરે કરતા, બાદશાહ થાકે ત્યારે તેમની જગારો પાછો સોંપતો. ઇડર, માગધા, નાદોદ, જુદીકોટા જગેરે સંસ્થાનોના રાજાને હરાવી ખંડણી લાધી હતી.

મહમુદશાહ બીજો—૧૪૪૧-૧૪૫૧=૧૦ એ અમદશાહનો દીકરો તેણે ઇડરના ગવને હરાવી તેની કન્યા પરણ્યો. ને વાગડના રાજા પાસેથી ખંડણી લીધી, ચાંપાનેરના રાજા ગંગાદાસ રાવળને પાવાગઢમાં ધેર્યા પણ ચાંપાનેર વાળાની મદદે માળવાનો રાજા ચડી આવ્યો તેથી ડર ખાધ મહમદ પાછો હટ્યો. તેથી તેના અમીરોએ તેને ઝેર દધ મારી નાંખ્યો.

કુતુબશાહ—૧૪૫૧-૧૪૫૮=૮ એ મહમદ બીજાનો દીકરો તેનાપર માળવાના રાજાએ ચડાઇ કરી પણ સર્પેજ આગળ તેને પાદશાહે હરાવ્યો ત્યાર પછી ચાંતોડના પ્રખ્યાત કુંભારાણાપર ચડાઇ કરી તેને પણ હરાવ્યો.

દાઉદશાહ—૧૪૫૮-૧૪૫૮=૦ એનામાં રાજ્ય ચલાવવાની સત્તા ન હોવાથી તેના ભાઈ મહમદ ત્રીજાને ગાદીએ બેસાડ્યો એ મહમદ આગળ જતાં બેગડો કહેવાયો.

મહમદશાહ ત્રીજો—૧૪૫૮-૧૫૧૩-૫૪ એ કુતુબનો દીકરો અને અહમદશાહ પછોના જે પાદશાહ થયા તેમાં મહમદબેગડો ધણો બળવાન ને લોક પ્રીય હતો એણે જુનાગઢ ને પાવાગઢ એ બે જગરા ગઢ જીત્યા તેથી તેને બેગડો કહે છે. તે ચૌદ વરસની ઉંમરે ગાદીએ બેઠો, પણ પોતાની બદાહુરી અને બુદ્ધિ બળથી સારી રીતે રાજ્ય ચલાવ્યું. જુનાગઢના હિંદુરાજા રાવમંડળીક પર ત્રણ વખત ચડાઇ કરી છેલી ચડાઇમાં તેને હરાવી દેડ કરો મુસલમાન કર્યો ને તેનું નામ પાડ્યું તેની કબર પણ અમદાવાદમાં છે. આ વખતે નાગર કોમમાં જુનાગઢમાં પ્રખ્યાત ભક્ત નરસીંહ મહેતા થયો મુસલમાનો માટે મુસ્તફાબાદ શહેર વસાવ્યું તેણે સિંધ, કચ્છ, જિલ્લાં ને ઇડર તથા શિરાહી પાસેથી ખંડણી લીધી.

મહામંદે શાવાગદના રાજ પતાઈ રાવલ પર અડાધકરી આંખાનેર ધેરું દોઢ વરસ ધેરે રાખી કિલો લીધો પતાઈ રાવલ અને તેના સોબતી બહાદુરથી લડ્યા અને ધાયલ થતાં પાદશાહને કબજે આવ્યા. આ વખતે દરિયાના વેપારીને ફીરંગી સોડો હરદત કરતા તેમને તથા આંખીઆનો હરાવ્યા તે ધર્મોધ હોવાથી દારકાં ના દેરાંની મૂર્તિઓતોડી મસીદો બંધાવી અને તેના રાજને અમદાવાદમાં લાવી માયો.

આ બાદશાહે મસીદો, પાદશાખાઓ મુસાફરખાનાં વગેરે બંધાવ્યાં રસ્તાપર ઝાડો રોપાવ્યાં ને મહેમદખાદ શહેર વસાવ્યું તે બહાદુર પ્રતાપી, પણ ધર્મોધ અને નિર્દય હતો. તેને સર્પેજના રોજમાં દાટેલ છે. આ રોજની કારીગરી ધણીજ નેવા લાયક છે. મુસલમાનોમાં આ બાદશાહ સૌકપ્રીય ગણાયેલ છે.

મુજફ્ફરશાહ બીજો—૧૫૧૩-૧૫૨૬=૧૩ એ મહમદ બેગ-હાનો પુત્ર, એને ચીતોડના પ્રખ્યાત રાણાસંગે તથા ઇડરના રાવે મુલક જીટી બહુ હેરાન કર્યો. મેદનીરાય નામના હિંદુ વજીરે માળવાના બાદશાહને પોતાને કબજે રાખ્યો હતો તેમાંથી છુટવા તેણે આ મુજફ્ફરશાહની મદદ માગી. મેદનીરાયે રાણા સંગની ગદદ લીધી તેમાં મુજફ્ફરશાહ જીત્યો એની પણ સર્પેજમાં કબર છે.

શીકંદરશાહ—બાઈયોના કજવામાં અમીરોએ થોડા માસમાં તેને મારી નાંખ્યો.

મહમદશાહ ચોથો—એના બાઈ બહાદુરશાહે ગાદીપરથી હાડી પોતે બેઠો.

બહાદુરશાહ—૧૫૨૬-૧૫૩૦=૪ એ નામ પ્રમાણે બહાદુર હતો તેણે ખાનદેશ માળવા, અહમદનગર જીત્યાં. ચીતોડના રાણા પાસેથી ખંડણી લીધી. રાણાએ દીક્ષીના મુગલ પાદશાહ હુમાયુની મદદ માગી. હુમાયુએ આપી ગુજરાત જીતી લીધું. પણ શીરશાહ નામના સરદારે

હુમાયુના તાબાનું સુનારગઢ લઈ અંડ કર્યું તેથી હુમાયુ ત્યાં ગયો એટલે બહાદુરશાહે મુઝરાત પાછું જીતી લીધું. એણે શીરંગી લોકોને હરાવ્યા ને દીવમાંથી કાઢી મુક્યા. પણ તેમણે કપટથી બાદશાહને મારી નાંખ્યો.

મહમદશાહ પાંચમો—૧૫૩૦-૧૫૫૪=૨૪ એ બહાદુરશાહનો બિનજો તે નાની ઉમરમાં ગાદીએ બેઠો તેથી તેના નામે અમલ ચલાવી સરદારો અંદર અંદર લડ્યા પણ તેણે બધાને તાબે કર્યા. અને કેટલાકનાં રાજ્ય પડાવી લઈ બહુ જીલમથી વરતવા માંડ્યું. તેથી ઇડર, હુગરપુર, રાજપીપળા, લુબાવાડા, વાડાસીનોર, શીરોલી, જાલાવાડ વગેરેના સખ સામા થયા. તેમને મારી નાંખવા ફ્રાન્સે હુકમ આપ્યો. હીંદુઓને ઘોડે બેસવાની વારતહેવારે એકલા થવાની સારાં લૂગડાં પહેરવાની મના કરી ઘણું દુઃખ દીધું હતું પુરાન નામના સરદારે પાદશાહ થવાની લાલચે તેને મારો નાંખ્યો.

અમદશાહ બીજો—૧૫૫૪-૧૫૬૧=૭ અમીરોએ અહમદ નામના સખસને ગાદીએ બેસાડી તેને તાબામાં સખવા અમીરો અંદર અંદર લડ્યા, તેમાં પાદશાહ એતમાદખાં નામના સરદારને તાબે થયો પણ પાછળથી સ્વતંત્ર થવાનું કાર્યું તેથી એતમાદખાંએ તેને મારી મુઝદર ત્રીજાને ગાદીએ બેસાડ્યો.

મુઝદરશાહ ત્રીજો—૧૫૬૧-૧૫૭૩=૧૨ આ અમદાવાદનો છેલ્લો પાદશાહ હતો એનામાં દમ ન હોવાથી તાબાના સુખા સ્વતંત્ર થયા, એતમાદખાં એ અમદાવાદને ખજાત લઈ લીધાં, બાદશાહે સુખાને વશ કરવા દિલ્લીના પાદશાહ અકબરની મદદ માગી તેણે ઈ. સ. ૧૫૭૩ માં આવી બધા સુખાને હરાવી લોકોને સુખ શાંતી કરી ને પોતાની તરફથી આઝીઝકાકો ને સુબેદાર હરાવી અકબર પાછો ગયો મુઝદરશાહને પ્રકડી આપે લઈ જતાં માર્ગમાં આપઘાત કરી મરણ પામ્યો એ રીતે મુઝરાતી સ્વતંત્ર બાદશાહોનો છેડો આવ્યો.

ગુજરાતનો સ્વતંત્ર બાદશાહીનો સાર.

સ્વતંત્ર બાદશાહીમાં છ બાદશાહ શુરા, પરાક્રમી ને ચતુર હતા, તે પણ તેમણે સ્થાપતે બહુ દુઃખ દીધું, હિંદુઓના પ્રવિત્ર દહેરાં તોડી તેની મસીદો બાંધી મળુરી આપવાને બદલે લોકોને વેડે પકડી મહત્ત કામ કરાવતા, કેટલાક બાદશાહોએ મુલક છતી રાજ્ય વધાર્યું પણ તે સમ્રાજા ધર્મ અભિમાની હોઈ હિંદુઓ ઉપર વિશેષ બુંલમ કર્યો છે? બાકીના આઠ દમ વગરના હતા કુલ ચૌદ સ્વતંત્ર બાદશાહ થયા.

ગુજરાત ફરીને દિલ્લીની બાદશાહી નીચે ગયા પછી તેમના તરફથી સુબાઓ ધ. સ. ૧૫૭૩ થી ૧૭૫૭ સુધી આવ્યા. અગાઉના વખત કરતાં આ વખતે રૈયતને સુખ હતું, કારણ અકબર બાદશાહે હિંદુ મુસલમાનને સરખા ગણી સારી રાજ્ય નીતિથી રજપુતરાજા, રાણા ગરાશીયા વગેરેને ખુશી રાખી પોતાના રાજ્યમાં મોટી નોકરીઓ આપી ને સૈન્યે મરજી મુજબ ધર્મ પાળવાની છુટ મુકી. ખેડુતોને સુખી કર્યો મોગલ બાદશાહોમાં ઐરંગઝેબે હિંદુઓને ધણુંજ દુઃખ દીધું એના વખતમાં દક્ષિણમાં ગરાહા લોકે જગત રાજ્ય સ્થાપ્યું સતારામાં મરેઠા રાજા અને પુનામાં તેમના કારભારી રાજ્ય ચલાવતા એ કારભારી પેશ્વા કહેવાતા.

મરેઠા સરદાર દામાજી ગાયકવાડે અને પેશ્વાના બાઈ રઘુનાથ-દાસે મજીને ગુજરાતના છેલા સુબા બુવામદેખાં બાબાને કેટલાક પરગણાં જંગીરમાં આપી બાકીનું ગુજરાતનું રાજ્ય ધ. સ. ૧૭૫૭ માં લઈ પણ બુનાગઢ, રાધનપુર વગેરેમાં મુસલમાની રાજ્ય રહેવા દીધું તેઓ આજે સારી હાલતમાં છે.

ગુજરાતમાં મરેઠીનો અમલ.

મરેઠી રાજ્યનો સ્થાપનાર શિવાજી થયો. તેણે પ્રથમ ધ. સ. ૧૬૬૪માં સુરત છુટ્યું ત્યારથી આ દેશપર તેમનું આવાગમન થયું શિવા-

જીના પૈત્ર સાહુને સતારાની ગાદી મળી અને બાલાજી પેશ્વાએ ઇ. સ. ૧૭૧૪ માં પુનામાં ગાદી કરી સતારાના મરેડા રાજા સાહુના સેનાપતી ખંડેરાવ દાભાડે; દામા, ગાયકવાડ અને કંથાજીએ સરદારો ગુજરાત છુટવા આવતા દિલ્હીના બાદશાહો દમ વગરના થવાથી તેમના સરદારોએ સુખેદાર બનવાની લાલચે મરેડાની મદદ માગી. પણ અંદરના કુચ પક્ષી તેમણે રાજ્ય ખોયું.

ખંડેરાવને દામાજી ઇ. સ. ૧૭૬૧ માં મેરણ પામ્યા, તેમની જગ્યાએ ત્રંબકરાવને પીલાજી થયા, પણ ત્રંબકરાવે બાજીરાવ પેશ્વાનો હુકમ માન્યો નહીં તેથી તેણે તેને હરાવ્યો. એટલામાં પીલાજીએ નડોદરામાં રાજ્ય સ્થાપી ગુજરાતની ખંડણી ઉધરાવવા માંડી જેમ જેમ મરેડી બળ વધતું ગયું તેમ તેમ મોગલાઈ રાજ્ય તુટ્યું. ગાયકવાડની રાજધાની નડોદરામાં હતી તેથી આસપાસનો મુલક તાબેકરી, જે તાલુકદાર રજા હતા, તેમની પાસેથી જબરાઈથી જેટલી ખંડણી લેવાય તેટલી લીધી, પેશ્વા સરદારનો ઉપજમાં ભાગ હોવાથી તેમની તરફનો સુખેદાર અમદાવાદમાં રહેતો.

ગાયકવાડી રાજાનો અમલ.

પીલાજી—૧૭૩૧-૧૭૩૨=૧ એ દામાજીના ભાઈ જંકોજીનો પુત્ર તેણે મોગલાઈ સુખેદાર શીરખુદલખાં જેડે સલાહ કરી, તેની ખબર બાદશાહને પડવાથી જેઠપુરના રાજા અબયસિંહને ગુજરાતનો સુખેદારની મોકલ્યો. તેણે પીલાજીને ડાકોરમાં મારી નાંખાવ્યો.

દામાજી—૧૭૩૨-૧૭૬૮=૩૭ આ પીલાજીનો પુત્ર પરાક્રમી હોવાથી જુવામદંખાં પાસેથી ઘણું રાજ્ય લઈ લીધું. તેથી ગુજરાતમાં ગાયકવાડી સત્તા ઘણી જમી. ઇ. સ. ૧૭૫૭ માં ગાયકવાડ અને પેશ્વાએ મળી અમદાવાદ લઈ પાદશાહી અમલનો અંત આણ્યો.

મુગલાઈ સત્તા પડી ભાગવાના વખતમાં સુરતનો નવાબ આસપાસનાં પરગણાંનો ઘણી થઈ પડ્યો. પાછળથી સુરતના નવાબો પોતાનો

મુલક સાચવી શક્યા નહી. તેથી અંગ્રેજો સુરતના ધણી થયા. તે એ પ્રમાણે ધણે ઠેકાણે ઇંગ્રેજ અમલની શરૂઆત થઇ.

શાવાળની વતી ફતેસિંહ—૧૭૬૯-૧૭૮૪=૧૫ દામાળના મરણથી તેના પુત્રો ગાદી માટે લડ્યા પણ પેશ્વા મરકારે મોટા દિકરાં શિવાળને ગાદી આપી. પણ તેનામાં રાજ્ય ચલાવવાની શક્તિ ન હોવાથી તેના નાના ભાઇ ફતેસિંહને ચક્ક હરાયો ત્યારપછી રઘુનાથરાવ પેશ્વા થયો તેણે ગોવિંદરાવને ગાદી આપવાનું ઠરાવ્યું. તેથી ભાઇઓમાં કુસંપ થયો જેથી રઘુનાથ રાવને નાશી જવું પડ્યું. અને પુનાની ગાદી લેવા માટે અંગ્રેજની મદદ માગવી પડી પ્રથમ રઘુનાથરાવની અને અંગ્રેજની ફેજ સાથે પેશ્વાની ફેજ લડી પરંતુ કલકતા સન્કારથી લગભગ બચ કરવા હુકમ થવાથી કણ્યો મટ્યો તે ગોવીંદરાવ નીરાશ થયો.

માનાળ—૧૭૮૪-૧૭૯૨=૮ આ ગાયકવાડના વખતમાં કાંઇ બળુવા જંગ બનાવ બન્યો નથી.

ગોવિંદરાવ—૧૭૯૨-૧૮૦૦=૮ એના વખતમાં પેશ્વા તરફથી શેલુકર નામનો સુબેદાર અમદાવાદમાં આવ્યો તેણે રેગતપર પેશ્વા મેળવવા માટે ધણી જુલમ કરવા માંડ્યો તેથી અંગ્રેજ મદદ લઇ ગોવીંદરાવે શેલુકરને પકડ્યો. તે ગુજરાતમાં પેશ્વાના જંગીર હતી તે પાંચ લાખને ધનને ગોવીંદરાવે રાખી. એજ વખતમાં સુબતના નવાબને એકલાખ પેન્ટસન આપવા હરાયો સુરત ઇંગ્રેજ સરકારે ઇ. સ. ૧૮૦૦ માં લીધું.

આણંદરાવ—૧૮૦૦-૧૮૧૯=૧૯ એ ગોવિંદરાવનો પુત્ર. તેના વખતમાં તેના પીત્રાઇ મલહારરાવે કડીમાં ખંડ કર્યું પણ અંગ્રેજ મદદથી ખંડ શમાવ્યું. આ વખત ગાયકવાડની હાલત ખરાબ હતી. તે અંગ્રેજની મદદ વગર રાજ્ય નભે તેમ ન હોવાથી એ વખતથી અંગ્રેજ ચાવણી વડોદરામાં રાખી. ગાયકવાડ સરકારની ફેજ દર વર્સે દશરા પછી રજવાડા પાસેની ખંડણી ઉધરાવા નીકળતી. તે વખતે લોકોની

બહુજ ખરાબી કરતી તેથી અંગ્રેજ સરકારે વચે પકડી એવાં ઠરાવ કર્યો કે પેશ્વા તથા ગાયકવાડ સરકારની ખંડણી અંગ્રેજ સરકાર ઉધરાવા એકઠી કરી આપે. અને તે બદલ અમુક ભાગ તેમને મળે. આમ થવાથી ગુજરાતની પાંચગાડી થતી અટકી. જેથી પ્રજા બહુજ ખુશી થઈ.

• • સિયાણરાવ બીજો—૧૮૧૯-૧૮૪૭=૨૮ એ સમગ્ર હોધ ગાયકવાડી રાજ્યને માથે અંગ્રેજ સરકારનું દેવું હતું તે તેણે કેટલાંક મુલક આપી ઇ. સ. ૧૮૩૨ માં પાર પાડ્યું.

ગણપતરાવ—૧૮૪૭-૧૮૫૬=૯ શીયાણરાવે પોતાની હયાતી-માંજ તેને ગાદી આપી. તેના પ્રધાનનું નામ બાજી તામેકર હતું. વડોદરા રેસીડેન્ટ કર્નલ ઓટ્ટોમ સાથે ગણપતરાવને તકરાર થયો તેનો નીકાલ મુંબઈ ગવર્નરે કર્યો હતો.

ખડેરાવ—૧૮૫૬-૧૮૭૧=૧૫ એ ગણપતરાવનો ભાઈ હતો ઇ. સ. ૧૮૫૭ ના જળસાળખવાની અસરથી અંગ્રેજ સરકારે હથીયારનો આ કટ કર્યો. ને તેથી ગુજરાતમાં પરવાના વગર હથીયાર રાખવાની મનાઈ થઈ.

મહદારરાવ—૧૮૭૧-૧૮૭૫=૪ એનાપર અંગ્રેજ રેસીડેન્ટ કર્નલ ફેરને ઝેર દીધાનું તહેામત આવવાથી પંચગારફત તળવીજ થઈ, ગુહો સાગીત થયો નહીં તોપણ તેનાં કેટલાંક ખરાબ આચરણ નજરમાં લઈ અંગ્રેજ સરકારે પકડી મદ્રાસના કિલ્લામાં કેદ કર્યો ત્યાં ઇ. સ. ૧૮૮૨ માં ગુજરી ગયો.

શિઆણરાવ ત્રીજો—૧૮૭૫ મહદારરાવને પકડી મુક્યા પકડી ગાયકવાડી સાખાના ગોપાળરાવ ખાનદેશમાંથી શોધી કાઢી તેનું નામ શિઆણરાવ ઠરાવી ગાદીપર બેસાડ્યા જેઓ હાલ વડોદરાની ગાદીપર છે.

ગુજરાતના ઇતિહાસના પ્રશ્નોત્તર.

સ—ગુજરાત નામ શા ઉપરથી પડ્યું.

જ—મટાર્ક સરદાર ગુર્જર જાતનો હતો તે ઉપરથી ગુજરાત નામ પડ્યું.

સ—ગૂજરાતની ગાદી અનુક્રમે ક્યાં ક્યાં થઇ.

જ—દારકા, વલ્લભીપુર પંચાસર, અણ્ણદિલપુરપાટણ ને અમદાવાદ.

સ—ભુવડ ને જયશિખરી સાથે શા વારને લગાઇ થઇ.

જ—શંકર નામના કવિએ જયશિખરીની કીર્તિ ને ગુજરાતની મહત્તીના વખાણ ભુવડ પાસે કર્યાં તેથી તેણે ચડાઇ કરતાં બંનેને લગાઇ થઇ.

સ—ભુવડના જોડાંના નામ શું.

જ—ચંદ, દંદ, બટ, વેદ, વીર, સિંહ, સિંધુ, ગીરી, ધીર, સામત, ધીમત, ધનવી, પટુ, ભીમ, મહારથી, મીર, એ રીતે સંજાળ હતા.

સ—વનરાજ સાથી નામ પડ્યું. ને તેણે રાજ્ય શી રીતે મેળવ્યું.

જ—તે વનમાં જનમ્યો માટે વનરાજ નામ પડ્યું. એણે પ્રથમ બહાદુરીથી હુટકાટ ચલાવી, ભુવડના માણસોને હુંટી તે ધનવડે નવું શહેર અણ્ણદિલપુર વસાવી ત્યાં ગુજરાતની ગાદી સ્થાપી.

સ—રૂપસુંદરી ને લીલાદેવીની ઝાળખાણ આપો.

જ—રૂપસુંદરી તે જયશિખરીની ગણા અને વનરાજની મા થાય. જયશિખરી લગાઇમાં હતો ત્યારે તેને તેના બાપ ગુરુપાળ જેડે વનમાં મોકલાવી હતા. લીલાદેવી સામર્તાસિંદના જેના અને મુળરાજ સોળંકીની મા થાય. તે પ્રસુત વેદનામાં મરણ પાતી ત્યારે મુળરાજને અર્ધસ્થાનમાંથી જીવતો કાઢી લીધા હતા.

સ—ગુજરાતના રજપુત રાજાઓમાં કયા પ્રતાપી હતા.

જ—વનરાજ, યોગરાજ, મુળરાજ, બીમદેવ, રાઘરાજ, કુમારપાળ ભોજોભોમ, ને ત્રિશળદેવ.

સ—સુરપાળ, મીર, બાપે, આમ્રબટ, કહાનદેવ, એ કોણુ લતા.

જ—સુરપાળ એ જયશિખરીના સાજો. અને તેનો સરદાર હતો મીર એ પ્રથમ જયશિખરીપર ચડી આવનાર ભુવડનો સેનાપતિ હતો.

આગ્રભટ કુમારપાળનો સરદાર આર્પ તૈત્તંગણ સરદારને કહાનદેવ એ સિદ્ધરાજનો સેનાપતિને કુમારપાળનો બતેરી હતો.

સ—મિનળદેવી, નાયકાદેવી, રાણકદેવી. કમળાદેવી ને દેવળ દેવી એને ઝોળખાવો.

જ—એ સિદ્ધરાજની મા થાય. તેણે ધોળકામાં મલાવ ને વીરમગામમાં મુનસર એ બે તળાવ બધાન્યાં નાયકાદેવી બાળમુળરાજની મા તે બહાદુર હતી તેના વખતમાં શહામુદ્દીનગોરી સાથે લડાઇ થઇ ત્યારે સિપાઇએને હિમત આપતી હતી. રાણકદેવી—સિંધના રાજની દીકરી તેને વલ્લેમથી રાજ્ય એ વગડામાં મુકી ત્યાંથી મળેવડીના કુંભારને હાથ આવી, તેણે મોટી કરી ગુવાનીમાં ઘણી રૂપવંત જણાતાં સિંધ-રાજ સાથે સગપણ કર્યું હતું છતાં સોરઠનો રાજા રાખેંગાર બળાતકારે પરણી ગયો. તેથી સિદ્ધરાજે તેનાપર ચડાઇ કરી હતોને માયો ને રાણકદેવીને કરી પોતાની સાથે પરણવા કહ્યું પણ તેણે ના કહી વઢવાણ પાસે સતી થઇ બગીચા કમળાદેવી—કરળ વાઘેલાની રાણી તેને પકડી જઇ દિલ્લીનો પાદશાહ અલાઉદ્દીન પરણ્યો—દેવળદેવી એ કરણની દીકરી. તેને પકડી જઇ અલાઉદ્દીનના દીકરા વેરે પરણાવી એ રોને મા દીકરી તે સાસુ વડુ થઇ.

સ—કયા પાદશાહોએ કઇ કઇ સાલમાં ગુજરાતપર ચડાઇઓ કરી.

જ—ઈ સ. ૧૦૨૪ ગોંડનીના સુલતાન મહમદે બીમદેવના વખતમાં સોમનાથપર. ૧૧૭૮ માં બાળમુળરાજના વખતમાં કાલુલના શહામુદ્દીન ગોરાએ. ૧૧૮૪ માં ભોળાબીમના વખતમાં કુતમુદ્દીને. ૧૩૦૪ કરણ વાઘેલાના વખતમાં અલાઉદ્દીન તરફથી અલીશખાં તથા નુસરતખાંએ. ૧૫૩૫ માં બહાદુરશાહના વખતમાં હુમાયુએ. ૧૫૭૩ માં મુન્શ્વરના વખતમાં અકબર પાદશાહ ચડી આવ્યો હતો.

સ—ગુજરાતની ગાદી મુસલમાનના હાથમાં શા કારણથી ગઇ.

જ—વાંધેલા વંશના પાછળના રાજાઓ મોજશોખમાં પડ્યા તે તેમના વાણિયા અને બ્રાહ્મણ કારભારમારીઓએ ધર્મ શુરઓથી દોરવાઇ દેરાં વગેરે બંધાવવામાં વખત શુભાગ્યો, મુસલમાનોના હુમલાની સામે થવામાં બીલકુલ આગમ એતી ન રાખતાં મોજશોખમાં આગસુ બની ગયા બળવાન શતરૂ પાડેશવાં છે. એ વાતનું લક્ષ રાખ્યું નહી તેથી તેમના પાસેથી મુસલમાનોના હાથમાં રાજ સત્તા ગઇ.

સ—કાકુ, શીલગુણસુરી, ચાંપો, અહરીપુ, દારપ, વિમળશા, સામતુ, મુંગળ, હેમાચાર્ય, વસ્તુપાળ, તેજપાળ, માધવ, શેલુકર ને પુરાન એ કોણુ હતા તે જોળખાનાં.

જ—કાકુ પાલી ગામનો મારવાડી વેપારી ઘણો ગરીબ હાલતમાં હોઇ વલ્લભીપુરમાં રહેવા ગયો ત્યાં પૈસાઘર થયો, એક દીવસ તેની દીકરી પાસે રત્નજડીત પ્કાંસકી રાજની કુંવરીએ જોઇ તેથી તેણે માગી કાકુએ આપી નહી. સીલાદિત્યે બળાત્કારે લીધી, તેથી કાકુ ગુસ્સે થઇ સિધના મુસલમાન પાદશાહને કરોડ સોનેયા આપી તેડી લાવી વલ્લભી-પુરનો નાશ કરાવ્યો.

શીલગુણસુરી—એ જતી હતો. વનરાજ તથા રૂપગુદત્તને સારી મદદ કરી હતી.

ચાંપો—એ વાણિયાએ પ્રથમ પૈસા વગેરેની વનરાજને મદદ કરેલી તેથી તેને વનરાજે કારવારી નીમ્યો તેણે આંખાનેર વસાવ્યું.

અહરીપુ—એ સોરઠનો રાજા હતો સોમનાથની જગ્યા કરનારને લુંટી હરાવ કરતો તેથી મુગરાજે હતલ્યો.

દારપ—એલાટ (ભરૂચ) નો રાજા એણે મુગરાજને અપશુકન વાળો હાથો ભેટ દવો. તેથી આમુડે હરાવી માર્યો.

વીમળશા—એ ધનવાન આવક હતો તેણે દેલવાડમાં અને કુંભારીઆમાં ઘણાં સારાં દેરાં બંધાવ્યાં.

સામંતુને મુંઝવેલ—એ સિદ્ધરાજના પ્રધાન હતાં સિદ્ધરાજની નાની ઉમરમાં તેની મા મીનગદેવી તે પ્રધાનોની સલાહથી રાજ્ય ચલાવતી.

હેમાચાર્ય—એ મહા વિદ્વાન જૈનધર્મના જ્ઞાતીને ધંધુકાના રહીશ હતા. કુમારપાળે ગુફી મળેતો આવક થવા વચન આપેલ તે ગાદી મળ્યા પછી પાળ્યું ને હેમાચાર્યને ગુરુ કર્યા હતા.

વસ્તુપાળ તેજપાળ—એ એ બાઇ વીરધવળના કારભારી આવક વાણીયા હતા લડાઇમાં ને રાજકારભારમાં કુશળ હતા.

માધવ—એ જાતે નાગર કરણુ રાજનો પ્રધાન હતો. તેની સ્ત્રી ધણી રૂપાળી હતી તેથી કરણે લઇ લીધી, આ વેર વાળવા માધવ અલાહીદીન પાદશાહને ગુજરાતપર તેડી લાગ્યો.

શેલુકર—પેશાનો સુખો અમદાવાદમાં નીમાયો તેને ધન મેળવવા રૈયતપર જુલમ કરવા માંડ્યો તેથી ગોવિંદરાય ગાયકવાડે ઇચ્છેની મદદથી પકડ્યો.

પુરાન—એ મહમદ પાચમાનો નોકર હતો. પાદશાહે જ્યારે હિંદુઓ ઉપર બહુ જુલમ કર્યો ત્યારે પાદશાહને તેણે મારી નાંખ્યો. પાછળથી પાદશાહ થના ધારણા કરી પળ તે માર્યો ગયો.

સ—ભોળા ભીમના વખતમાં હિંદમાં ક્યાં મોટાં રાજ્યો હતાં

જ—અજમેરમાં સોમેશ્વર ચોલાણનું, કનોજમાં જયચંદ્ર રાઠોડનું,

ગુજરાતમાં ભોળાભીમદેવ સોળાંકીનું, દિલ્લીમાં તોમાર ન્દતના અ-

નંગપાળનું, અનંગપાળને કુંવર ન હોવાથી પોતાના ભાણેજ પૃથુરાજને

દિલ્લીની ગાદી મળી.

સ—હિંદુમાં સૌથી શ્રેષ્ઠ રાજા કયો થયો અને મુસલમાનમાં

કયો થયો.

જ—હિંદુમાં સિધરાજ જયસિંહને મુસલમાનમાં મહમદ બેગડો.

ગુજરાતમાં થએલ રાજની વશાવળી.

આવડાવંશ.

જયશીખરી	૬૯૬—૭૪૬—૫૦
વતરાજ	૭૪૬—૮૦૬—૬૦
યોગરાજ	૭૦૬—૮૪૨—૩૬
ક્ષેમરાજ	૮૪૨—૮૬૬—૨૪
ભુવડ પીથુ	૮૬૬—૮૮૫—૨૯
વીરસિંહ	૮૮૫—૯૨૦—૨૫
રત્નાદિત્ય	૯૨૦—૯૩૫—૧૫
સામતસિંહ	૯૩૫—૯૪૨—૭

આવડા વંશ ઇ. સ. ૬૯૬ થી ૯૪૨ સુધી ૨૪૬ વરસ ચાલ્યો.

સોળંકીવંશ.

મુળરાજ	૯૪૨—૯૮૭—૫૫
આમુંડ	૯૮૭—૧૦૧૦—૧૩
વલ્લભસેન	૧૦૧૦—૧૦૧૦— ૦ થોડા માસ.
દુલભસેન	૧૦૧૦—૧૦૨૨—૧૨
ભોમદેવ	૧૦૨૨—૧૦૭૨—૫૦
કરણ	૧૦૭૨—૧૦૮૪—૨૨
સિધરાજ	૧૦૮૪—૧૧૪૩—૪૯
કુમારપાળ	૧૧૪૩—૧૧૭૪—૩૧
અન્જેપાળ	૧૧૭૪—૧૧૭૭— ૩
ખાળમુળરાજ	૧૧૭૭—૧૧૭૮— ૨
ભોખોભીમદેવ	૧૧૭૮—૧૨૪૨—૬૪
ત્રીભુવનપાળ	૧૨૪૨—૧૨૪૪— ૨

સોળંકીવંશ ૯૪૨ થી ૧૨૪૪ સુધી ૩૦૨ વર્ષ ચાલ્યો.

વાઘેલાવંશ.

ત્રિસગદેવ	૧૨૪૪-૧૨૬૨—૧૮
અર્જુનદેવ	૧૨૬૨-૧૨૭૫—૧૩
સારંગદેવ	૧૨૭૫-૧૨૭૯— ૪
•કરણ ધેલો	૧૨૭૯-૧૩૦૪—૨૫

વાઘેલાવંશ ૧૨૪૪ થી ૧૩૦૪ સુધી ૬૦ વર્ષ ચાલ્યો.

ગુજરાતના સ્વતંત્ર મુસલમાન પાદશાહ.

મહમદશાહ ૧ લો	૧૪૦૩—૧૪૦૭—૪
મુન્ઝરશાહ ૧ લો	૧૪૦૭—૧૪૧૧—૪
આહમદશાહ ૧ લો	૧૪૧૧—૧૪૪૧—૩૦
મહમદશાહ ૨ નો	૧૪૪૧—૧૪૫૧—૧૦
કુતુબશાહ	૧૪૫૧—૧૪૫૯—૮
દાઉદશાહ	૧૪૫૯—૧૪૫૯—૧ માસ
મહમદશાહ ત્રીજો	૧૪૫૯—૧૫૧૩—૫૪
મુન્ઝરશાહ ૨ નો	૧૫૧૩—૧૫૨૬—૧૩
સીકંદર	૧૫૨૬—૧૫૨૬—૦
મહમદશા ચોથો	૧૫૨૬—૧૫૨૬—૦
બહાદુરશાહ પહેલો	૧૫૨૬—૧૫૩૬—૧૦
મહમદશાહ પાંચમો	૧૫૩૬—૧૫૫૪—૧૮
આહમદશાહ	૧૫૫૪—૧૫૬૧—૭
મુન્ઝરશાહ ત્રીજો	૧૫૬૧—૧૫૭૩—૧૨

ઇ. સ. ૧૪૦૩ થી ૧૫૭૩ સુધી ૧૭૦ વર્ષ.

ગાયકવાડ સરકાર.

પીલાજી	૧૭૩૧—૧૭૩૨—૧
દામાજી	૧૭૩૨—૧૭૬૯—૩૭
શીવાજીની વતી } ફતેસીદ	૧૭૬૯—૧૭૮૮—૧૫
માનાજી	૧૭૮૪—૧૭૯૨—૮
ગોવિંદરાવ	૧૭૯૨—૧૮૦૦—૮
આણંદરાવ	૧૮૦૦—૧૮૧૯—૧૯
શીવાજી ખીન્ને	૧૮૧૯—૧૮૪૭—૨૮
ગણપતરાવ	૧૮૪૭—૧૮૫૬—૯
ખડેરાવ	૧૮૫૬—૧૮૭૧—૧૫
મહદારરાવ	૧૮૭૧—૧૮૭૫—૪
શીયાજીરાવ ત્રીજા	૧૮૭૫ હાલ ગાદીપર છે.

લડાઇની માલવારો.

પંચાસર	૬૯૬—ભુવડે જયશિખરીને હરાવ્યો.
આણંદિલપુર (૧)	૯૪૨—તૈવંગચુના સેનાપતિ બાપને મુળરાજે હરાવ્યો.
જુનાગઢ (૧)	૯૪૪—મુળરાજે સોરઠના રાજા ગ્રહસીપુને હરાવ્યો.
સોમનાથપાટણ	૧૦૨૪—સુલતાન મહમદે બીમદેવને હરાવ્યો.
વીસનગર	૧૦૨૬—વિશળદેવે બીમદેવને હરાવ્યો.
માળવા	૧૧૧૨—સીધરાજે માળવાના રાજા યશોવરમાને હરાવ્યો તે પકડ્યો.
જુનાગઢ (૨)	૧૧૨૫—સીધરાજે સોરઠના રાજા સળેંગારને હરાવી માર્યો.
નાગોર	૧૧૪૪—કુમારપાળે આનરાજને હરાવ્યો.

- કોકણ ૧૧૭૦—આમ્રબટે કોકણના રાજા મલીકાન્તનને હરાવ્યો.
અજમેર ૧૧૭૮—ભોળા ભીમદેવે શહામુદીનને હરાવ્યો.
„ બીજી ૧૧૮૨— „ સોમેશ્વરને હરાવ્યો.
અલ્હાબાદ (૨) ૧૧૮૩—પૃથુરાજે ભીમદેવને હરાવ્યો.
„ (૩) ૧૧૮૪—કુતમુદીને ભોળાભીમને હરાવ્યો.
„ (૪) ૧૨૪૩—વિશળદેવે ત્રીભુવનપાળને હરાવ્યો.
„ (૫) ૧૩૦૪—અલ્લાઉદ્દીન તરફથી સરદારોએ કરણ ધેસા
ને હરાવ્યો.

- ૧૪૧૪—અહમદશાહે અસાવળના રાજા આશાભીખને હરાવ્યો.
૧૪૬૮—મહમદ બેગડાએ જુનાગઢના મંડલીક રાજાને હરાવ્યો.
૧૪૮૨— „ ચાંપાનેરના રાજાને હરાવી માર્યો.
૧૫૦૩— „ દ્વીરંગી તથા ચાંચીયાને હરાવી કાઢ્યા.
૧૫૩૫—હુમાયુએ ગુજરાતના બહાદુરશાહને હરાવ્યો.
૧૫૭૩—મહાન અકબર આદશાહે મુનદર ત્રીગળને હરાવી ગુજરાત જીત્યું.
૧૬૬૪—શિવાજીએ સુરત પ્રથમ હુટ્યું.
૧૭૫૭—ગાયકવાડ અને પેશ્વાએ ગળી અમદાવાદ લીધું ને ગુજરા-
તમાં મોગલાઈ રાજ્યનો અંત આણ્યો.
૧૮૦૦—અંગ્રેજો સુરતના નવાબ પાસેથી સુરત લીધું. :

સમાપ્ત.

મુંબઇ ઇલાકાની ભૂગોળ.

આ ઇલાકામાં લગભગ ૧૮૫૫૯૯૯૧ એક કરોડ પંચાશી લાખ યોગશુસાઈ હજાર નવસે એકાણું માણસની વસ્તી છે. તેની ઉત્તર દક્ષિણ લંબાઈ ૮૯૦ મૈલ અને પૂર્વ પશ્ચિમ પહોળાઈ ૬૭૦ મૈલ છે તેમાં ખ્રિસ્તી અને દેશી સત્તા આવે છે તે સિવાય હજારો અને શિરંગૌના સંસ્થાનો છે વિશેષે કરીને લોકો હિંદુ, મુસલમાન, પારશી, યાહુદી છે. ધર્મ હિંદુ લોકોના મુખ્ય ધર્મ જૈન, વૈશ્ણવ, શીવ, રામનુજ, સ્વામી નારાયણ વગેરે મુસલમાન ઇસલામી, પારશી લોકો જસ્તોસ્તી અને યાહુદી ખ્રિસ્તી ધર્મ પાળે છે લાખા સિંધી, કચ્છી, ગુજરાતી, મરેઠી, કાનડી, અને ઇંગ્લેજ મુખ્ય છે.

મુખ્ય પેદાસ—ઘાઉં, બાગરો, જુવાર, કડોળ, કપાસ, શેરડી તમાકુ, અદીણ, ગળી, ગુંદ, વગેરે છે.

સીમા—ઉત્તરે બલુચીસ્તાન, પંજાબ, અને ભાવનગર, સંસ્થાન પશ્ચિમે હાલાપર્વત, બલુચીસ્તાન અને અરબી સમુદ્ર છે દક્ષિણે અરબી સમુદ્ર, મહીસુર પ્રાંત, પૂર્વે રજપુતસ્તાન, માળવા, અને મધ્ય પ્રાંતો આવેલા છે.

ભાગો—૧ સિંધ, ૨ કચ્છ, ૩, ગુજરાત, ૪ ઉત્તરમહારાષ્ટ્ર અંકોકણ, ૬ દક્ષિણે મહારાષ્ટ્ર અને ઉત્તરકાનરા.

૧ સિંધ પ્રાંત.

આ પ્રાંતમાં સિંધુ નદી આવવાથી તેનું નામ સિંધ પડ્યું છે.

સીમા—ઉત્તરે બલુચીસ્તાન અને પંજાબ પૂર્વે જસલમીરનું રણને રજપુતસ્તાન, દક્ષિણે કચ્છનું રણને આરબીસમુદ્ર પશ્ચિમે હાલાપર્વત, મુલેમન પહાડ અને બલુચીસ્તાન છે.

ભાગ.

મુખ્ય શહેર.

૧ સિંધનો ઉપલો સરહદનો મુલક	જેકબાબાદ.
૨ સકર જલ્લો... ..	સકર.
૩ હૈદ્રાબાદ જલ્લો	હૈદ્રાબાદ.
૪ કરાંચી જલ્લો	કરાંચી.
૫ થરપારકર જલ્લો	ઉમરકોટ.
૬ ખૈરપુર સંસ્થાન	ખૈરપુર.

નદી--સિંધુ

પર્વત--હાલા, પળ, સુલેમાન

ભૂશીર--મનોરા,

દેશીરાજ--ખૈરપુર

સરોવર--મંચર એ ખારા પાણીનું છે. ખંદર--કરાંચી, શાહપુર, કોત્રી રણ--થરપારકર.

શહેરો--જેકબાબાદ, મીરપુર, હૈદ્રાબાદ, હાલા, મીઆણી, કરાંચી દૂકા, કોત્રી, શાહખંદર, ઉમરકોટ, નગરપારકર ખૈરપુર, લારખાના, સકર, ખકર, રોરી, દીપલા, મીતી, સેવાન, કોટલાલુ વગેરે.

વિશેષ હકીકત--આ દેશમાં લગભગ ૩૦ લાખ માણસની વસ્તી છે. આ પ્રાંતમાં વરસાદ થોડો વરસે છે પણ સિંધુ નદીમાં ઉનાળામાં પુર આવે છે ત્યારે તે પાણી આસપાસની જમીનમાં ફરી વળે છે એટલે તર થાય છે પછી ખેડાય છે હૈદ્રાબાદ રસ્તે કરાંચીથી કેન્દ્રી સુધી રેલવે ખાંધી છે તેમ સિંધુ નદીમાં મુલતાન સુધી આગમોટ ચલ્લે છે દેશના ખંદોળસ્ત માટે હૈદ્રાબાદમાં કમીશનર રહે છે. ઉમરકોટમાં અકબર બાદશાહનો જન્મ થયો હતો.

મુખ્ય પેદાશ--ગુનાર, ખાજરી, ડાંગર, ઘઉં, મગ, જવ, ખીયાં, વગેરે છે.

(૨) કચ્છ પ્રાંત.

સીમા—ઉત્તરે અને પૂર્વે કરાંચી જીલ્લો, અને કચ્છનું રણ દક્ષિણે કચ્છનો અખાત, ને આરબી સમુદ્ર, પશ્ચિમે પણ આરબી સમુદ્ર છે.

પ્રગણાં—પાવર, મીઆની, બન્ની, પચ્છમ, ખંડેર, પ્રાથળ વાગડ, અંબર ચોવીશી, ભુવડ ચોવીશી, હાલા ચોવીશી કાઠી, મોડાંસા, અખડાસા, કંડ, ગરદો ને માક.

પર્વત—ચાંવા, ઉત્તરધાર, કાળો, ન નામો, ધીણાધાર વગેરે તેમાં નનામો ૧૪૨૪ ફુટ અને ધીણાધાર ૧૨૬૮ ફુટ ઊંચો છે.

ખંદર—માંડવી, મુદ્રા, લખપત, જખો, તુણા.

મોટાં શહેરો—ભુજ, માંડવી, મુદ્રા, લખપત, જખો, તુણા, અંબર, રાપર અધોઈ (મોરબીતુ) બચાઉ, ખેલા, નળીઆ, કોઠારા, તેરા, સુમરીરોહા, બદ્રેસર, ફેરા, અને કંથકોટ, માતાનો મઠ, નારણસર, ચીખારી, નખત્રાણ, ખાવડા વગેરે.

વિશેષ લુહીકત—આ પ્રાંતમાં આશરે પાંચ લાખ ગાણસની વસતી છે. આ પ્રાંત દેશી રાજના કબજામાં છે. ત્યાંના રાજને રાવ કહે છે. ભુજમાં અત્રેજી હાવણી રહે છે ત્યાં સોનેરી બરત કામ સારું થાય છે રાવ શ્રી પ્રાગમલજીએ બંધાવેલો નવો મહેલ જોવા લાયક છે. નારાયણ સરોવર, કોટેશ્વર અને માતાનો મઠ એ જગતનાં ઠેકાણાં છે તેમાં માતાના મઠમાંથી ૧૮કડી તથા સુરોખાર નીકળે છે. લોકો કચ્છી તથા ગુજરાતી ને જડેજી ભાષા બોલે છે.

મુખ્ય પેદાશ—જુવાર, મીઠું, યાજરી, મગ, મઠ, ઉત, દીવેલી વગેરે છે.

(૩) ગુજરાત પ્રાંત.

સીમા—ઉત્તરે કચ્છનું રણ ને માળવા પશ્ચિમે કચ્છનું રણ

કચ્છનો અખાત તથા અરબી સમુદ્ર, દક્ષિણે મહારાષ્ટ્ર પુર્વે ખાનદેશ જીલ્લો, મધ્ય હિંદુસ્તાન, તથા મારવાડનો થોડો ભાગ છે.

આ પ્રાંતમાં લગભગ ૮૦ લાખ માણસની વસ્તી છે મુખ્ય રાજધાની અમદાવાદ (રાજનગર) છે આ પ્રાંતમાં દેશી અને સ્વિટ્ઝીશ રાજ્ય આવેલાં છે દેશી રાજ્યના અદોગસ્ત માટે પોલીટીકલ એજન્ટો નામલો છે દેશ રજાગ છે લોકો ગુજરાતી ભાષા બોલે છે.

લાગ.

મુખ્ય શહેર.

૧ સુરત જીલ્લો	સુરત.
૨ ભરૂચ જીલ્લો	ભરૂચ.
૩ ખેડા જીલ્લો	ખેડા.
૪ પંચમહાલ જીલ્લો	ગોદ્રા, દાહોદ, કાલોલ.
૫ અમદાવાદ જીલ્લો	અમદાવાદ.
૬ કાઠીઆવાડ એજન્સી	રાજકોટ.
૭ પાલણપુર એજન્સી	પાલણપુર, ડીસા
૮ મહીકાંઠા એજન્સી	સાદ્રા, ઇડર
૯ રૈવાકાંઠા એજન્સી	નાંદોદ, ખારૈયા, લુણાવાડા
૧૦ ગાયકવાડનો મુલક	વડોદરા
૧૧ ખંભાત સરંચાન	ખંભાત
૧૨ પંચમહાલ એજન્સી... ..	નારોટ
૧૩ સુરત એજન્સી	વાંસદા, ધરમપુર, સચીને

૧ સુરત જીલ્લો.

સીમા—ઉત્તરે ભરૂચ જીલ્લો તથા કીમ નદી પુર્વે ગાયકવાડનો મુલક ને સુરત એજન્સી દક્ષિણે દમણગંગા નદી અને પશ્ચિમે આરબી સમુદ્ર ને ખંભાતનો અખાત છે.

પ્રગણાં—સુરત, પારડી, વલસાડ, ચીકલી, જલાલપોર, માંડવી
ચોર્યાસી, અને ચોરપાડ,

નદીઓ—તાપી, કીમ, મીંદોળા, અંબીકા, દમણગંગા કાવેરી, વીગેરે,
રેલવેસ્ટેશન—પાલ, વલસાડ, નવસારી, સુરત, વગેરે.

ખંદર—સુરત અને વલસાડ પર્યંત પારનેરાની ટેકરી.

વિવેશ હકીકત.

સુરત—તાપીને કિનારે ખંદર છે, અહીં અગાઉ વેપાર ઘણો
ચાલતો તાપી નદી ઉપર હોયપુલ જેવા લાયક છે,

વલસાડ—અહીંથી અનાજ ગોલને સાગ પુષ્કળ ચડે છે,

કુતા—કુતેશ્વર મહાદેવની જાત્રા ત્રણ મહીના સુધી રહે છે,

દમણ—એ દમણગંગા નદીને કાંઠે કીરંગીને તામે છે,

ઉદવાડા—એમાં પારસીનું દેવળ છે,

ખહુધાન—એમાં બાર બાર વરસે મોટી જાત્રા ભરાય છે,

છરવાડા—એમાં મીઠું પાકે છે,

પારનેરા—તો કીલ્લો ગાયકવાડ સરકારે ખાંધેલો છે, તે સિ
વાય ચોરપાડ, ચીકલી, જલાલપુર, તેમાં ગામતત્ત્વરની કચેરી છે

પારડી—કાલક નદીને કાંઠે ખારડોલી, મીંદોળા નદીના કાંઠાપર દે.

પેદાશ—ડાંગર, જુવાર, ઘઉં, રૂ, કડોળ, બાજરી દીવેલી, કાદર
શેરડી, વીગેરે

૨ ભરૂચ જીલ્લો.

સીમા—ઉત્તરે મહી નદી પુર્વે ગાયકવાડનો મુલક દક્ષિણે કીમ
નદી અને પશ્ચિમે ખંભાતનો અખાત.

પ્રગણાં—ભરૂચ, અંકલેશ્વર, વાઘા, આમોદ ને જંબુસર.

રેલવેસ્ટેશન—ભરૂચ, અંકલેશ્વર, ચમાર ગામ, ને પાલેજ

નદીઓ—નર્મદા, મહી, દાદર, કીમ, ઉમરાવતી.

વિશેષ હુકીકત.

લક્ષ્ય—નર્મદા નદી ઉપર છે. શુકલતીર્થમાં જાત્રા ભરાય છે.

અંકલેશ્વર, વાઘા, ને જંબુસર એમાં મામલતદારની કચેરી છે, આમોદ અખુ સારા થાય છે, તે સિવાય હાંસોદ, કેરવાડા, દેહગામ ને કાવી વગેરે ગામ છે.

૩ ખેડા જિલ્લો.

સીમા—ઉત્તરે અમદાવાદ જિલ્લો ને ગાંધીકાંઠા એજન્સી પૂર્વેને દક્ષિણે મહાનદી છે અને પશ્ચિમે ખંભાતસંસ્થાન તથા અમદાવાદ જિલ્લો.

પ્રગણાં—ખેડા, કપડવંજ, કાસરા, નડીઆદ, મહેમદાવાદ, માતર, આણંદ, ને ખેરસદ.

રેલવે સ્ટેશન—મહેમદાવાદ, આણંદ, નડીઆદ ને ડાકોર.

નદીઓ—મહી, વાતક, મેશ્વે, શેઠી, મહોર, ખારી, લુણી વગેરે

વિશેષ હુકીકત—ખેડા વાતક ને સેઠીના સંગમ ઉપર છે.

કપડવંજ એમાં કાચ તથા સાયુના કારખાના છે. નડીઆદ એ રેલવે સ્ટેશન સંતરામનું ધામ છે, લક્ષુદ્રા એમાં ઉના પાણીના કુંડ છે, ડાકોર એમાં રણછોડજીનું મોટું ધામ છે. વડતાલ એમાં સ્વામીનારાયણનું મોટું ધામ છે, મહેમદાવાદ એ મહમદ એગડે વસાવ્યું છે, તેમાં ભમરીઓ કુવે રોજને જોવા લાયક છે માતરમાં મામલતદારની કચેરી છે ને ત્યાંના વાણીયા પૈસાદાર છે, આણંદ, ખેરસદ, એમાં મામલતદારની કચેરી છે તે સિવાય મહુધા, ઉમરેઠ કંઠલાલ ચક્રાશી, કરમસદ, વગેરે ગામ છે.

નિપજ—જુવાર, ખાજરી, જીરું, શેરડી કપાસ, તમાકુ, વગેરે

૪ પંચમહાલ જિલ્લો.

સીમા—ઉત્તરે ને પૂર્વે રેવાકાંઠા એજન્સી દક્ષિણે ગાયકવાડનો

મુલક ને પશ્ચિમે ગાયકવાડ મુલક તથા મહી નદી.

પ્રથમ આમાં ગોધરા કાલોલ, હાલોલ, અલોલ ને દાહોદ, એ પાંચ પ્રગણાં હતાં તેઉપરથી તેનું નામ પંચમહાલ પડ્યું છે, પરંતુ હાલમાં અંગ્રેજ સરકારે દાહોદ સાથે અલોલ અને કાલોલ સાથે હાલોલ જોડ્યાં છે. એથી ત્રણ તાલુકા ગણાય છે. અગાઉ આ તાલુકો સિધીઆને કબજે હતો.

પ્રગણાં—ગોધરા, કાલોલ, ને દાહોદ. નદી—મહી

ડુંગર—પાવાગઢ તે પર મહાકાળી માતાનું દેવળ છે.

રેલવે સ્ટેશન—ગોધરા, કાલોલ, દાહોદ,

વિશેષ હકીકત—ગોધરા ત્યાંથી લાકડા તથા તેલ પરદેશ ખાતે ચડે છે તેમા 'તથા દાહોદમાં' કપાસ લોઢવાનાં કારખાનાં છે લોદ્રા ખેતી ઉપર ગુજરાત ચકાવે છે. ચાંપાનેર વનરાજના પ્રધાન ચાંપાએ વસાવ્યું છે, તે સિવાય કાલોલ, હાલોલ વેળવપુર, અલોલ, ને દાહોદ વગેરે ગામ છે.

નિપજ—ઘઉં, જાજરી, ડાંગર, ચણા, તલ, મકક, મહુડા, વગેરે

૫ અમદાવાદ જીલ્લો.

સીમા—ઉત્તરે ગાયકવાડનો મુલક પુર્વે ખેડા જીલ્લો ખંભાત સંસ્થાનને ખંભાતી અખાત દક્ષિણે પશ્ચિમે કાઠિયાવાડ એજન્સી છે.

પ્રગણાં—અમદાવાદ, પ્રાંતીજ, વીરમગામ, ઘોળકા, દસકોઇ, ધંધુકા, ઘોઘા, ને સાણંદ.

રેલવે સ્ટેશન—અમદાવાદ, સાણંદ, વીરમગામ, પાટડી ને ખારાગોડા.

નદીઓ—સાબરમતી, વાત્રક, મેશ્વો, ને મુકભાદર વગેરે.

વિશેષ હકીકત.—અમદાવાદ એનું ખીજું નામ રાજનગર.

અહમદશાહે ઈ સ. ૧૪૧૨માં વસાવ્યું. એમાં જુમામસીદ કાંકરી-
ઉં તળાવ શાહુઆલમનોરોજને દાદા હરીનીવાવ, વગેરે જોવા લાયક
છે. લુગડા વણવાના રંગવાના કારખાનાં છે. મશરૂ અને કીનખાખના લુગ-
ડાં ઘણાં સરસ અને છે. વરાળયંત્રથી ચાલનારી મીલો ઘણી, જેમાં રૂ,
સુતર, અને લુગડાં થાય છે. **વીરમગામ.** સિદ્ધરાજે બંધાવેલા મુનસર
ને ગંગાસર તલાવ છે વૌડા—એમાં દર કાર્તિકી પુનમે મેળો ભરાય છે.
ભામનાથ એમાં શ્રાવણ મહીનામાં મેળો ભરાય છે. કાસીંદ્રા ત્યાંના
ગાળ આખા છબલામાં ઘણો વખણાય છે પાટડી ને ખારાગોઠા
એમાં વડાગંદ મીઠું સાફ થાય છે. ઘોળકા એમાં મીનજહેવીનું
બંધાવેલ મલાવ તળાવ છે. ઘોઘા એ બંદર છે તે સિવાય ઘોઘેરા
કોઠ ખસ ને ગાંધ વગેરે ગામ છે. રાણપુરમાં જુનો પડી ગએલો
કિલ્લો છે. અગાઉ આ કિલ્લામાં લશ્કર રહેતું હતું.

નિખજ—૩, ડાંગર, ખાજરી, જુવાર, ચણા, શેરડી. આદુ
તલ તમાકુ વગેરે.

૬ કાઠીઆવાડ ઝિલ્લા.

કાઠીઆવાડને અસલ સૌરાષ્ટ્ર કહેવા હતા. પરંતુ બ્યારથી કાઠી
લોકનું જોર વધ્યું ત્યારથી કાઠીઆવાડના નામથી ઝિલ્લાખાતા લાગ્યો.
એ મોટો દ્વીપકલ્પ છે ગાયકવાડ અને પોર્તુગીઝ સંસ્થાનો બાદ કરતાં
તેનું ક્ષેત્રફળ ૨૦૫૫૯ ચોરસ માઇલ છે, તેની પૂર્વ પશ્ચિમ લંબાઇ
૨૦૦ માઇલ ને ઉત્તર દક્ષિણ પહોળાઇ ૧૭૫ માઇલ છે તેમાં ૨૩
લાખ માણસની વસ્તી છે. અને સુમારે એક કરોડ તેપત લાખ રૂપી-
આની ઉપજ છે. તેમાં ૧૮૮ સંસ્થાનો છે સદગા મળીને ૪૩૬૯ ગામ

છે. રાજ્યના બંદોબસ્ત માટે મુખ્યત્વે સરકાર તરફથી રાજકોટમાં પોલીસ ટિકેટ એન્ટ રહે છે તેને મદદ આપવા માટે નીચેના પ્રાંતમાં ચાર આસિસ્ટન્ટ પોલીસ ટિકેટ એન્ટ રહે છે.

ઉત્તરે	ઝાલાવાડ	સ્ટેશન	વઢવાણ કેમ્પ.
પુર્વે	ગોહિલવાડ	સ્ટેશન	સોનગઢ.
દક્ષિણે	સોરઠ	,,	જેતલસર
પશ્ચિમે	હાલાર	,,	રાજકોટ.

ઉપર પ્રમાણે હાલમાં ચાર પ્રાંત કલ્પેલા છે પણ મુળદશ પ્રાંત છે.

પ્રાંત—૧ ઝાલાવાડ ૨ ગોહિલવાડ ૩ ઉંડસરનૈયાવાડ ૪ બાબરીઆવાડ ૫ કાઠીઆવાડ ૬ સોરઠ ૭ બરો ૮ હાલાર ૯ મન્દુકાંઠો ૧૦ ઓખામંડળ.

નદીઓ—શેત્રુંજી, ભાદર, ગચ્છુ, આજી, ફલકુ વગેરે.

પર્વત—શેત્રુંજી, ગીર, ગીરનાર, બરો વગેરે

બેટ—દીવ, પીરમ બેટ અથવા સખોદાર

ભુશિર—નગત પોઈટ અખાત-કચ્છ અને ખંભાતનો.

હવા ખાવાનાં ટેકાણાં—ઝાલાયડી ગોપનાથ, લાથપ, વગેરે

ખંદર—વંધાણિયા, ભાવનગર, વેરાવળ, માંગરોળ, સલાયા, જાફરાબાદ, પોરબંદર જોડીયા, નવીખંદર, શીલ, ઘોઘા વગેરે

આગગાડી—ભાવનગર, ગોંડળ, જુનાગઢ, પોરબંદર, રેલવે, મોરબી રેલવે બોમ્બે ખરોડ, એન્ડ સેન્ટ્રલ ઈન્ડિયા રેલવે, ધાંગધારેલવે.

સરકારીથાણાં—ઝાલાવાડમાં વઢવાણ સિવીલ સ્ટેશન, ચોટીલા બોમ્બકા પારીઆદ, દસાડ ને વિકૂલગઢ.

ગોહિલવાડમાં—સોનગઢ, અમારડી, ચોક, ડાહ, બાબરા.

સોરઠમાં—જેતલસર, બગસરા, લાખાપાદર, ડેંગણ
હાલારમાં—રાજકોટ માળાયા, દ્રાક્ષ, લોધીકા, મુળીલા.

પ્રાંતવાર મોટા ગામ.

૧ ઝાલાવાડ—ધોંગધા, લખવદ, વઢવાણ, લીંબડી, વાંકાનેર,
અમન, લખતર, સાયલા, ચુગા, બમણા.

૨ ગોહિલવાડ—ભાવનગર, વળા, પાલીતાણી, લાડી, શિહોર,
મોટાદ, કુંડલા, મહુવા, વગેરે.

૩ ઉંડસરવૈયાવાડ—ડાહા, ગણધોળ, ચોક.

૪ બાબરીઆવાડ—નદરાઆદ ને ડેંગણ.

૫ કાઠીઆવાડ—અગરેલી, ધારો, જેતલપુર, જસદણ,
ખીલખા, બગસરા, ચાંતલ, વગેરે.

૬ સોરઠ—જુનાગઢ, અમરાપુર, બાટવા, માંગરોળ, વેરાવળ
ઉના વગેરે.

૭ ખર્ડો—પોરબંદર.

૮ હાલાર—ભગનગર, ગોંડલ, રાજકોટ, ધોળ, દ્રાક્ષ, જોડીઆ
ખંભાળીઆ, ધોરાજી, સરધાર.

૯ મચ્છુકાંઠો—મોરળી, માળીઆ,

૧૦ ઓખામંડળ--દારકાં, આરંબડું, પોશીતર.

ગાયકવાડનો મુલક—અગરેલી, ધારો, દામનગર, કોઝીનાર,
શીલાનગર, ઓખામંડળ,

ફીરંગીનું દીવ ને હુબસીનું નદરાઆદ છે,

જાગનાં ઠેકાણાં--દારકાં, ગોરનાર, શેત્રુંજે, પ્રભાસપાટણ,
ગદડા ને મુળી.

વિશેષ હકીકત—ધાંગઢા ને વઢવાણમાં પથ્થરની ખાણો છે. પાટડી ને કુડામાં વડગર મીઠું થાય છે. મોરબી ને શિહોરમાં તાંબા ખીતળના વાસણ વખણાય છે. ભાલના ઘઉં જાફરા-ખાદનું થી. વઢવાણમાં દેશી સાબુ બનાવવાનાં કારખાનાં ને કાઠી-આવાડના ઘોડા વખાણવા લાયક છે.

૭ પાલણપુર એજન્સી.

સીમા—ઉત્તરે મારવાડ ને શિરોહી મહીકાંઠા એજન્સી. દક્ષિણે ગાયકવાડનો મુલક અને પશ્ચિમે કચ્છનું રણ છે.

પ્રગણા—પાલણપુર, રાધણપુર, વારાહી, તેરવાડા, આ ચારે મુસલમાનના સંસ્થાન છે. થરાદ, મોરવાડા, વાવ, સુધગામ. દેવદર, ચારચટ, સાંતલપુર, આ સંસ્થાનો રજપુતના છે. ભાબર, કાંકરેજ આ બંને સંસ્થાનો કોળીના છે.

રેલવેસ્ટેશન—પાલણપુર ડીસા.

નદીઓ—બનાસ ને સરસ્વતી.

પર્વત—શિરોહીનો પહાડ.

વિશેષ હકીકત—પાલણપુર તેમાં કપાસ લોઢવાના કારખાનાં છે. તેના રાજકર્તા દિવાન કહેવાય છે. તે ધર્મ મુસલમાન છે ને જનને મુસલમાન છે. રાધણપુર તેનો રાજકર્તા નવાબ કહેવાય છે. અને બાળી એલાદના છે. ડીસા લસ્કરી જાવણો છે.

નિપજ—ગાજરી, જુવાર, ઘઉં, ચણા, શેરડી વગેરે.

૮ મહીકાંઠા એજન્સી.

આ પ્રાંતમાં મહી નદી આવવાથી તેનું નામ મહીકાંઠા પડયું છે.

સીમા—ઉત્તરે આબુ પર્વત પુર્વે મેવાડનો મુલક દક્ષિણે ગાયકવાડનો મુલક અમદાવાદ ને ખેડા જિલ્લો તથા રેવાકાંઠો. પશ્ચિમે ગાયકવાડનો મુલક તથા પાલણપુર એજન્સી છે.

પ્રગણા—તાની મારવાડ, રેવર, સાખરકાંઠો. વાત્રક કાંઠો બાવીસી ને કટોસણ.

રેલવેસ્ટેશન—સાદરા, અમનગર.

નદીઓ—સાખરમતી, વાત્રક, હાથમતી મેથા.

પર્વત—આરાસુર એ ઉપર અંબા ભવાનીતું દેશ છે.

સંસ્થાન—ઇડર, દાંતા, માલપુર, મોહનપુર, બાલુસાણા માણસા ઘોડાસર, આંબલીઆરા.

વિશેષ હુકીકત—દાંતામાં ખાણમાંથી આરસના પથ્થર નિકળે છે. અરમુદામાં ખરફની ખાણ છે. પેથાપુરમાં બાંધણી, વાગડીઆં, ને બાંદ્રક થાં છે. સાદરા લશ્કરની છાવણી રહે છે.

નિપજ—ખાજરી, મઠ, ઘઉં, તલ, જીપાર ને કોદરા.

૯ રેવાકાંઠા એજન્સી.

આ પ્રાંતમાં રેવા નદી આવવાથી તેનું નામ રેવાકાંઠા પાડ્યું છે.

સીમા—ઉત્તરે મહીકાંઠા ને રજપુત સંસ્થાન. પુર્વ મધ્ય હિન્દુસ્તાન દક્ષિણે ગાયકવાડનો મુલક તથા સુરત જીલ્લો પશ્ચિમે ગાયકવાડનો મુલક બચ્ચ ખેડા ને પંચમહાલનો ભાગ છે.

પ્રગણાં—રાજપીપળા, છોટાઉદેપુર, બારૈયા, લૂણાવાડા, મંથ ને વાડાસિનોર.

નદીઓ—નર્મદા, મહી.

પર્વત—રાજપીપળાના.

શહેરો—રાજપીપળા એ રેવાકાંઠા એજન્સીનું મોટામાં મોટું સંસ્થાન છે. નાંદોદ એમાં ઇમારતી લાકડાં ધણાંજ થાય છે. તથા અકીકના પથ્થર જડે છે સુથ અહીં રજપુતરાજા મહારાણા કહેવાય છે.

નિપજ—ઇમારતી લાકડાં ૩ તથા અનાજ વગેરે.

૧૦ ગાયકવાડનો મુલક.

આ રાજ એક જથ્થે નથી પરંતુ જુદા જુદા ભાગોમાં આવેલું છે એના ચાર પ્રાંત કરેલા છે. વડોદરા કડી, નવસારી, ને અમરેલી. રેલવેસ્ટેશન--વડોદરા, ઉભોધ, ત્યાણોદ, કલોલ, મહેસાણા; વીસલનગર ને સિદ્ધપુર.

નદીઓ--સાબરમતી, યનારસ, સરસ્વતી, વિશ્વામિત્રિ, હાંદર, નર્મદા, તાપી, મહી.

વિશેષ હકીકત--આ રાજની કુલ સત્તા મહારાજા શીયાળ-રાવના હાથમાં છે. દેખરેખ રાખવા મુખ્ય સરકાર તરફથી ગવર્નરજનર-લનો એજન્ટ તથા છાવણી વડોદરામાં રહે છે વડોદરામાં નજરઅંત્ર પબ્લીકઆગ મહારાજાનો મહેલ લક્ષ્મીવિલાસ મહેલ જમનાબાઈ હો-સ્પીટલ ચીમનાબાઈ ઠાવર વગેરે મકાનો જોવા લાયક છે પેટલાદ અર્જુનશાહ પીરની જગ્યા એ ઉનાવાની પાસે મીરાંદાતાર પીરની જગ્યા છે પાટણ ત્યાંના પટોળાં સારાં થાય છે કડી ત્યાંના બજાર સારા થાય છે વડનગર સતાર ને સારંગી સારાં થાય છે સીનોર ત્યાં સુતારના વાંસલા સારા થાય છે ઉંઝા કડવાકણુખીની કુળદેવીની જગ્યા છે સિદ્ધપુર રૂદ્રમાળાનું દેર ધણું સારું છે ઉભોધ ત્યાંનો કિલ્લો જોવાલાયક છે.

વડોદરા પ્રાંત--વડોદરા, પેટલાદ, ત્યાણોદ, કન્યાળી ને ઉભોધ કડી પ્રાંત--કડી, પાટણ, મેસાણા, વિજયપુર, વિજયનગર ખેરાળું સિદ્ધપુર ને વડનગર.

નવસારી પ્રાંત--નવસારી ગણદેવી તેલારી બજેશ્વર વસ્ત્રાલી.

અમરેલી પ્રાંત--અમરેલી, દામનગર, ધારી, કોડીનાર, હાલકાં, ઝોખામંડળ.

દારકાં--એ જાત્રાનું ઠેકાણું છે.

૧૧ ખંભાત સંસ્થાન.

નદીઓ—મહી.

સ્ટેશન—ખંભાત.

વિશેષ હકીકત—ખંભાતના રામને હાકેમ નવાખ કહેવાય છે. અહીંની સુત્રફળી વખણાય છે આ સંસ્થાનની દેખરેખ ખેડાનો ક્ષેત્ર રાખે છે.

નિપજ—ધડ, બાજરી, જુવાર, ગળી ને જુદી જુદી જાતનું ધાન્ય.

૧૨ પંચમહાલ એજન્સી.

સ્ટેશન—જાંબુધોડા.

વિશેષ હકીકત—મુખ્ય શહેર નારકોટ છે. આ સંસ્થાન અંગ્રેજ તથા ગાયકવાડને ખંડણી આપે છે. લોકોનો ઉદ્યોગ ઇમારતી લાકડાં અને ખેતી ઉપર છે.

૧૩ સુરત એજન્સી.

નદીઓ—કાવેરી, અંબીકા, દમણગંગા, કોલક.

સ્ટેશન—સુરત, સચીન. સંસ્થાન—વાંસદા ધર્મપુર ને સચીન.

વિશેષ હકીકત—ધર્મપુરના લોકો ગાડીના વાસણ, ઇંટ નળી આં ચુનો અને ખાટલાની પાટી બનાવે છે. સચીન એમાં મહેલ ને કિલ્લો છે.

નિપજ—ડાંગર, બાજરી, જુવાર, ઇમારતી લાકડાં વગેરે.

ઉત્તર મહારાષ્ટ્ર.

એના બે ભાગ છે. ૧ ઉત્તર મહારાષ્ટ્ર ૨ કોકણ છે.

સીમા—ઉત્તરે સુરત એજન્સી, રૈવાકાંઠા, ને માળવા. પૂર્વે મધ્ય પ્રાંત ને નિઝામનું રાજ્ય. દક્ષિણે મહારાષ્ટ્ર ને પશ્ચિમે અરબી સમુદ્ર છે.

ભાગ.	મુખ્ય શહેર.
૧ ખાનદેશ જીલ્લો... ..	ધુળીઆ
૨ નાશિક જીલ્લો... ..	નાશિક
૩ અહમદનગર જીલ્લો... ..	અહમદનગર
૪ પુના જીલ્લો... ..	પુના
૫ સતારા જીલ્લો... ..	સતારા
૬ સોલાપુર જીલ્લો... ..	સોલાપુર
૭ પેંઠ સંસ્થાન... ..	પેંઠ
૮ અક્કલકોટ સંસ્થાન... ..	અક્કલકોટ
૯ સતારા જંગીર... ..	ભોર, ફલટણ, યાંદ ને જત.

૧ ખાનદેશ જીલ્લો.

સીમા—ઉત્તરે નર્મદા નદી ને સાતપુડો પર્વત. દક્ષિણે અહમદ નગર જીલ્લો પુર્વે મધ્યપ્રાંત ને વરાડ પશ્ચિમે સુરત જીલ્લો.

નદી—તાપી ને માંજરા. **પર્વત**—સાતપુડો.

રેલવેસ્ટેશન—ધુળે. અમરનેર, સાવદે, ભૂશાવળ, નસીરાબાદ, માચોર ને આળીશ ગામ.

શહેરો—ધુળીઆ, અમળનેર, પીપળનેર, નંદરબાર, તળોંદે, શિરપુર, ચોપડે, ભુશાવળ, નસીરાબાદ, જંમનેર, આળીશગામ.

નિંપજ—અનાજ, કઠોળ, ર, શેરડી, તમાકુ વીગેરે.

૨ નાશીક જીલ્લો.

સીમા—ઉત્તરે ખાનદેશ જીલ્લો દક્ષિણે અહમદનગર પુર્વે નીઝામનું રાજ્ય ને પશ્ચિમે થાણા જીલ્લો ને પેંઠ સંસ્થાન છે.

નદીઓ—ગોદાવરી.

પર્વત—યાંદવડ.

રેલવેસ્ટેશન—માલેગાંવ, ચાંદવડ, નાંદગામ, નીશાડ, નાશીક, વિગતપુરી.

શહેર—નાશીક એમાં તાંબા પીતળના વાસણુ • સારા બને છે. સિન્નર, વ્રંચક, દીડારી, ચાંદવડ નાંદગામ, નીશાડ, ચવલે વગેરે.

નિપજ—ડાંગર, જુવાર, બાજરી, સણ, તમાકુ વીગેરે.

૩ અહમદનગર જીલ્લો.

સીમા—ઉત્તરે નાશીક જીલ્લો. પૂર્વે નિઝામતું રાજ્ય. પશ્ચિમે પુના ને થાણા જીલ્લો. દક્ષિણે સોલાપુર જીલ્લો.

નદી—સીના **રેલવેસ્ટેશન**—કોપરગામ અહમદનગર.

શહેરો—અહમદનગર, સંગમ નેર, અંધાલે, શ્રીગોડે, સેવગામ, ખાત્રનીર ને બમબેડ.

નિપજ—તુવર, ચણા, શાકભાજી, શેરડી વીગેરે.

૪ પુના જીલ્લો.

સીમા—ઉત્તરે અહમદનગર જીલ્લો. પૂર્વે અહમદનગર ને શોલાપુર જીલ્લો. દક્ષિણે સતારા જીલ્લો. પશ્ચિમે ગોંડ મરથાન.

નદીઓ—મુળામીદા.

રેલવેસ્ટેશન—ખેડ, પુના, સાસવડ, પુરંધર.

શહેરો—પુના એમાં ચિત્રકામ તાંબાપીતળના વાસણુ નાગરનેલના પાન વખણાય છે. મુંબઈના ગવર્નર સાહેબ એમાંસાના દિવસમાં ત્યાં રહે છે. કેમકે તેની હવા એ રતુમાં સારી હોય છે. વ્યુત્તર એમાં શિવાજી મહારાજનો મ. સ. ૧૬૨૭ માં જન્મ થયો હતો તે સિવાય ખડકી, પુરંધર, ખંડુળે, સાસવડ વગેરે ગામ છે.

નિપજ—જુવાર, બાજરી, તુવર, લલ, સણ, મગ, અડદ, ધઉ, ચણા, જવ વગેરે.

૫ સતારા જીલ્લો.

સીમા—ઉત્તરે ભોર ને ફલટણ. પુર્વે સોલાપુર જીલ્લો ને જત સંસ્થાનો દક્ષિણે કોલ્હાપુર સંસ્થાન ને બેલગામ એન્-સી. પશ્ચિમે કોકણ,

નદીઓ—કૃષ્ણા,

રેલવેસ્ટેશન—કોરેગામ, સતારા, કરાડ, પેઠ

શહેરો—સતારા, વાઘ, કોરેગામ, દહીવડી, મહાબળેશ્વર એ હવા ખાવાની જગ્યા છે.

નિપજ—જુવાર, ડાંગર, રૂ, ઘઉં, ચણા, શેરડી, તમાકુ, વનસ્પતિ ને કંદમુળ વીગેરે.

૬ સોલાપુર જીલ્લો.

સીમા—ઉત્તરે અહમદનગર દાક્ષિણે ભીમા નદી. પુર્વે નિઝામનું રાજ્ય પશ્ચિમે સતારા ને પ્રતા જીલ્લો છે.

નદીઓ—ભીમા, સીના. રેલવેસ્ટેશન—સોલાપુર.

શહેરો—સોલાપુર, સાંગોલે, આર્ચા, પંદરપુર એ ભીમા નદી ઉપર જત્રાનું ડેકાણું છે.

નિપજ—ખાજરી, તુવેર, ઘઉં ચણા રૂ ઘણા લોકો વણુકરનો ધંધો કરે છે.

૭ પેઠ સંસ્થાન.

શહેરો—પેઠ એની પાવડી સારી થાય છે.

૮ અક્કલકોટ સંસ્થાન.

સીમા—ઉત્તરે દક્ષિણ ને પુર્વે નિઝામનું રાજ્ય પશ્ચિમે સોલાપુર જીલ્લો.

રેલવેસ્ટેશન—અક્કલકોટ.

શહેર—અક્કલકોટ.

નિપજ—નર, ડાંગર, શેરડી, ચણા, ધઉ, કડબું એ સંસ્થા-
નમાં ધયા વણકરો રહે છે.

૯ સતારા જાગીર

સંસ્થાન—ભોર, ફલટણ, ઝાદ, નેજત.

વિશેષ હકીકત—જત સંસ્થાનમાં સુરોખાર ને લોહું જડે છે.

૨ કોકણ

ભાગ.	મુખ્ય શહેર
૧ થાણા જીલ્લો... ..	થાણા
૨ જવાર સંસ્થાન	જવાર
૩ કોલાળા જીલ્લો	અલીપાગ
૪ જંજીરા સંસ્થાન	જંજીરા
૫ રતનાગિરી જીલ્લો	રતનાગિરી
૬ સાવંતવાડી સંસ્થાન... ..	સાવંતવાડી

૧ થાણા જીલ્લો.

સીમા—ઉત્તરે પોર્તુગીઝ તાબાનુ દમણ તથા સુરત જીલ્લો પુર્વે
નાશીક અહમદનગરને પુના જીલ્લો દક્ષિણે કોલાળા જીલ્લો, ને પશ્ચિમે
આરબી સમુદ્ર છે.

રેલવેસ્ટેશન—ડહાણુ, માહીમ, વસાઈ, સાષ્ટી. થાણાને મુંબઈ બીમડા

શહેર—થાણા, સાષ્ટી, કલ્યાણ, વસાઈ, માહીમ, ડહાણુ, વસાઈ
એમાં નાગરવેલના પાન થાય છે. વાંદરા ને અગાશો.

નિપજ—ચોખા, શેરડી, કેળાં, આદુ, નાળીએર, કાંકાપંર
ધણા ગુમડાના લોકો માછલા પકડવાનો ધંધો કરે છે.

૨ જવાર સંસ્થાન.

મુખ્ય શહેર—જવાર છે એ મુલક જંગલી ને પહાડી છે
પરંતુ ડાંગર, નાગલી ફોળ, ચણા ને તજ પાકે છે.

૩ કોલાખા છલ્લો.

સીમા—પૂર્વે સતારાને પુના છલ્લો દક્ષિણે રત્નાગિરી છલ્લો અને જંજીરા સંસ્થાન છે ને પશ્ચિમે દરિયો છે.

શહેરો—અલીબાગ, પનવેલ, માથેરાન એ હવા ખાવાનું ઠેકાણું છે, બીમાશંકરની ટેકરી મહાડ ત્યાંનો ગોળ વખણાય છે.

રેલવે સ્ટેશન—માથેરાન કર્જન

નિપજ—લોકોને મુખ્ય ધંધો ડાંગર પકવવાનો છે, તેલ કઢાડવાનો નાળીએરના રેસાના દોરડા વણવાનો અને મીઠું પકવવાનો છે. ઠાંઠાપરના લોકો માંછલા પકડી પરદેશખાતે ગયાવે છે.

૪ જંજીરા સંસ્થાન

સીમા—ઉત્તરે ને પૂર્વે કોલાખા છલ્લો દક્ષિણે ખાણકોટ પર્વત.

શહેરો—જંજીરા એ હાથશીનું સંસ્થાન છે એમાં સાડીઓ પણ વણાય છે.

૫ રત્નાગિરી છલ્લો.

સીમા—ઉત્તરે જંજીરાને કોલાખા પૂર્વે રત્નાગ છલ્લો ને કોલ્હા પુર સંસ્થાન દક્ષિણે સાવતવાડી ને ગોવા સંસ્થાન. પશ્ચિમે દરિયો આવેલો છે.

શહેરો—રત્નાગિરી, સંગમેશ્વર, રાજપુર, દેવગઢ વિન્ય દુર્ગદાપોલી

નિપજ—ડાંગર નાગલી, નાળીએર, સોપારી મુખ્ય ધંધો માંછલા પકવવાનો તથા છો તથા ચુનો પકવવાનો છે.

૬ સાવતવાડી સંસ્થાન

સીમા—ઉત્તરે ને પશ્ચિમે રત્નાગિરી છલ્લો પૂર્વે કોલ્હાપુર સંસ્થાન ને બેલગામ છલ્લો દક્ષિણે ગોવા સંસ્થાન છે.

શહેર—સાવતવાડી એમાં અંગ્રેજી તરફથી પાણીટીક્ટ એન્ટર છે. નિપજ ડાંગર, નાગલી નાળીએર ને હરડા.

દક્ષિણ મહારાષ્ટ્ર અને ઉત્તર કાનડા.

ભાગ

મુખ્ય શહેર.

- ૧ કલાદગી જિલ્લો.....કલાદગી
- ૨ બેલગામ જિલ્લો.....બેલગામ
- ૩ ધારવાડ જિલ્લો.....ધારવાડ
- ૪ ઉત્તર કાનડા જિલ્લો.....કારવાડ
- ૫ કોલ્હાપુર સંસ્થાન.....કોલ્હાપુર
- ૬ દક્ષિણ મરેદા જંગલ.....સાંગલી, જમખંડી,
મીરજ, કિરંદવાડ મુધોળને રામદુર્ગ.

કલાદગી જિલ્લો

સીમા—ઉત્તરે-સોલાપુર જિલ્લો. પૂર્વે નીઝામેનું રાજ્ય. દક્ષિણે ધારવાડ જિલ્લો. પશ્ચિમે રામદુર્ગ મુધોળ જમખંડી ને જતસંસ્થાન છે.

નદી—ભીમા, ઘટપ્રભા, મલપ્રભા ને કૃષ્ણા

રેલવેસ્ટેશન—વીજપુર, આમલકોટ, બદામી,

શહેરો—વીજપુર ત્યાં અહીંથી થાય છે આગેવાડી, આમલકોટ

કલાદગી, ને બદામી,

નિપજ—જુવાર, ધંડ, ચણા, રૂ, બાજરી વીગેરે.

૨ બેલગામ જિલ્લો

સીમા—ઉત્તરે મીરજ, સાંગલી, ને જત દક્ષિણે ધારવાડ ને કાનડા જિલ્લો પૂર્વે ગોવા સાંવતવાડી, કોલ્હાપુર પશ્ચિમે કલાદગી જિલ્લો.

નદીઓ—કૃષ્ણા, ઘટપ્રભા, મલપ્રભા,

રેલવે સ્ટેશન—બેલગામ, ખાનપુર.

શહેર—બેલગામ ને ખાનપુર.

નિપજ—ધકં, બાજરી, કઠોળ, શેરડી, વગેરે લોકનો મુખ્ય ઉદ્યમ ખેતીનો, કાંતવા ને વણવાનો, લાકડા ને ધાતુનો સામાન બનાવવાનો.

૩ ધારવાડ જીલ્લો.

સીમા—ઉત્તરે બેલગામ રામદુર્ગ સંસ્થાન દક્ષિણે મહેસુર પશ્ચિમે કાનડા ને બેલગામ પુર્વે મહેસુરદોઆબ (નિઝામ)

નદીઓ—મલપ્રભા ને તુંગભદ્રા

રેલવેસ્ટેશન—ધારવાડ, હુબલી ગદગ

શહેરો—ધારવાડ, હુબલી, સુતરાઉ ને ઉનના કાપડને માટે પ્રખ્યાત છે.

નીપજ—કપાસ, જીવાર ને તલ.

ઉત્તરકાનડા જીલ્લો.

સીમા—ઉત્તરે બેલગામ જીલ્લો પુર્વે ધારવાડને મહેસુરનું રાજ્ય દક્ષિણે મહેસુરને મદ્રાસ પ્રલાકો પશ્ચિમે આરબી સમુદ્ર.

નદીઓ—તુંગભદ્રા, વર્ધા બાંદર કારવાડ અકોલા કુમઠે હોના વર વગેરે તે સિવાય યલ્લાપુર શહેર છે.

નીપજ—નાળિયેર, એલચી, સોપારી મરી

૫ કોલ્હાપુર સંસ્થાન

સીમા—ઉત્તરે સતારા જીલ્લો પુર્વે કૃષ્ણાનદી દક્ષિણે બેલગામ જીલ્લો પશ્ચિમે સિલ્હાંદ્રી પર્વત.

નદીઓ—પંચગંગા રેલવે સ્ટેશન—કોલ્હાપુર

શહેરો—કોલ્હાપુર અહીનારાળ મહારાળ કહેવાય છે.

નિપજ—જીવાર, ડાંગર, શેરડી, ૩ મરચાં વગેરે

૬ દક્ષિણ મરેઠા બગીર.

સંસ્થાન—સાંગલી, જમખંડી, મીરજ, કુરંદવાડ, મુન્દાળ ને રામદુર્ગ

નદીઓ—કૃષ્ણા, રેલવે સ્ટેશન—સાંગલી, કુરંદવાડ,
વિશેષ હુકીકત—સાંગલીને કુરંદવાડમાં ડાંગર પાકે છે. મીરજ
 શેરડી, સારંગી તથુરા વગેરે વાળંત્રો બને છે.

સામાન્ય વર્ણન.

નદીઓ—સિંધુ, બાદર, શેત્રુજી, ખનાસ, સરસ્વતી, સાબરમતી
 મહિ, વિશ્વામિત્રી, દાદર નર્મદા, તાપી, ગોદાવરી ભીમા, કૃષ્ણા, વાત્રક
 સીના નીરા પાંજરા મૂળામુકા વગેરે.

પવેત—પખ, ગિરનાર, ગિર, શેત્રુંજી, આરાસુર, આખુ. પાવા-
 મઠ, સાતપુડા સિલ્હાંત્રી ચાંદવાડ.

ખંદર—કરાંચી, માંડવી, દારકા, પોરણંદર, માંગરોળ, વેરાવળ,
 દિવ, જાદરાબાદ મહુવા, ઘોઘા, બાવનગર, ઘોઘેરા, ખંભાત, ભરૂચ,
 સુરત, વસાઈ, મુંબઈ, રાજપુર, વિજયદુર્ગ, ગોવા, કારવાડ, હોનાવર
 વગેરે છે એમાં મુંબઈ કરાંચી અને કારવાડ એ સૌથી વધારે સંગવડ
 વાળાં બંદરો છે.

ખેટ—દિવ, મુંબઈ, વસાઈ, દારાપુરી, કરંજી, સાથી, ખેટ વગેરે છે.
જાત્રાનાં ઠેકાણાં—દારકા, ગિરનાર, પ્રભાસપાટણ, શેત્રુંજી,
 ડાદોર, બહુચરાજી, અંબાજી, સામળાજી, સિદ્ધપુર, શુકલતીર્થ, નાશીક
 ત્રાંબક વડતાલ વગેરે.

પવિત્ર નદીઓ—સરસ્વતી, ગોદાવરી, નર્મદા (રેવાંજી)
હવા ખાવાની જગ્યા—ખાલાચડી, ગોપનાથ, આખુ, મહા-
 અંબેશ્વરની ટેકરી માથેરાન પુરંધર ખંડાળા વગેરે.

ભુશિર—જગતપોઈટ, દિવ, રામસ, ને મનોરા વગેરે.

હુબશીના સંસ્થાન—જાદરાબાદ ને જંજીરા.

ફિરંગીનાં સંસ્થાન—દિવ દમણ ગોવા.

દ્વીપકદ્વિપ—કાઠીઆવાડ.

રણુ—કચ્છ ને ઘરપારકરતું.

અખાત—કચ્છ ને ખંભાત.

લશ્કરીની છાવણી—જુન, રાજકોટ, અમદાવાદ, ડીસા, વડોદરા, માલેગામ ને પુના.

વખણાએલી વસ્તુવાળાં શહેર.

હૈદરાબાદ=સોનેરી ભરત.

ભૂજ=સોના રૂપાનો ઘાટ તથા ભરત

કચ્છકાઠીઆવાડ=ધોરા

જનમનગર=કંકુ, બાંધણી, બંદુક

પૂના=નાગરવેલના પાન, તાંબા પી-

તળના વાસણુ, ચોત્રકામ

પેંદ=પાંચડી બોલ=બંડ

ધોલેરાધારવાડ=૩

નાશિક=તાંબા પીતળનાં વાસણુ

અમદાવાદ=રેશમી કાપડ, વાસણુ

અમરેલી, વાંકાનેર, ટીકર=ચોક્કાળ

પાટણુ=પટાળાં ને સુડી

કચ્છમાંડવી=રેશમી કાપડ

વીળપુર=અક્ષીણુ

કપડવંજ=કાચ ને સાથુ

આમોદ=દેશી ચપ્પુ

લીંબડી=સુડીઓ ગણદેવીનો=ગોળ

સુરત=ગરશી ખંભાત=સુત્રફેણી

આત્રસુબા=સોદાની છરી

ધુરાનપુર=શેલાં

વિસનગર=હળદર ને વાસણુ

મહેમદાવાદ=મમરીઓ કુવો છે.

બેવઠાં નામ.

કરાંચી=દેવળગામ

નગરઠકા=ગાલણુઆદ

કાઠીઆવાડ=સૌરાષ્ટ્ર

સિદ્ધપુરપાટણુ=અણુહિલપુર પાટણુ

વડોદરા=બરોડા

નર્મદા=રેવાળ

સહ્યાદ્રી=પશ્ચિમઘાટ

વઢવાણુ=વર્ધમાન

નવાનગર=જનમનગર

શેત્રુંજે=સિદ્ધાચળ

અમદાવાદ=રાજનગર

સદાશીવગઢ=કારવાડ

પોરબંદર=સુદામાપુરી

સિધુ=અટક, ઈડસ

મુંબાઈ=મોમ્બે

નવાનગર=જનમનગર

મુંબાઈ ઇલાકાનાં દેશીરાજ

સિંધમાં ખેરપુર, ઠઠ્ઠમાં ભૂજ, વડોદરા, ખંભાત, ભાવનગર, જુનાગઢ, વાંસદા, જામનગર, ઇડર, પાલણપુર, નાંદોદ, સાવંતવાડી, ઉત્તરમહારાષ્ટ્રમાં અકલકોટ ને પેઠ.

મુંબાઈ ઇલાકાની નદીઓના સંગમ.

સાખરમતીને=વાત્રક ને હાથમતી

વાત્રકને=શેઠીને મેશ્વે

શેઠીને=ખુણી

કૃષ્ણા=ભીમા, પંચગંગા. વારણા,

તાર્પી=ધુણી, પાંજરા

ઢાઢર=વિશ્વામિત્રી

ભીમા=સીના, નીરા, મુળામુક્ત,

તુંગભદ્રા=ધટપ્રભા, મલપ્રભા,

નદીઓના મુખ.

અખાતને અને ઉપસાગને મળનારી નદીઓ.

ઠઠ્ઠના રણને મળનારી—જનાસ ને સરસ્વતી

આરણીસમુદ્રને—સિંધુ, બાદર, તાર્પી

ખંભાતના અખાતને—સાખરમતી, મહી, ઢાઢર, નર્મદા શેત્રુંજી

ખંભાળાના ઉપસાગને—ગોદાવરી ને કૃષ્ણા

મુંબઈ ઇલાકામાં—સૌથી મોટી નદી સિંધુ, શહેરખંદરને બેઠ

મુંબઈ, પર્વત સહ્યાદ્રી, દેશી રાજ્ય વડોદરા, જલ્દો જાનદેશ, તાલુકો ધંધુકાં.

નદીઓ ઉપરના શહેરો.

૧ સિંધુ—દિગાકાવ પર્વતમાંથી નિકળી આરણીસમુદ્રને મળે છે તેનાપર સકર બકર હૈદરાબાદ ઠૂકા શીકરપુર મીયાણી કોટીને શાહખંદર

૨ બાદર—જે ચોટીલા પાસેના મહાવાના ટુંગરમાંથી નીકળે આરણીસમુદ્રને મળે છે તેનાપર જસદણ કુંતીઆણા ગણોદ ને નવીખંદર.

૩ સરસ્વતી—શિરોહીના ડુંગરમાંથી નીકળી કચ્છના રણને મળે છે તેનાપર સિદ્ધપુર

૪ સાબરમતી—મહીકાંઠાના પહાડમાંથી નીકળી ખંભાતના અખાતને મળે છે તેનાપર સાદરા ને અમદાવાદ.

૫ બનાસ—શિરોહીના ડુંગરમાંથી નીકળી કચ્છના રણને મળે છે તેનાપર ડીસાને રાંધણપુર.

૬ તાપી—સાતપુડાના પર્વતમાંથી નીકળી આરબી સમુદ્રને મળે છે. તેના પર જુરાનપુર, માંડવી, રાંદેર, સુરત,

૭ નર્મદા—સાતપુડાના પર્વતમાંથી નીકળી ખંભાતના અખાત ને મળે છે તેનાપર આણેદ, કન્યાળી, નાંદોદ, ને ભરૂચ

૮ મહી—માળવાના ડુંગરમાંથી નીકળી ખંભાતના અખાતને મળે છે તેનાપર લુણાવાડાને ખંભાત

૯ ઢાઢર—રેવાકાંઠાના ડુંગરમાંથી નીકળી ખંભાતના અખાતને મળે છે તેનાપર ઢંકરીયા.

૧૦ વાત્રક—ડુંગરપુર પાસેથી નીકળી સાબરમતીને મળે છે તેનાપર આત્રસુંબા મહેમદાવાદને ખેડા

૧૧ વિંધ્યામિત્રી—રેવાકાંઠાના ડુંગરમાંથી નીકળી ઢાઢરને મળે છે તેનાપર વડોદરા

૧૨ ગાદાવરી—સહ્યાદ્રીમાંથી નીકળી ખંભાતના ઉપસાગર ને મળે છે તેનાપર પંઢરપુર

૧૩ બીમા—સહ્યાદ્રીમાંથી નીકળી કૃષ્ણાને મળે છે તેનાપર પંઢરપુર

૧૪ કૃષ્ણા—સહ્યાદ્રીના ડુંગરમાંથી નીકળી ખંભાતના ઉપસાગરને મળે છે તેનાપર જમખંડી ને સતારા

૧૫ સીના—સહ્યાદ્રીમાંથી નીકળી બીમાને મળે છે તેનાપર અહમદનગર

૧૬ સુળામુઠા—સહ્યાદ્રીમાંથી નીકળી ભીમાને મળે છે તેના પર પુના

૧૭ પાંજરા—સહ્યાદ્રી પર્વતમાંથી નીકળી તાપીને મળે છે

તેના પર ધુળીઆ.

શુભઝોની અટક.

જુનાગઢ, રાંધણપુર, ખંભાત, સચોન ને વાડસીનોરના નવાબ

પૈરખંદર ને દીતાના રાણા ખેરપુરના અમીર ધાંગધા ને વાંકાનેરના

રાજ કચ્છના રાવ ભાવનગર ને કોલહાપુરના મહારાજા પાલણપુરના

દીવાન વડોદરાના ગાયકવાડ સરકાર નવાનગરના જામ ભાવનગર રાહોળ

નકશામાં પુછવાના કકાવાર સ્થળો.

અ :	આનંદ	ઝોંદ	કેરા	મ
અધોધ	આરાસુર	ક	કોત્રી	મણદેવી
અમદાવાદ	આમલીઆરા		કોડીનાર	ગિરનાર
અહમદનગર	આપ્ટે	કરાંચી	કોરેગામ	ગોધમ
અમરેલી	આપ્પુ	કઠેરા	કોલહાપુર	ગોંડલ
અકલકોટ	ઈ	કપડવંજ	કોલાખા	ગોદાવરી
અકોલે	ઇડર	કટોસણ	કંથકોટ	વ
અલીઆગ	ઇચલકરંજે	કડી	લ	ઘટપ્રભા
અગાશી	ઉ	કલ્યાણી		ધોધા
અટક	ઉમરકોટ	કલાદગી	ખડકી	મોડસરં
અંજાર	ઉદવાડા	કાવેરી	ખંભાત	ચ
અંકલેશ્વર	ઉમરેઠ	કાલોલ	ખંભાળીઆ	
અમરાપુર	પ	કારવાડ	ખંડાળા	ચાળીશગામ
આ	એવળે	કાગળા	ખારાગોડા	ચાંદોદ
આરબીસમુદ્ર	ઓ	કાંકરેજ	ખેડા	ચાંદવડ
આણ	ઓરપાડ	કુરંદવાડ	ખેરપુર	ચુડા
આમોદ		કુપટે		

ચોર્યાસી	હ	ધારવાડ	પાટડી	ખોટાદ
ચોરવાડ	ડભોધ	ધ્રાંશ	પાત્રીતાણા	મ
છ	ડકોર	ધાંગધા	પાટણ	ભચ્યાડ
છોટાકેપુર	ડાઠ	ધુળીયા	પાંજરા	ભદ્રેશ્વર
જ	ડીસા	ધોલેરા	પ્રીતીજ	ભરૂચ
જાંબા	દ	ધાળ	પુના	ભાદર
જસાલણ	દાઢર	ધોરાજી	પુરધર	ભાબર
જવાહર	ત	ન	પેઠ	ભાવનગર
જત	તાપી	નળીયા	ફ	ભીમા
જમખંડી	તુણા	નર્મદા	ફલટણ	ભુશાવર
જગત પોષ્ટ	તુંગભદ્રા	નડીઆદ	વ	મૂળ
જંજીરા	તેરા	નવસારી		ભોર
જાશરાઆદ	તેરવાડા	નસીરાઆદ		મહારાષ્ટ્ર
જામનગર.	થ	નદુરઆર		મનોરા
જુનાગઢ	થરાદ	નાશીકત્રાંબક	બકકર	મહી
જેકોઆઆદ	દ	નારણસર	ચરવાળા	મહુધા
જેતપુર	દમણ	નીરા	બગસરા	મહુવા
જંબુસર	દાહોદ	નાંદોદ	બનાસ	મહાગણેશ્વર
જ	દાહાણુ	નવીગંદર	બદામી	મલપ્રભા
ઝાલોદ	દારકાં	પ	બરોડા	માતાનોમઢ
ઝીઝુર્ગડા	દોપલા	પળ	બારૈયા	માતર
ટ	દાંતા	પશ્ચિમધાટ	બારડોલી	માણસા
ટંકારોઆ	દોવ	પનવેલ	બાટવા	માલેગામ
ઠ	દેવદર	પંચગંગા	બાગલકોટ	માહીમ
ઠ	દેવગગામ	પંદરપુર	બીલખા	માંડવી
ઠ	ધ	પાલણપુર	બુરાનપુર	માંબુરાળ
ઠ	ધરમપુર	પારડી	બેલગામ	મીઆણી
ઠ	ધંધુકા	પારનેરા	બોરસદ	

મીરપુર	રાજપુર	વસાઇ	શેઢી	રીના
મીરજ	રામદુર્ગ	વરધા	સ	સિદ્ધપુર
મુદ્રા	રાજનગર	વાઘા	સલાયા	સિન્નર
મુળામુઠા	રાંદેર	વાતક	સક્કર	મુલેગાન
મુળાધ	રાધનપુર	વાવ	સરસ્વતી	મુમરીરોહા
મુધોળ	રેવાળ	વારાધ	સમી	મુરત
મેમદાવાદ	રોહા	વાંદરા	સચીન	મુકબાદર
મેસાળા	લ	વાઝસીનોર	સતારા	મુદગામ
મોરબી	લખપત	વાંકાનેર	સંઘાંદ્રી	મુદામાપુરી
મોરવાડા	લખતર	વિશ્વામિત્ર	સદાશીવગઢ	મુંથ
મોહનપુર	લારખાના	વીરમગામ	સાદરા	મોલાપુર
ર	લીંબડી	વિજયદુર્ગ	સાતપુડો	હ
	લુણી	વિશાળગઢ	સાખરમતી	હરણાધ
	લુણાવાડા	વિગ્નપુર	આણંદ	હાલા
રતનાગિરિ	વ	વેજલપુર	સલાયા	હાલોલ
રાપર	વડોદરા	વેગુલે	સાવતવાડી	હાથમતી
રાપુર	વલસાડ	વેરાવળ	સાવનુર	હાંસોટ
રાજકોટ	વઢવાણ	સ	સાંગલી	હુબલી
રામનગર	વળા	શીરોધ	સિંધુ	હૈદરાબાદ
રાજપીપળા		શેત્રુંજી	સિંધ	હોનાવર

ફાઈલ.

આ ધોરણમાં સારા અક્ષરથી પ્રાપ્ત થવાવાનું છે અને લખાણમાં કેટલાક શબ્દો આપેલા વપરાય છે તો તેવા શબ્દો વિદ્યાર્થીને જાણવાની જરૂર છે જેથી તેમાંના મુખ્ય વપરાતા શબ્દો આ ટેકાણે આપેલ છે.

ખાં-ખાંવક	ધં-ધત્યાદી	પિં-પિન્સીપાલ
નં-નંખર	રાં-રાવ	તાં-તારીખ
સાં-સરકયુતર	સાં-સાહેબ	કેળાં-કેળવણી
ધં-ધનત, આસાર	ખાં-ખહાડુર	લં-લગુર
સં-સરકારી	સં-સખ	વિં-વિનતિ
દં શું-દરખારી	ડેં-ડેંચુડી	રાં-રાજ્યસ્થાન
શુજરાતી	એં-એન્યુકેશનલ	ચીં-ચીફ
આં નં-આવક	ધં-ધંસ્પેક્ટર	પોલીં-પોલીટીકલ
નંખર	આસિં-આસિસ્ટન્ટ	ક્લેં-ક્લેક્ટર
ધં સં-ધરવીસન	મુાં-મુકામ	રાં રાં-રાજ્યમાન
હું નં-હુકમ નંખર	ધં હું નં-ધંચેજી	રાજેશ્રી
આં મેં-આજમ	હુકમ, નંખર	વર્નાં-વર્નાક્યુલર
મહેરખાન	નિં-નિશાળ	ડીં-ડીપાર્ટમેન્ટ
સુપ્રીં-સુપ્રીન્ટેન્ડેન્ટ	ટેં-ટેનિંગકોલેજ	દીં-દીવસ, દીવાન
મેં-મહેરખાન	આં-આકટીંગ	

વ્યાકરણ.

વ્યાકરણ-એટલે ભાષાના નિયમનું હદ કરનાર પુસ્તક વ્યાકરણ ના આધારથી ભાષા સારી બોલતાં તથા લખતાં આવડે છે વ્યાકરણના નિયમો નહિ જાણનારા વાક્યોમાં અર્થનો અનર્થ કરેછે માટે એ હરકત દૂર કરવાના હેતુથી વ્યાકરણ શીખવાનું જરૂર છે.

મુજબની વ્યાકરણના ચાર ભાગ થઈ શકે ૧ અક્ષર વિચાર
૨ શબ્દ વિચાર ૩ વાક્ય વિચાર ૪ કવિતા વિચાર.

અક્ષર-આપણે વાણી સ્થાનમાંથી નીકળતો ટુંકામાં ટુંકો જે
કુચાર તે બોલી બતાવવાની તથા લખી બતાવવાની જે ને નિશાનીઓ
તેના નામ અક્ષર, તે અક્ષરના બે પ્રકાર છે ૧ મૂળાક્ષર ૨ જોડાક્ષર

મૂળાક્ષર-એટલે મૂળનો અક્ષર કે જેમાં બીજો કોઈ અક્ષર મળે.
જો નથી તે જેમકે ક થા તે બ મુખી તથા સ્વર મૂળાક્ષરના બે ભેદ છે
૧ સ્વર ૨ વ્યંજન

૧ સ્વર-એટલે જે પોતાની મેળે કોઈની મદદ લીધા સિવાય
બોલી શકાય છે તે જેમકે અ, આ, ઇ, ઈ, ઉ, ઊ, એ, ઐ, ઓ,
ઐ, ઐઃ તથા ઋ

૨ વ્યંજન-વ્યંજન હમેશાં બોડા હોય છે તે અક્ષર બોડા
હોય તેનો કુચાર થઈ શકતા નથી પણ જ્યારે તેમાં ઉપર બતાવેલા
તેના ચાંદોનો કોઈ પણ સ્વર મળે ત્યારે તેનો કુચાર થઈ શકે છે.
જેમકે ફ, ખ, ગ, ઘ, ઙ, ચ, છ, જ, ઝ, વગેરે

વ્યંજનમાં સ્વર ભળવાની રીત-જ્યારે વ્યંજનમાં સ્વર
ભળે છે ત્યારે તેમના આકાર બદલાઈ જાય છે. દરેક સ્વર વ્યંજનમાં
કઈ નિશાનીથી ભળે છે તે

અ ભળે ત્યારે વ્યંજન બોડા હોય તે મટી જાય જો
અક્ષર અથ જો મ ક માં અ ભળે તો ક થાય. અ+ક=ક
ઘ+ક=ઘ, ઇ+ક=ક, ઊ+ક=ક, એ+ક=ક, ઐ+ક=ક, ઓ+ક=ક,
અ+ક=ક

બારાખડી-ઉપર બતાવી સ્વરનો નિશાનીઓ વ્યંજનમાં મળે
છે ત્યારે બારાખડી અથવા બારાખડી થાય છે અ, ઇ, ઉ, એનો નિશા-

ની મળે ત્યારે તેમનો ઉચ્ચાર કુ કો થાય છે, ને બાકોની નિશાનીઓ
બળે ત્યારે તેમનો ઉચ્ચાર લાંબો થાય છે. જેમકે,

ક, કા, કિ, કી, કુ, કૂ, કે, કૈ, કો, કૌ, કં, કઃ

જોડાક્ષર-જ્યારે વ્યંજનમાં સ્વર બળેલો ન હોય ત્યારે તે
અક્ષર જોડાય છે ને એમ જડાયલા અક્ષરને જોડાક્ષર કહે છે. જેમ
ક ને ત એમાં ક વ્યંજનમાં સ્વર નથી તો તે જોડાઈ કત એવો
જોડાક્ષર થશે પણ ક ને ત એ નહીં જોડાય કારણ કે તે બેની વચ્ચે
સ્વર છે કા ને ત એ બે જોડાક્ષર છે. ક ને પ ના મળવાથી ક્પ થાય
છે ને જ ને ઝ ના મળવાથી જઝ થાય છે.

શબ્દ-એટલે એક અથવા વધારે અક્ષર મળ્યાથી કાંઈ પણ
અર્થ સમજાય તો તેને શબ્દ કહેયે.

એક, બે, ત્રણ, ચાર, પાંચ વગેરે અક્ષરથી થયેલા શબ્દો
ખોળાવી છોકરાઓની શક્તિ આવડવાની.

શબ્દવિચાર-એટલે શબ્દને કામ લગાડવાથી એનાં જે જુદાં
જુદાં કાંપા થાય છે તે.

વાક્ય-એક અથવા વધારે શબ્દોથી થએલાં બેણનો અર્થ ખરા-
બર સમજાય તો તેને વાક્ય કહેયું.

પ્રથમ આપણે તાર્કિક આા શબ્દો ખોળાવવા ને તેમનાં પાસે
વાક્યો પૂનાવરાવવા.

વાક્યવિચાર-એટલે વાક્યનાં ખરાબર રીતે શબ્દ જોડવાની રીત
શબ્દવિચાર.

શબ્દના મુખ્ય પાંચ વર્ગ કરેલા છે ૧ નામ, ૨ સર્વનામ,
૩ વિશેષણ, ૪ ક્રિયાપદ, ૫ અવ્યય.

નામ-એટલે જે શબ્દ પડે માણુ, પદાર્થ, વનસ્પતિ, વગેરે

ગોથાની શકાય તે અથવા જેનું કાંઈ પણ નામ છે તે જેમકે આનું નામ શું તો કે હાર તો તેનામ આનુ નામ શું કે ખાતર તો તે પણ નામ એવાં કેટલાંક નામ નજરે નેમ શકાય તેવાં છે ને, કેટલાં નથી નેમ શકતાં જેમકે રામ, હાથી, વઢવાણ, શેત્રુંજી, ગીરનાર, હાથ, કાગળ, દુધ, ગોપડી, ન જેમ શકાય તેવાં મન, બળ, પરમેશ્વર, અવાજ, વગેરે

સર્વનામ-જે શબ્દ નામની જગ્યાએ આવે તેને સર્વનામ કહે છે. જેમકે મગન બોલ્યો કે હું વાંચીશ તેમાં મગનની જગ્યાએ હું આવ્યો તો તે સર્વનામ થયું તેના દાખલા, હું, તું, તે, આપણુ, આપ, પોતે, કોણ.

વિશેષણ-જે શબ્દ બીજા શબ્દનો ગુણ સંખ્યા બતાવે તે જેમકે કાળો, ઘોળો, મોટો, સારો એ ગુણ બતાવનારા શબ્દ ને એક બે, ત્રણ, દશ, વીસ હજાર, કરોડ વગેરે શબ્દો સંખ્યા બતાવનાર વિશેષણ.

ક્રિયાપદ-જે શબ્દ કાંઈ પણ ક્રિયા બતાવે છે તે પછી તે ગમે તેની ક્રિયા બતાવતો હોય, જેમ દોડો તેમાં દોડવાનું કામ, લખે છે તેમાં લખવાની ક્રિયા, એ વિના પડ, સંતા, મર, માર, ડર, ધડ, ઉઠ, વગેરે.

અવ્યય-જેના રૂપમાં કાંઈ પણ વધારો છટાડો એટલે ફેરફાર થઈ શકતો નથી તે જંમ, ને, કે, અરે, ઉપર, પણ,

જાતિ-ત્રણ છે ૧ નરજાતિ, ૨ નારીજાતિ, ૩ નાન્યતરજાતિ
નરજાતિ-જે શબ્દ નરની પેઠે બોલાય ને જેને કેવો લાગે તે જેમકે હોલ, ખડોયો, કે.ટ, નકશો, પાઠ વગેરે.

નારીજાતિ-જે શબ્દ નારીની પેઠે બોલાય એટલે જેને કેવી લાગે છે તે જેમકે પાવડી, ધુળ, વરાળ, છરી, જળો, વગેરે

નાન્યતરજ્ઞતિ-ઉપલ્બ્ધી જે વિનાની કોઇ બીજી ને જોતે કેવું
લાગે છે તે જોમ, પાણી, માયું, હાડકું, સીસું, કોથું, વગેરે
પુષ્કળ ઉદાહરણો આપી તેને કેવો, કેવી, કેવું, વગેરેમાંથી શું લાગે
છે તે બતાવી જ્ઞતિ ઓળખતાં શીખાવું ધ્યાન કરી જોતે હંડે કો
આવે તે નરજ્ઞતિ, ઇ આવે તે નારીજ્ઞતિ ને હું આવું તે નાન્યતરજ્ઞતિ

વિભક્તિ-એક બીજા શબ્દનો અર્થ બતાવવાને તે શબ્દનો
જે પ્રત્યયો લાગે છે તે વિભક્તિ કહેવાય છે.

વિભક્તિ સાત છે તેના પ્રત્યયો.

- ૧ લીનો પ્રત્યય નથી પણ શબ્દનું મુળ રૂપ જે હોય તેજ પહેલી
- ૨ જીનો પ્રત્યય ને પાંચમીનો પ્રત્યય, થો, થકી,
- ત્રીજીનો પ્રત્યય એ છઠ્ઠીનો પ્રત્યય, નો, ની, તું, ના, નો,
- ચોથીનો પ્રત્યય ને માટે, સાડે સાતમીનો પ્રત્યય માં

ને પ્રત્યય પછી જો કાળે, માટે, લીધે, વારને, સાડે વગેરેમાંથી
કોમ્પ લાગી શકે અથવા લાગેલા હોય તો તે ચોથીનો પ્રત્યય છે એમ
જાણવું ને ન લાગી શકે તો બીજીના છે એમ જાણવું. જેમકે કુતરાને
કાઠ તો ત્યાં માટે, કાળે પ્રત્યયો નહિ લાગી શકે માટે બીજી કહેવી.

હોકરાને રૂપિયા જોઇએ છીએ ત્યાં માટે વગેરે લાગી શકે
તો ત્યાં ચોથી વિભક્તિ કહેવી.

કાગળ શબ્દને સાતે વિભક્તિના પ્રત્યયો લાગવાથી ચએલાં રૂપ,

૧ લી કાગળ ૪ થી કાગળને માટે

૨ જી કાગળને ૫ મી કાગળથી

૩ જી કાગળે ૬ હી કાગળનો, કાગળની, તું, ના, નો,

૭ મી કાગળમાં

શબ્દને વિભક્તિના પ્રત્યયો લગાડતી તરત વાક્યોમાં બોલાવવાની ટેવ પાડવી તેથી વાક્યો બનાવતાં આવડે.

વચન-વચન એ છે એક વચન ને બહુ વચન .

એક વચન—જે એકપણું બતાવે તે એક વચન જેમકે, પાડો, છોકરો, પા, અરધો, પોણો, એક, સત્તા, દોઢ, દોકડો. ચકલી એમાં એક પાડો, એક છોકરો એક દોકડો વગેરે બોલાય છે.

બહુ વચન—જે બહુ પણું બતાવે છે એટલે જેમાં એકથી વધારે પણું રહેલું હોય છે તે તેનો પ્રત્યય આ છે કેટલાંક નામો લ-મેશાં એક વચનમાંજ રહે છે. જેમકે, ચુનો, સાપુ, મેક્ક, પાણી, ગોળ, તેલ, દેવતા, જમીન, છરં, લીંગ, મેથી, વા, માટી, ધી, ખાંડ, સાકર દુધ, બોંય વગેરે કેટલાંક નામો લમેશાં બહુ વચનમાંજ રહે છે જે-મકે—ઘઉં, મગ, વાલ, અડદ, મગ, મક વગેરે.

નામના પ્રકાર—તેના બે પ્રકાર છે (૧) પહેલા પ્રકારનું નામ ને (૨) બીજા પ્રકારનું નામ.

પહેલા પ્રકારનું નામ—મુળ નામને વિભક્તિ અથવા બહુ-વચનનો પ્રત્યય લગાડતાં ફેરફાર થાય તે પહેલા પ્રકારનું અથવા જેને છેડે આ ને નરમ્મતી તથા ઉંને નાન્યતરમ્મતી હોય તે પણ પહેલા પ્રકારનું થાય છે જેમકે, ઘોડો, વાંદર, તેને બીજોનો પ્રત્યય ને લગાડો એ તો ઘોડાને તથા વાંદરાને એવું રૂપ થવાથી તેમાં આનો આ તથા ઉનો આ એ ફેરફાર થાય છે માટે તે પહેલા પ્રકારનાં નામ છે તેના દાખલા માગવા.

બીજા પ્રકારનું નામ—મુળ નામને વિભક્તિ અથવા બહુવચનનો પ્રત્યય લગાડતાં તેમાં ફેર ન થાય તો તે બીજા પ્રકારનું અથવા જે નારીબક્તિનું નામ છે તે લમેશાં બીજા પ્રકારનુંજ થાય જેમ મગન, ટેમલ, પાણી, છોડો, ચોપડો, વગેરે

નામનું વ્યાકરણ કરતી વખતે અનુક્રમે પ્રકાર, જાતિ, વિશક્તિ વચનનો બાલપુનં જેમકે રાધાનો વાંક નથી.

રાધાનો બી. પ્ર. નામ. નાગીજાતિ છઠ્ઠીનું એકવચન.

વાક-બી. પ્ર. નામ. નરજાતિ પહેલીનું એક વચન.

સર્વનામ વિષે-સર્વનામમાં ત્રણ પુરૂષ સર્વનામ છે. હું, તું, તે તે જોગખવાની રીત.

વાત કરનાર પહેલો પુરૂષ છે માટે એ પોતાના નામને બદલે સર્વનામના જે શબ્દો મુકે તે પહેલો પુરૂષ સર્વનામ થાય.

વાત સાંભળનાર બીજો પુરૂષ છે માટે તેની જગ્યાએ જે સર્વનામ આવે તે બીજો પુરૂષ થાય. ને જેની વાત થતી હોય તેને બદલે જે સર્વનામ આવે તે ત્રીજો પુરૂષ થાય.

સર્વનામ-સાત છે હું, તું, તે, આપણ, આપ, પોતે ને કોણ એ ત્રણે જાતિમાં આવી શકે છે માટે નરજાતિ નામની જગ્યાએ આવે તો જાતીનર ને નારીજાતિ નામની જગ્યાએ તો જાતિનારીને નાન્યતર જાતિના નામની જગ્યાએ આવે તો નાન્યતરજાતિ કહેવી.

પહેલો પુરૂષ “હું” નાં રૂપ નર નારીને નાન્યતરજાતિમાં.

વિ. એકવચન	બહુવચન.
૧ હું	અમે
૨. મને	અમને
૩ મેં	અમે
૪ મારેમાટે	અમારે માટે
૫ મારાથી થકી	અમારાથી થકી અમથી
૬ મારો, મારી. હં, રા, રાં,	અમારો, અમારી. આમારં, અમાસ, રાં
૭ મારામાં,	અમારામાં, અમમાં

બીજા પુરૂષ તું ના ત્રણે જાતિમાં રૂપ.

૧	તું	તમે
૨	તને	તમને
૩	તે	તમે
૪	તારે માટે	તમારે માટે
૫	તારાથી થકી	તમારાથી થકી
૬	તારો, રી, રું, રા, રાં,	તમારો, તમારી, તમારું, તમારા, તમારાં,
૭	તારામાં	તમારામાં

ત્રીજા પુરૂષ તેનાં ત્રણે જાતિમાં રૂપ.

૧	ત :	તેઓ, તે
૨	તેને	તેઓને, તેમને
૩	તેણે	તેઓએ, તેમણે
૪	તેને માટે	તેઓને માટે તેમને માટે
૫	તેથી થકી	તેઓથી થકી
૬	તેનો, ની, નું,	તેઓનો, ની, નું, નો, ની, નું,
૭	તેમાં	તેઓમાં

તે-પુરૂષ સર્વનામ છે પણ જ્યારે તે જેની જગ્યાએ વપરાયો હોય તે નામ તેની પછી લાજર હોય ત્યારે તેનું વ્યાકરણ સર્વનામ નહીં કરવો વિશેષણ કરવું અથવા તેથી તેટલો, તેવડો વગેરે શબ્દો થવાથી પણ તેનું વ્યાકરણ વિશેષણ થાય છે.

આપણ—એ પહેલા પુરૂષનું બીજા રૂપે બહુવચન છે. જ્યારે વાત કરનાર સાંભળનારને બેગો બેગવે ત્યારે આપણ વાપરે છે. અથવા વાત કરનાર, સાંભળનાર ને જતા સાત થતી હોય તે ત્રણે સામેલ હોય

ત્યારે પણ આપણ વપરાય છે ને વાત સાંભળનારને ભેગો ન ભેગાવે
પણ જેના વાત કરે છે તેને ભેગાવે ત્યારે અમે વાપરે છે.

આપ.

પોતે.

૧ હો આપણે, આપણ	૧ હો આપ	૧ હો પોતે
૨ જી આપણને	૨ જી આપને	૨ જી પોતાને
૩ જી આપણે	૩ જી આપે	૩ જી પોતે
૪ થાં આપણને માટે	૪ થી આપને માટે	૪ થી પોતાને માટે
૫ મી આપણથી થકી	૫ મી આપથી થકી	૫ પોતાથી થકી
૬ હી આપણો છી છું	૬ હી આપનો ની નું	૬ પોતાનો ની,નું,ના,નાં
૭ મી આપણમાં	૭ મી આપમાં	૭ મી પોતામાં

૧ કોણ

૨ કોને કોને

૩ કોણે કોણે

૪ કોને માટે, કોને માટે

૫ કોનાથી કોનાથી થકી

૬ કોનો ની નું ના નાં કોનો કોની કોનું

૭ કોનામાં કોનામાં

આપ—એ બાળ પુરુષનું બહુવચન છે. માટે એને દર્મશાં
બહુ વચન કહેવું મોટા પુરુષને માન આપતી વખતે તમે તે બદલે
આપ વાપરીએ છીએ મટે તેને બહુવચન કહેવું.

પોતે ને કોણ એ પહેલો. બીજો ને ત્રીજો એ ત્રણે પુરુષમાં
આવી શકે છે બ્યારે હું પોતે કે કોણ આવે ત્યારે પહેલો પુરુષ, તું
પોતે કે કોણ આવે ત્યારે બીજો પુરુષ ને તે પોતે કે કોણ આવે ત્યારે
ત્રીજો પુરુષ આવ ને તેની જાતિ નર, નારી, ને નાનપતર એમ લેણે
જ્ઞાત થઈ શકે છે.

સર્વજ્ઞતનું—પદ્મજેદ કરતી લેખા પહેલો પુરુષ બોલવો પછી જેની જગ્યાએ તે આવ્યું હોય તેનો જાતિને પછી તેને છેલ્લે વિભક્તિને વચન બોલવું. જેમકે—

(૧) નરસિંહ કહે છે. કે મારી બેન આવી.

(૨) તું પોતે જો આવનો કીક થાય.

(૩) તેમનો બાપ ગુજરી ગયો છે.

મારી પે. પુ. સર્વનામ નરસિંહની જગ્યાએ નરભક્તી છીનું. એક વચન.

તું બી. પુ. સર્વનામ સામાન્ય જાતિ પહેલીનું એક વચન.

પોતે બી. પુ. સર્વનામ સામાન્ય જાતિ પહેલીનું એકવચન

તેમનો ત્રી. પુ. સર્વનામ સામાન્ય જાતિ છીનું બહુ વચન.

પહેલા વાક્યને આરંભે જે આવ્યો હોય તો બીજા વાક્યને આરંભે તે આવવા બોધએ ને એ વખતે જેને તે એ બન્નેનું બ્યાક રણ વિશેષણ કરવું બોધએ.

વિશેષણ.

જે શબ્દ બીજા શબ્દના ગુણ કે સંખ્યા બતાવે તેને વિશેષણ કહે છે ને જેનો ગુણ બતાવે તેને વિશેષ્ય કહે છે. મોટું તળાવ તેમાં મોટું વિશેષણ ને તળાવને વિશેષ્ય કહે છે.

વિશેષણના બે પ્રકાર છે (૧) પહેલા પ્રકારનું વિશેષણ ને બીજા પ્રકારનું વિશેષણ.

પહેલા પ્રકારનું વિશેષણ—જે વિશેષણ ત્રણ જાતિમાં ફેરી શકે તે જેમકે રાતો, મોટા, નાનો, કાજો એ ત્રણ જાતિમાં ફેરે છે કેમકે રાતો, રાતી, રાતું, નાનું, નાની, નાનું,

બીજા પ્રકારનું વિશેષણ—જે વિશેષણ ત્રણે જાતિમાં ફરી વ શકે તે જેમકે લાલ, એક, નવ, સફેદ વગેરે.

વિશેષણનાં ૨૫-નામ પ્રમાણે વિશેષણનાં પણ ૩૫૦ થઈ શકે છે જેમકે મોટા, મોટાને મોટાએ, મોટાને મોટ મોટાથી, મોટાને મોટામાં વગેરે.

જ્યારે વિશેષણ વિશેષ્ય વિના એકલું આવે ત્યારે નામ પ્રમાણે તેને સર્વે વિભક્તિઓ લાગે છે પણ જ્યારે વિશેષ્ય સાથે આવે ત્યારે પહેલીને ત્રીજી વિભક્તિઓ વિશેષણને લાગે છે.

વિશેષણ—નામ, સર્વનામ, વિશેષણ, ક્રિયાપદ ને અવ્યય એ ફરકનો ગુણ બતાવે છે.

વિશેષણને—વિશેષ્ય પ્રમાણે જાતિ, વિભક્તિને વચન લાગે છે.

વિશેષણનું—પદસ્થાને કરતી વેળા પહેલાં પ્રકાર પછી જાતિ છેલ્લે વિભક્તિને વચન લાગે છે.

દાખલા—મને મોટી સ્કુલમાં બેસાડો ત્રણ રૂપિયા આપો.

પેલે કુતરે બચકું બચું.

મોટી-પે-પ્ર-વિશેષણ વિશેષ્ય સ્કુલમાં નારીજાતિને સાતમીનું એક વચન.

પેલે-પે-પ્ર-વિશેષણ વિ. કુતરે નરજાતિ ત્રીજીનું એકવચન

ત્રણ-બી-પ્ર-વિશેષણ વિ. રૂપિયા નરજાતિ પહેલીનું બહુવચન

ક્રિયાપદ

ક્રિયાપદ—ક્રિયા બતાવનારો શબ્દ જેમકે જા, જામ, જાંગ, ઉઠ, દોડ, લાવ, કર, ધર,

ધાતુ—જે મૂળ ઉપરથી ક્રિયાપદનું જુદું જુદું રૂપ થાય છે તેનું નામ ધાતુ જેમકે બણેછે, બણ, બણવું. બણ્યું, બણતો, બણત, બણશે એમાં મૂળ બણછે માટે બણ એ ધાતુ.

ધાતુ શોધો કાઢવાની રીત-ક્રિયાપદની પહેલાં બીજો પુરુષ તું મુકી તેના ઉપર હુકમ કરવો તેથી ધાતુ જડશે જેમ મગન તમને મારો ભાઈ બોલાવે છે તેમાં બોલાવે છે તેની પહેલાં તું મુકી તેના ઉપર હુકમ કરવો તો તું બોલાવ ને આન્યો તે પ્રાતુ આ પ્રમાણે પુષ્કળ ધાતુ શોધાવવા.

ક્રિયાપદની જાત-બે છે (૧) અકર્મક (૨) સકર્મક

કર્તા શોધોકાઢવાની રીત-ધાતુને નાર પ્રત્યય લગાડી કાણુ સવાલ પુછવો તે પુછતાં ને જવાબ આવે તે કર્તા જેમકે તુળશી પાક વાંચે છે તેમાં વાંચ ધાતુ તો વાંચનાર કાણુ તુળશી માટે તે કર્તા.

કર્મ શોધવાની રીત-ધાતુને વાતું પ્રત્યય લગાડીશું સવાલ પુછવો ને આવે તે કર્મ વાંચવાતું શું પાક માટે પાક તે કર્મ.

અકર્મક ક્રિયાપદ કોનેકહેણું-અકર્મક એટલે જેના કર્તાની ક્રિયા કર્તામાં જ રહી બીજા કોઈ ઉપર લાગુ પડી શકતી નથી તે અથવા ધાતુને સવાલ પુછતાં કર્તા ને કર્મ એ બન્નેનો જવાબ એક આવે તો અકર્મક જેમકે જા, બેસ, પડ, સતા, દોડ, યા, નીકળ, છુટ, ઉઠ, ના, નાસ, મર, જાગ, પેસ, આવ વગેરે શોધવા.

સકર્મક-જેના કર્તાની ક્રિયા કર્તામાં રહી, બીજા વસ્તુ ઉપર લાગુ પડે છે અથવા ઉપર પ્રમાણે સવાલ પુછતાં કર્તા ને કર્મ બન્નેના જવાબ જુદા જુદા આવે તો તે સકર્મક થાય,

જેમકે-માર, પાડ, ખા, પી, વાંચ, લખ, કર, દગ, લાવ, હલાવ, ફેરવ, બોલાવ, સંતાડ, બડ, દો, વાપર, વેચ, ભર, ધડ, દે, જો, દેખ, ખોદ, હળ, લણ, વણ, શીખવ વગેરે.

• સવાલ પુછી ક્રિયાપદની જાત ઓળખવા વિધે-મોહન ચોપડી વાંચે છે. તેમાં વાંચ ધાતુને નાર પ્રત્યય લગાડી કાણુ સવાલ

પુછનાથી (વાચનાર પ્રાણ) મોહન એવા જવાબ આપે છે માટે તે કંતો ને નાંચવાનું શુ ? તો તેના જવાબ આપડે તે કર્મ માટે એમાં કંતો ને કર્મ બન્નેના જવાબ જુદા જુદા આપે છે તો તે કર્મ સહિત એટલે સકર્મક ક્રિયાપદ થયું.

અંબારામ દોડ્યો તેમાં દોડનાર કોણ ? અંબારામ તે કંતો દોડવાનું શુ ? અંબારામ એમાં બન્નેનો જવાબ એકજ આપ્યો માટે અકર્મક એટલે કર્મ વિનાનું ક્રિયાપદ થયું.

ભેદ વિષે—ભેદ એ છે (૧) મુળભેદ (૨) શક્યભેદ.

મુળ ધાતુ જે છે તે મુળભેદ ને તે મુળ ધાતુ મરાડાયા પછી જે ક્રિયાપદો બને તે શક્યભેદ થાય.

મુળભેદના દાખલા—છે, હતુ, થશે, લખો, ખોલશે, કરતો, એમાં મુળ ધાતુજ રહેલો છે માટે તે મુળભેદ ને તે મરાડામને તેમાંથી થવાશે લખાંવા, ખોલાશે, કગયુ વગેરે જે થયા તે શક્યભેદ જાણવા.

શક્યભેદ બનાવવાની રીત—મુળ ધાતુને કંટે બે અ હોય તો તેમા આ ઉમેરવાથી શક્યભેદ થાય છે ને તે વિનાની બીજી ધાતુમા વા ઉમેરવા પડે છે. જેમ લખ, પડ, તો તેમા લખ ઉપરથી લખા, પડ ઉપરથી પડા,

મુળધાતુ સ્ત્ર હો, રો, તેના ઉપર સુતો, સુવા, હોતો, હોવા વગેરે 'શક્યભેદ' વખતે તે જે મુળ ઉપરથી બન્યો હોય તેનો શક્યભેદ ખોલવા જેમ—લખા તો એમ ખોલવું કે લખ ધાતુનો શક્યભેદ હલા તો હાલ ધાતુનો શક્યભેદ.

કાળ વિષે.

કાળ એટલે વખત—ફલાણી ક્રિયા કંધે વખતે બની તે વખતને ક્રિયાપદના કાળ કહે છે. તે મુખ્ય ત્રણ છે. (૧) ૯ વાળે છે,

(૨) ૮ વાગી ગયા (૩) દશ વાગશે નવ વાગે છે એ ચાલતો કાળ છે માટે તે વર્તમાન કાળ તે ગયો કાળ છે માટે તે ભુતકાળ ને (૪) દશ વાગશે એ આવતી વેળા બતાવે છે માટે તે ભવિષ્યકાળ થયો.

મુખ્ય ત્રણ કાળ છે—(૧) વર્તમાન કાળ (૨) ભુતકાળ (૩) ભવિષ્યકાળ.

વર્તમાન કાળના ૩ પ્રકાર—(૧) વર્તમાન કાળ (૨) અનિયમિત વર્તમાનકાળ (૩) વિધિવર્તમાનકાળ.

ભુતકાળના ૩ પ્રકાર—(૧) ભુતકાળ (૨) અનિયમિત ભુતકાળ (૩) સંકેત ભુતકાળ.

ભવિષ્યકાળના—પેટા ભાગ નથી કારણ કે તે આવતો કાળ છે

કાળના પ્રત્યયો તથા તેની ઓળખાણ.

વર્તમાનકાળ—એ ચાલતો વેળા બતાવે છે તેના પ્રત્યય. હું, છો, છે, છો.

વર્તમાનકાળ કર ધાતુને તે પુરૂષ દર્શક છે.

	એ. વ.	બ. વ.
પ્ર. પુ. હું કરું છું	અમે કરીએ છીએ.	
મી. પુ. તું કરે છે	તમે કરો છો.	
ત્રી. પુ. તે કરે છે	તેઓ કરે છે.	

અનિયમિત વર્તમાન કાળ—કામ કરવા માટે હુકમ કરતીમાં આવે અથવા રજા માગવામાં આવે તો તે કાળ વપરાય છે. જેમ હુકમને માટે તમે જટ લખો. રજાને માટે સાહેબ હું કલાસમાં આવું.

અનિયમિત વર્તમાન કાળ પુરૂષ દર્શક છે. કર ધાતુને પ્રત્યય લગાડી ઉપરની જેમ સીખવવું. હું કરું, અમે કરીએ, તું કરે, કર તમે કરો, તે કરે, તેઓ કરે.

વિધિવર્તમાન કાળ—આનાં કામ શરૂ કરતાં પહેલાં કાંઈક નિધિ એટલે રીત હુકમની સાથે ખતાવવામાં આવે છે. તે જાતિ દર્શક કાળ છે જેમ કરવા, કરવા, કરવી, કરવું, કરવાં.

ભુતકાળ—ઐ આત્મા વખત ખતાવે છે. જેમ કર્યો, કર્યાં, કરો, કર્યું, કર્યાં, ઐ કાળ જાતિ દર્શક છે.

અનિયમિત ભુતકાળ—ગયેલી ક્રિયા ચાલતી "હતી એવું" તે ખતાવે છે ને તે કાળ જાતિ દર્શક છે. જેમ કરતો, કરતા, કરતી, કરતું, કરતાં વગેરે.

સંકેતભુતકાળ—કરત એનો પ્રત્યય ફક્ત ત છે તે પુરૂષદર્શક છે.

ભવિષ્યકાળ—જે આવતી વેળા ખતાવે છે તે ને તે પુરૂષ દર્શક કાળ છે. કરીશ, કરશું. કરીશ, કરશે, કરજે, કરશો, કરજો, તે કરશે, કરશે.

સાતે કાળના પ્રત્યય.

૧ વર્તમાનકાળ—હું, છે, છો, છીએ. ૨ અનિયમિતવર્તમાનકાળ—અ, આ, ઉં, ઓ, ઓ, ય. ૩ વિધિવર્તમાનકાળ—વા, વી, વું, વા, વાં. ૪ ભુતકાળ—ગો, ઈ, યું, ધો, ધો, હું, હો, હો, હું, હો, હી, હું, હો, હી, હું. ૫ અનિયમિત ભુતકાળ—તો, તી, તું. ૬ સંકેત ભુતકાળ—ત. ૭ ભવિષ્યકાળ—ધય, ધયું, શો, શો, જો, જો, યું.

હો અને મૂ ધાતુને અનિયમિત ભુતકાળના પ્રત્યય ભાગે તો ભુતકાળ થાય. જેમ હતો, હતો, વગેરે.

અવ્યય.

અવ્યય—જેને કાંઈ પણ અર્થ નથી એટલે જેને જાતિ વિચારિત

વચન વગેરે લાગી શકતા નથી તે તેના ચાર ભાગ છે તેમાં ૧ ક્રિયા-વિશેષણ અવ્યય.

• ક્રિયાવિશેષણ-અવ્યય એટલે જે અવ્યય ક્રિયાપદના ગુણ વેળા ઠેકાણું, રીત, હકાર, નકાર, વગેરે બતાવે તે ક્રિયાપદ જોડે સંબંધ રાખે છે તે.

ગુણ બતાવનારા પખાલીએ પાણી ધણું રેડ્યું, ચાસણી કડકથઈ પાણી ખુબ આવ્યું ચક્ર ઝાઝું દોડ્યો. એમાં ધણું, કડક, ખુબ, ઝાઝું એ ક્રિયાપદનો ગુણ બતાવે છે માટે ક્રિયાવિશેષણ અવ્યય કહેવાય,

વેળા બતાવનારા-તમે ઝટ ચાલો, રતિલાલ ક્યારે આવ્યો ઇસ્માય હુમેશાં આવે છે. કરસન હવે આવશે, રૂગનાથ કવચિતજ નથી આવતો એમાં ઝટ ક્યારે હમેશાં હવે, કવચિતજ વગેરે શબ્દ વખત બતાવે છે.

ઠેકાણે બતાવનારા-પણે ઉંચે, હેડે, પાસે છેડ, જ્યાં, ત્યાં ક્યાં, અહીં નજીક, ઠેક એ શબ્દોને વાક્યમાં બોલાવવાની ટેવ પાડવી દાખલા તરીકેનો કોઈ પણ શબ્દ છુટો નહીં બોલાવતાં વાક્યમાં વાપરી બોલતાં આવડવો જોઈએ.

રીત બતાવનારા-આમ, એમ, કેમ, જેમ, તેમ, હજવે.

હકાર ને નકાર-હા ને ના, ન, નહિ, નો, મા, ના,

દેશી હિસાબ.

લેખાં.

લુગડાં ભરવાનાં લેખાં

ગજનાં લેખાંની કુચીઓ.

૧ ગજના તસુ ૨૪ ને ૧ રૂપીઆની પાઇ ૧૮૨ ને ભાગતાં એક તસુની ૮ પાઇ, માટે જેટલે રૂપીએ ગજ તેથી આઠગણી પાઇએ તસુ ને તેટલા આનાની ડાઢ તસુ.

૨ એક તસુની આઠ પાઇ ને હાથના તસુ ૨૦ એ ગુણતાં ૧૬૦ ગણી પાઇએ હાથ માટે જેટલે રૂપીએ ગજ તેથી ૧૬૦ ગણી પાઇએ હાથ ને અઢીગણે રૂપીએ ત્રણ હાથ.

૩ ૧૧૧ ગજનો વાર માટે દોઢ ગણા રૂપીએ વાર માટે જેટલે રૂપીએ ગજ તેથી દોઢગણે રૂપાએ વાર.

૪ ગજના તસુ ૨૪ ને આનાનો પાઇ ૧૨ ને ભાગતાં એક તસુની અડધી પાઇ આવે માટે જેટલે આને ગજ તેથી ૭૧૧ પાઇએ તસુ ને તેથી ૧૦ ગણી પાઇએ હાથ અને દોઢગણે આને વાર.

હાથનાં લેખાંની કુચીઓ.

૧ એક હાથના તસુ ૨૦ ને રૂપીઆના દોકડા ૧૦૦ ને ભાગતાં ૧ તસુના પાંચ દોકડા આવે માટે જેટલે રૂપીએ હાથ તેથી પાંચ ગણે દોકડે તસુ અને તેટલા આનાની સવા તસુ.

૨ તસુના દોકડા ૫ ને મળ્યા તસુ ૨૪ ને ગુણતાં ૧૨૦ ગણા દોકડે ગજ આવે માટે જેટલે રૂપીએ હાથ તેથી ૧૨૦ ગણા દોકડે ગજ અને ત્રણ ગણા રૂપીએ ૨૪ ગજ.

૩ તસુના દોકડા ૫ ને વારની તસુ ૩૬ ને ગુણતાં ૧૮૦ ગણે દોકડે વાર આવે માટે જેટલે રૂપીએ ગજ તેથી ૧૮૦ ગણા દોકડે વાર.

૪ એક આનાની બદામ ૧૦૦ અને હાથના તસુ ૨૦ ભાગતાં ૧ તસુની ૫ બદામ આવે માટે જેટલે આને હાથ તેથી પાંચ બદામે તસુ ૭૫ ગણે દોકડે ગજ ને ૧૧૫ ગણે દોકડે વાર.

: વારનાં લેખાંની કુચીઓ.

૧ રૂપીઆની ૧૯૨ પાઇ ને વારના ત્રણ તસુનો એક ભાગ કરતાં ૧૨ ભાગ વડે ભાગતાં ત્રણ તસુની ૧૬ પાઇ આવે છે. માટે જેટલે રૂપીએ વાર લેથી ૧૬ ગણી પાઇએ ૩ તસુ.

૨ જેટલે રૂપીએ વાર તેથી સવાગણે રૂપીએ ૨૫ સવા એ હાથ.

૩ વારના તસુ ૩૬ ને આનાની પાઇ ૧૨ એ ભાગતાં એક પાઇની ત્રણ તસુ આવે જેટલે આને વાર તેટલી પાઇની ત્રણ તસુ ને આઠગણી પાઇએ ગજ અને ૨૦ગણી પાઇએ ત્રણ હાથ.

કોડીનાં લેખાંની કુચીઓ.

૧ કોડીનાં ૨૦ નંગ ને રૂપીઆના દોકડા ૧૦૦ ને ભાગતાં એક નંગના પાંચ દોકડા આવે. માટે જેટલે રૂપીએ કોડી તેથી પાંચગણે દોકડે નંગ.

૨ કોડીનાં નંગ ૨૦ ને આનાની બદામ ૧૦૦ ને ભાગતાં એક

નંગની ૫ બદામ આવે. માટે જેટલે આને કોડી તેથી પાંચ ગણી બદામે નંગ.

૩ એક આનાની જેટલી કોડી તેટલા નંગની ૫ બદામ.

તોલાનાં લેખાંની કુંચીઓ.

૧ એક તોલાના ગદીઆણા ૨ ને રૂપીઆના અર્ધા ૨ એ ભાગતાં એક ગદીઆણાનો અર્ધો રૂપીઓ આવે. માટે જેટલે રૂપીએ તોલો તેથી અર્ધે રૂપિએ ગદિઆણો.

૨ તોલાના વાલ ૩૨ ને રૂપીઆના આના ૧૬ એ ભાગતાં એક વાલનો અર્ધો આનો આવે. માટે જેટલે રૂપીએ તોલો તેથી અર્ધે આને વાલ.

૩ એક તોલાની રતી ૯૬ ને રૂપીઆની પાછ ૧૯૨ ને ભાગતાં એક રતીની બે પાછ આવે. માટે જેટલે રૂપીએ તોલો તેથી બમણી પાછએ રતી.

૪ તોલાના ગદિઆણા બે ને રૂપીઆના અર્ધા બે એ ભાગતાં એક ગદિઆણાનો અર્ધો આનો આવે. માટે જેટલે આને તોલો તેથી અર્ધે આને ગદિઆણો.

૫ જેટલે આને વાલ તેથી બમણે રૂપીએ તોલો.

રીત—જેટલે રૂપીએ તોલો કહ્યા હોય ને જેટલા વાલ ને રતીનું કહ્યું હોય તે કહેલા વાલની રતી કરી કહેલ રતી મેળવી તેને બમણા કરી કહેલા રૂપીઆ સાથે ગુણવા એ ગુણાકાર પાછઓ થશે એને ૧૨ ભાગી આના. ૧૬ ભાગી રૂપીઆ કાઢવા.

ગદીઆણાના લેખાંની કુંચીઓ.

૧ ગદીઆણાના ૧૬ વાલ ને રૂપીઆના ૧૬ આના એ ભાગતાં

એક વાલનો એક આનો આવે માટે જેટલે રૂપીએ ગદીઆણા તેટલે આને વાલ.

૨ ગદીઆણાની રતી ૪૮ ને રૂપીઆનો પાછ ૧૯૨ ને ભાગતાં ૧ રતીની ૪ પાછ આવે માટે જેટલે રૂપીએ ગદીઆણા તેથી આરગણી પાછએ રતા.

૩ ગદીઆણાના વાલ ૧૬ ને આનાની પાછ ૧૨ ને ભાગતાં ૧ વાલની ૦૧૧ પાછ આવે માટે જેટલે આને ગદીઆણા ૦૧૧ ગણી પાછએ વાલ.

૪ એક આનાની પાછ ૧૨ ને ગદીઆણાની રતી ૪૮ ને ભાગતાં ૧ પાછની ૪ રતી આવે માટે જેટલે આને ગદીઆણા તેથી ૦૧ ગણી પાછએ રતી.

૫ ૧૬ આને ૧ રૂપીએ ૧૬ વાલે એક ગદીઆણા. માટે જેટલે આને વાલ તેટલે રૂપીએ ગદીઆણા.

રીત—જેટલે રૂપીએ ગદીઆણા કહ્યો હોય, અને જેટલા વાલને રતીનું ઠગવું હોય તે કહેલા વાલની રતી કરી કહેલા રતી મેળવી. તેને આરગણા કરી કહેલા રૂપીઆ સાથે ગુગુવાને એ ગુણાકાર પાછએ થશે તેમાંથી ૧૨ ભાગી આનાને ૧૬ ભાગી રૂપિયા કાઢવા.

મુસારો એટલે પગાર ગણવાની રીત.

પેલીરીત—પગાર મહીને જેટલા રૂપીઆ કહ્યો હોય અને જેટલા દિવસો પગાર કાઢ્યો હોય તે બંને બાબતો ગુણાકાર કરી તે ઉપર એક મીડું ચડાવવું પછી તે ગુણાકારને ત્રણે ભાગવા. જે ભાગાકાર આવશે તેટલા દોકડા જવાબ આવશે.

બીજી રીત—પગાર મહીને જેટલા રૂપિયાનો કહ્યો હોય, અને જેટલા દિવસનું ઠગવું હોય તે બંને બાબતો ગુણાકાર કરી તે

ગુણકારને ૩૦ ભાગવાથી ૩. આ પાઠ જવાબ નીકળશે જે મદાની ૨૮, ૨૯, ૩૧, હોયતો તે દિવસોએ ભાગવાથી જવાબ રૂપિયા આના પાઠ નીકળશે.

ખાંડીનાં લેખાંની કુચીઓ.

૧ ખાંડીના મણુ ૨૦ ને રૂપિયાના આના ૧૬ એ ભાગતાં આનાનું સરામળ આવશે માટે જેટલે રૂપિએ ખાંડી તેટલા આનાનું ૧૧ મણુ તેટલા પૈસાનું ૧૨૧૧ શેર ને પાંચગણી બદામે ૨૧૧ શેર.

૨ ખાંડીના મણુ ૨૦ એ રૂપિયાના દોકડા ૧૦૦ ને ભાગતાં ૫ આવે માટે જેટલે રૂપિએ ખાંડી તેથી પાંચગણે દોકડે મણુ ને તેટલા દોકડાનું આઠ શેર.

૩ ખાંડીના શેર ૮૦૦ ને રૂપિયાની બદામ ૧૬૦૦ ને ભાગતાં ૨ આવે માટે જેટલે રૂપિએ ખાંડી તેથી જમણી બદામે શેર ને તેટલી બદામનું ૮૧૧ શેર.

૪ ખાંડીનો જેટલા રૂપિયાનો ભાવ કહ્યો હોય ને જેટલા મણુનું કરવું હોય તેટલાએ ગુણી જમણી બાજુ તરફથી એક એક કાપતાં જેટલા રહે તેટલા અર્ધા રૂપિયા ને કાપેલ અંકને પાંચે ગુણતાં જે આવે તે દોકડા બાણવા.

જેમકે ૧ખા ૩. ખાંડી હોય ને ૩ મણુનું કરવું હોયતો ૧ખા X ૩ = ૪૬૧૧ અને જેટલે રૂપિએ ખાંડી તેથી પાંચગણે દોકડે મણુ તો ૩ X ૫ = ૧૫ X ૧૫૫૪૨૩૨૧ = ૨. ૨૩૨૧ દોકડા આવે છે તેમ ૪૬૧૧ માં ૪ દશકને ૫ ગુણીએ ૨૦૦ દોકડા અથવા ૪ અરધા આવે ને ૬૧૧ એક અને પાંચે ગુણી તો ૩૨૧૧ દોકડા આવે તેથી ૪૬૧૧ માં જમણી બાજુનો ૬૧૧ કાપ્યો તો બાકી ૪ અર્ધા રૂપિયાના ૨ રૂપિયા ને કાપેલા ૬૧૧ ને પાંચે ગુણવા તો ૩૨૧૧ દોકડા માટે ૨ રૂપિયા ૩૨૧૧ દોકડા થાય

૫ ખાંડોના મણ ૨૦ ને આનાની બદામ ૧૦૦ ને ભાગતાં ૫ આવે માટે જેટલે આને ખાંડી તેથી પાંચગણી બદામે મણ.

૬ ખાંડોના શેર ૮૦૦ ને આનાની વિસવાસી ૧૬૦૦ ભાગતાં ૨ આવે માટે જેટલે આને ખાંડી તેથી બમણી વીસવાસીએ શેર.

• કળશીનાં લેખાંની કુચીઓ.

૧ કળશીના મણ ૧૬ ને રૂપીઆના આના ૧૬ એ ભાગતાં આનાનું મણ આવે માટે જેટલે રૂપીએ કળશી તેટલા આનાનું મણ ને તેટલા પૈસાનું દશશેર તેથી દાઢગણી પાંચએ પાંચ શેર ને પોણીગણી પાંચએ અઢી શેર.

૨ કળશીના મણ ૧૬ ને રૂપીઆના દોકડા ૧૦૦ ને ભાગતાં ૬ આવે પણ આઠ શેર એ મળેતા પાંચમે ભાગ છે. તેથી ૬ ને ૫ ભાગતાં ૧ આવે માટે જેટલે રૂપીએ કળશી તેથી ૧ ગણી દોકડાનું ૮ શેર.

૩ કળશીના ૬૪૦ શેરે રૂપીઆની ૧૬૦૦ બદામે ભાગતાં અઢી બદામનું શેર આવે માટે જેટલે રૂપીએ કળશી તેથી ૨૧ ગણી બદામે શેર.

૪ કળશીના ૨૫૬૦૦ રૂપિયા ભારે રૂપિયાની ૨૫૬૦૦ વિસવાસીએ ભાગતાં તેટલી વીસવાસીએ રૂપીઆભાર આવે માટે જેટલે રૂપીએ કળશી તેટલી વીસવાસીએ રૂપીઆભાર.

૫ કળશીના ૧૬ મણે આનાની પાંચ ૧૨ ભાગતાં મણની ગા આવે માટે જેટલે આને કળશી તેથી પોણી પાંચએ મણ.

૬ જેટલે આને કળશી તેથી ૨૧ ગણી વીસવાસીએ શેર. રીત કુચી ૩ પ્રમાણે.

મોટા હારાનાં લેખાંની કુંચીઓ.

૧ હારાના શેર ૮૪૦ ને રૂપિયાના આના ૧૬ વડે ભાગતાં આનાનું પરા ૧૦ શેર આવે માટે જેટલે રૂપીએ હારે તેટલે આને પરા શેર અથવા ૧૧ મણ રા શેર.

૨ રૂપિયાના દોકડા ૧૦૦ તેને ૧૧ ભાગતાં ૮૦ આવે ને મોટા હારાના શેર ૮૪૦ ને ૮૦ ભાગતાં ૧૦૧ આવે માટે જેટલે રૂપીએ હારે તેથી ૧૧ ગણે દોકડે ૧૦૧ શેર ને તેટલી બદામે ૦૧૧ શેર ૧ રૂપિયાભાર.

૩ હારાના મણ એકવીસ ૨૨ ને આનાની પાછ ૧૨ એ ભાગતાં પાછનું ૧૧૧૧ મણ આવે માટે જેટલે આને હારે તેટલી પાછનું ૧૧૧૧ મણ.

ગાદલીનાં લેખાંની કુંચીઓ.

૧ ગાદલીના મણ ૩૦ ને રૂપિયાના દોકડા ૧૦૦ ને ભાગતાં ૧૬ આવે માટે જેટલે રૂપીએ ગાદલી તેથી ૧૬ ગણે દોકડે મણ.

૨ ગાદલીના શેર ૧૨૦૦ ને રૂપિયાના ૧૬ ભાગતાં આનાનું ૭૫ શેર આવે. માટે જેટલે રૂપિયે ગાદલી તેટલા આનાનું ૭૫ શેર અથવા ૧૧૧૧ મણ ૫ શેર, તેટલા પૈસાનું ૧૮૧૧૧ શેર ને તેટલી માંધનું ૬૧ શેર.

૩ ગાદલીના શેર ૧૨૦૦ ને રૂપિયાના દોકડા ૧૦૦ એ ભાગતાં એક દોકડાનું ૧૨ શેર માટે જેટલે રૂપિયે ગાદલી તેટલા દોકડાનું ૧૨ શેર. ને તેટલી બદામનું ૦૧૧૧ શેર.

૪ ગાદલીના મણ ૩૦ ને આનાની પાછ ૧૨ એ ભાગતાં પાછનું અઢી મણ આવે માટે જેટલે આને ગાદલી તેટલી પાછનું ૧૧૧૧ મણ.

માણીનાં લેખાંના કુચીઓ.

૧ માણીના મણુ ૧૨ ને રૂપિયાના આના ૧૬ એ ભાગતાં એક આનાનું પોણા ૦૧૧ મણુ આવે માટે જેટલે રૂપિયે માણી તેટલા આનાનું પોણા મણુ ને તેટલા પૈસાનું ૭૧ શેર ને તેટલી પાઇનું અઢીશેર.

૨ માણીના શેર ૪૮૦ ને રૂપિયાના દોકડા ૧૦૦ ને ૧૧ એ ભાગતાં ૮૦ આવે ને ૪૮૦ ને ૮૦ એ ભાગતાં ૬ આવે માટે જેટલે રૂપિયે મણુ તેથી ૧૧ ગણે દોકડે ૬ શેર.

૩ માણીના મણુ ૧૨ ને રૂપિયાની પાઇ ૧૯૨ ને ભાગતાં ૧૬ આવે. માટે જેટલે રૂપિયે માણી તેથી ૧૬ ગણી પાઇએ મણુ. તેટલી પાઇનું અઢીશેર.

૪ જેટલે રૂપિયે માણી તેથી ૨૧૧ ગણી બદામે ૦૧૧ શેર ને તેટલી બદામનું ૧૨ રૂપિયાભાર.

૫ માણીના મણુ ૧૨ ને આનાની પાઇ ૧૨ એ ભાગતાં મણુ આવે. માટે જેટલે રૂપિયે માણી તેટલી પાઇનું મણુ.

૬ માણીના ૪૮૦ શેર ને આનાની બદામ ૧૦૦ ને ૧૧ ભાગતાં ૮૦ આવે ને ૪૮૦ ને ૮૦ ભાગતાં સવા બદામનું ૬ શેર આવે માટે જેટલે આને માણી તેથી સવાગણી બદામે ૬ શેર.

૭ જેટલે આને માણી તેટલી વિસવાસીનું ૧૨ રૂપિયા ભાર.

૨૪ મણુના ભારનાં લેખાંની કુચીઓ.

૧ એક ભારના ૨૪ મણુ ને રૂપિયાના આના ૧૬ ભાગતાં આનાનું ૫૧ મણુ અવિ માટે જેટલે રૂપિયે ભાર તેટલા આનાનું ૧૧૧ મણુ. તેટલા પાઇસાનું ૧૫ શેર.

૨ ભારના મણ ૨૪ ને રૂપિયાની પાઈ ૧૯૨ ને ભાગતાં ૮ આવે માટે જેટલે રૂપિયે ભાર તેથી ૮ ગણી પાઈએ મણ ને તેટલી પાઈનું ૫ શેર.

૩ ભારના શેર ૯૬૦ ને રૂપિયાના ૧૧ દોકડા ૮૦ એ ભાગતાં ૧૨ આવે માટે જેટલે રૂપિયે ભાર તેથી ૧૧ ગણે દોકડે ૧૨ શેર ને તેથી સવાગણી બદામે ૦૧૧ શેર.

૪ આનાના પૈસા ૪ ને ભારના મણ ૨૪ ને ભાગતાં ૬ આવે માટે જેટલે આને ભાર તેટલા પાઈસાનું ૬ મણ. તેથી ૦૧ પાઈનું મણ.

૫ ભારના શેર ૯૬૦ ને આનાની ૧૧ બદામ ૮૦ એ ભાગતાં ૧૨ આવે માટે જેટલે આને ભાર તેથી ૧૧ ગણી બદામે ૧૨ શેર ને સવાગણી ધીસવાસીએ ૦૧૧ શેર.

કાલા ૨૦ મણના ભારનાં લેખાંતી કુંચીઓ.

૧ ભારના મણ ૨૦ ને રૂપિયાના આના ૧૬ ભાગતાં આનાનું ૧૧ મણ આવે માટે જેટલે રૂપિયે ભાર તેટલા આનાનું ૧૧ મણ તેટલા પાઈસાનું ૧૨૧૧ શેર ને પાંચગણી બદામે ૨૧૧ શેર.

૨ ભારના મણ ૨૦ ને રૂપિયાના દોકડા ૧૦૦ ને ભાગતાં ૫ આવે માટે જેટલે રૂપિયે ભાર તેથી પાંચ ગણે દોકડે મણ ને તેટલા દોકડાનું ૮ શેર.

૩ ભારના શેર ૮૦૦ ને રૂપિયાની બદામ ૧૬૦૦ ને ભાગતાં ૫ આવે માટે જેટલે રૂપિયે ભાર તેથી બમણી બદામે શેર તેટલી બદામનું ૦૧૧ શેર.

સહેલી રીત—ભારના ભાર જેટલા રૂપિયા કલ્કા હોય ને જેટલા મણનું કરવું તેટલાએ ગુણી ગુણાકારમાંથી જમણી બાજુનો આ-

કડો કાપતાં જે રહે તેટલા અરધા રૂપીયા ને કાપેલા આંકડાને પાંચ ગુણવાથી જે આવે તે દોઢડા ગણવા.

કપાશીઆના ૬ મણના ભારનાં લેખાંની કુંચીઓ.

૧ ભારના મણ ૬ ને રૂપિયાના પાવલા ૪ એ ભાગતાં પાવલા નાં ૧૧૧ મણ આવે માટે જેટલે રૂપિયે ભાર તેથી પા ગણે રૂપિયે ૧૧૧ મણ.

૨ ભારના મણ ૬ ને રૂપીઆની પાઇ ૧૯૨ ને ભાગતાં ૩૨ પાઇનુ મણ આવે માટે કપાશીઆ જેટલે રૂપિયે ભાર તેથી ૩૨ ગણી પાઇએ મણ ૪ ગણી પાઇએ ૫ શેર ને બમણી પાઇએ ૨૧૧ શેર.

૩ ભારના શેર ૨૪૦ ને રૂપીઆના આના ૧૬ ભાગતાં ૧૫ શેર આવે માટે જેટલે રૂપિયે ભાર તેટલા આનાનું ૧૫ શેર ને તેટલી પાઇનું ૧૧ શેર.

કોન્ટકો.

ઇંગ્લાંડમાં ચાલતું નાણું.

૪ ફાર્લિંગ	=	૧ પેની
૧૨ પેન્સ	=	૧ શર્લિંગ
૫ શીલિંગ	=	૧ ક્રૉન
૨૦ શીલિંગ	=	૧ પૌંડ
૨૧ શીલિંગ	=	૧ ગિનિ

ફાર્લિંગ, અર્ધા પેની, ને પેની ચાંચા નાણું છે. ૩ પેન્સ,

૪ પેન્સ, ૬ પેન્સ, શિલીંગ, ૨ શીલીંગ, અર્ધો ક્રૉન ને ક્રૉન એ સાત રૂપાનાણું છે અર્ધો પૌંડ, પૌંડ, અર્ધો ગીની ને ગીની એ ચાર સોના નાણું છે.

ઇંગ્લાંડનું સાધારણ તોલ.

૧૬ ગ્રામ	=	૧ ઓંસ
૧૬ ઓંસ	=	૧ પૌંડ

- ૧૪ પૌંડ = ૧ રતી.
 ૨૮ પૌંડ = ૧ કવાટર
 ૪ કવાટર = ૧ હાંદ્રવેટ
 ૨૦ હાંદ્રવેટ = ૧ ટન

આ તોલને અંગ્રેજીમાં એ
 વડું પોઈઝ વજન કહે છે

‘સોના રૂપાનું તોલ

- ૪ એન = ૧ પેનીવેટ
 ૨૦ પેનીવેટ = ૧ ઐંસ
 ૧૨ ઐંસ = ૧ પૌંડ

આ વજનને ઇંગ્રેજીમાં ટ્રાય
 વજન કહે છે.

અંગ્રેજી ઔષધ તોલવાનું.

- ૦૦ એન = ૧ સ્કુપલ
 ૩ સ્કુપલ = ૧ ડ્રામ
 ૮ ડ્રામ = ૧ ઐંસ
 ૧૨ ઐંસ = પૌંડ

આ તોલને અંગ્રેજીમાં એ
 ટ્રાય વજન કહે છે આ વ
 જનના ને ટ્રાય વજનના એન ઐં
 સ અને પૌંડ સરખા હોય છે.

‘સોના રૂપાનું દેશી કોષ્ટક.

- ૧ ચોખાભાર = ૧ રતી

- ૪ મગભાર = ૧ રતી
 ૩ રતીનો = ૧ વામ
 ૧૬ વામનો = ૧ મદીઆણા
 ૨ મદીઆણા = ૧ તોલો રૂપીઆ.
 • ભાર અથવા ૩૨ વાલ.

અંતર માપવાનું અંગ્રેજી
 કોષ્ટક.

- ૧૨ ઇંચનો = ૧ ફુટ
 ૩ ફુટ = ૧ યાર્ડ
 ૫૫ (પૈ) યાર્ડનો = ૧ પોલ
 ૪૦ પોલનો = ૧ શલોંગ
 ૮ શલોંગ = ૧ મૈલ
 ૩ મૈલનો = ૧ મીલ

જમીનની લખાઈનું અંગ્રેજી
 કોષ્ટક.

- ૩૩ ફુટ = ૧ મુઠો
 ૬૬ ફુટ = ૧૦૦ લિંક = ૧ સાંકળ
 હાલ આપણા દેશમાં પણ અંગ્રેજી
 માપથી જમીન ભણાય છે.

અંગ્રેજી ચોરસ માપ.

- ૧૪૪ ચોરસ ઇંચ = ૧ ચોરસ ફુટ
 ૯ ચોરસ ફુટ = ૧ ચોરસ યાર્ડ
 ૩૦ (૩૦૦૦) ચો. યાર્ડ = ૧ અર્થ = પોલ

૪૦ પોલનો=૧ રૂડ

૪ રૂડનો=એકર

અગ્રેષ્ઠ પરિમાણથી જમીનનું

• ક્ષેત્રફળ મપાય છે.

૧૬ ચો. આના અથવા } =ગુઠો
૧૦૮૧ ચોરસફુટ

૪૦ ગુઠા=૧ એકર

સબ્યતીય પરિમાણો સમઘ

૧ ફાર્ફોર્ગ=૨ પાઇ

૧ પેન્સ=૮ પાઇ

૧ શિર્લીંગ=૮ આના

૧ કોનના ૨૫ રૂપીઆ

પૌડના=૧૦ રૂપીઆ

૧ ગિનીના=૧૦ રૂપીઆ

૧ પૌડ(એવર્ડુ)=૩૮^૬/_૮ રૂપીઆભાર

૧ પૌડ(ટ્રાય)=૨૩ રૂપીઆભાર

૩૬ પૌડ (એવા)=૩૫ શેર

૧ સેકન્ડ=૨૫ પગ

૧ કલાક=૨૫ ઘડી

૨૮૮ વીધા=૨૪૫ એકર

૧ ધનગજ=૮ ધનફુટ

૧૭૬૦ યાર્ડ=૧ મૈલ

૫૨૮૦ ફુટ=૧ મૈલ

૬૪૦ ચોરસ એકર=૧ મૈલ

નંગનું કોષ્ટક.

કેટલાંક પદાર્થો ગણતરીથી લેવાય છે મોળાં, પેન્સીસો, લેવામાં
૧૨ નંગ=૧ ડઝન અને ૧૨ ડઝન=૧ ગ્રોસ ગણાય છે. કાગળ લેવામાં
૨૪ તાવ=૧ દસ્તા અથવા ધા. ૨૦ ધા અથવા દસ્તા=૧ રીમ, ૧૦
રીમ=૧ ગાંસડી થાય છે. વળીઓ વાંસ લેવામાં ૨૦ નંગ=૧ ફીડી
ગણાય છે. કેટલીક ચીજો સેંકડાથી લેવાય છે ઘડો, નળીઆં, વગેરે
હજારના ભાવથી ગણાય છે.

કોતરી અથવા (નાની સંખ્યાનો વર્ગ.)

૧×૧ = ૧	૧૧૧૧૨૧	૨૧૨૧૪૧	૩૧૩૧૬૧	૪૧૪૧૮૧
૨ ૨ ૪	૧૨૧૧૪૪	૨૨૨૨૪૪	૩૨૩૨૧૦૨૪	૪૨૪૨૧૭૬૪
૩ ૩ ૯	૧૩૧૩૧૬૯	૨૩૨૩૧૨૯	૩૩૩૩૧૦૮૯	૪૩૪૩૧૮૪૯
૪ ૪ ૧૬	૧૪૧૪૧૯૬	૨૪૨૪૧૭૬	૩૪૩૪૧૧૫૬	૪૪૪૪૧૯૩૬
૫ ૫ ૨૫	૧૫૧૫૨૨૫	૨૫૨૫૨૨૫	૩૫૩૫૧૨૨૫	૪૫૪૫૨૦૨૫
૬ ૬ ૩૬	૧૬૧૬૨૫૬	૨૬૨૬૧૭૬	૩૬૩૬૧૨૯૬	૪૬૪૬૨૧૧૬
૭ ૭ ૪૯	૧૭૧૭૨૮૯	૨૭૨૭૧૭૨૯	૩૭૩૭૧૩૬૯	૪૭૪૭૨૨૦૯
૮ ૮ ૬૪	૧૮૧૮૩૨૪	૨૮૨૮૧૭૮૪	૩૮૩૮૧૪૪૪	૪૮૪૮૨૩૦૪
૯ ૯ ૮૧	૧૯૧૯૩૬૧	૨૯૨૯૮૪૧	૩૯૩૯૧૫૨૧	૪૯૪૯૨૪૦૧
૧૦-૧૦૧૦૦	૨૦૨૦૪૦૦	૩૦૩૦૬૦૦	૪૦૪૦૧૬૦૦	૫૦૫૦૨૫૦૦

કુલમ નો સહુ આદરે, પામે કર્મ પ્રમાણુ;
કર્મોને લીરો જડે, અકર્મોને પાપાણુ.

૫૧૫૧૨૬૦૧	૬૧૬૧૩૭૨૧	૭૧૭૧૪૦૪૧	૮૧૮૧૬૫૬૧	૯૧ ૯૧ ૮૨૮૧
૫૨૫૨૨૭૦૪	૬૨૬૨૩૮૪૪	૭૨૭૨૫૧૮૪	૮૨૮૨૬૭૨૪	૯૨ ૯૨ ૮૪૬૪
૫૩૫૩૨૮૦૯	૬૩૬૩૩૯૬૯	૭૩૭૩૫૩૧૯	૮૩૮૩૬૮૮૯	૯૩ ૯૩ ૮૬૪૯
૫૪૫૪૨૯૧૬	૬૪૬૪૪૦૯૬	૭૪૭૪૫૪૭૬	૮૪૮૪૭૦૫૬	૯૪ ૯૪ ૮૮૩૬
૫૫૫૫૩૦૨૫	૬૫૬૫૪૨૨૫	૭૫૭૫૫૬૨૫	૮૫૮૫૭૨૨૫	૯૫ ૯૫ ૯૦૨૫
૫૬૫૬૩૧૩૬	૬૬૬૬૪૩૫૬	૭૬૭૬૫૭૭૬	૮૬૮૬૭૩૯૬	૯૬ ૯૬ ૯૨૧૬
૫૭૫૭૩૨૪૯	૬૭૬૭૪૪૮૯	૭૭૭૭૫૯૨૯	૮૭૮૭૭૫૬૯	૯૭ ૯૭ ૯૪૦૯
૫૮૫૮૩૩૬૪	૬૮૬૮૪૬૨૪	૭૮૭૮૬૦૮૪	૮૮૮૮૭૭૪૮	૯૮ ૯૮ ૯૬૦૪
૫૯૫૯૩૪૮૧	૬૯૬૯૪૭૬૧	૭૯૭૯૬૨૪૧	૮૯૮૯૭૯૨૧	૯૯ ૯૯ ૯૮૦૧
૬૦૬૦૩૬૦૦	૭૦૭૦૪૯૦૦	૮૦૮૦૬૪૦૦	૯૦૯૦૮૧૦૦	૧૦૦૧૦૦૧૦૦૦૦

ગણિત.

અવયવો. — જો કે. તેથી વધારે સંખ્યાના ગુણાકાર કરવાથી જે સંખ્યા આવે તેના તે સંખ્યાઓ અવયવ કહેવાય છે જેમકે $૬ \times ૪ = ૨૪$ તે ચોવીશના અવયવ ૬ અને ૪ કહેવાય $૩ \times ૪ \times ૫ = ૬૦$ માટે ૩, ૪, ૫, એ ૬૦ ના અવયવ કહેવાય $૬ \times ૨૪ = ૧૪૪$ આવે છે પણ ૨૪ બારે અવયવ છે તો તેને બદલે ૬ અને ૪ લખાએ તો $૬ \times ૬ \times ૪ = ૧૪૪$

જે રકમને ગુણવાના હોય તેને ગુણ્ય કહે છે જે રકમવડે ગુણવાના હોય તેને ગુણક કહે છે. ગુણવાથી જે જવાબ આવે તેને ગુણાકાર કહે છે.

આ ઉપરથી વિવિધ ગુણાકારની એવી રીત નીકળે છે કે ગુણ્યના અવયવ નીકળતા હોય તો ગુણ્યને એક અવયવે ગુણવા. પછી જે ગુણાકાર આવે તેને બીજા અવયવે ગુણવા એમ બધા અવયવે ગુણાઈ રહે ત્યાં સુધી કરવું.

ગુણ્ય નીચે ગુણક જમણા હાથ તરફ લખીને નીચે આડી લીટી દોરવી પછી દરેક પરિમાણના અંકને ગુણ્ય કે ગુણતાં જવું. ગુણ્યના મામતો ગુણાકાર આવે છે તે યાદ રાખવું ગુણાકારમાંથી બારે પરિમાણનો અંક નીકળે તો તે કાઢીને તે બારે પરિમાણના ગુણાકારમાં ઉમેરવા બાકી જે વધે તે નામમાં ગુણાકારમાં સુકવી એમ આખો ગુણાકાર ચમ રહે ત્યાં સુધી કરવું.

દા. ૧ લે. ૧૪૨ રા. ૬ આના ૬ પાછા $\times ૫૨$ આ દાખલામાં આવને ગુણવાના છે તો આવનના અવયવ ૧૩ અને ૪ છે તો આપેલી

રકમને પ્રથમના અવયવ ૧૩ ગુણવા અને તેનો જે જવાબ આવે તેને બીજા અવયવ ૪ ગુણવા જે આવે તે જવાબ. ૧૪૨ રૂ. ૬ આના ૬ પાઈ $\times ૧૩ = ૩૩$, ૧૮૫૧-૪-૬ આવ્યા તેને ગુણવા ૪=રૂ. ૭૪૦૫-૨-૦ જવાબ.

દા. ૨ પૈંડ ૧૫૦-૧૫-૬ \times ૩૫૦ આ દાખલામાં ૩૫૦ એ ગુણવાના છે તો ત્રણસે પચાશના ૭ \times ૫ \times ૧૦ એ ત્રણ અવયવ આવે છે માટે કહેલી રકમને પ્રથમના અવયવ સાથે ગુણવા તેનો જે જવાબ આવે તેને બીજા અવયવ પાંચે ગુણવા. તેનો જે જવાબ આવે તેને ત્રીજા અવયવ દશે ગુણવા જે આવે તે જવાબ.

વિવિધ ભાગાકાર એક આપેલી રકમમાં બીજી આપેલી રકમ કેટલીવાર રહેલી છે તે શોધી કાઢવાની રીતને ભાગાકાર કહે છે.

જે રકમને ભાગવાના હોય તેને ભાજ્ય કહે છે જે રકમ વડે ભાગવાના હોય તેને ભાજક કહે છે અને ભાજ્યને ભાજકે ભાગતાં જે બાકી વધે તે શેષ અને ભાગાકાર જે આવે તે જવાબ.

વિવિધ પરિભાષાને સાદી સંખ્યાએ અથવા સમ્મતીય વિવિધ પરિભાષા બાંગી શકાય સાદી સંખ્યાએ ભાગતાં જવાબ (ભાગાકાર) વિવિધ અંક આવે અને વિવિધ અંકે ભાગતાં જવાબ (ભાગાકાર) સાદી સંખ્યા આવે.

આવા દાખલામાં જ્યારે અવયવ પાડીને ભાગાકાર કરવાનું કહે છે ત્યારે ભાજક જે સંખ્યા કહી હોય તેના બે અવયવ પાડવા પહેલા અવયવે ભાગવાથી જે જવાબ (ભાગાકાર) આવે તેને બીજા અવયવે ભાગવા જે આવે તે જવાબ (ભાગાકાર) અને શેષ વધે તેને પહેલાના અવયવે ગુણી પહેલાના અવયવે ભાગતાં જે શેષ વધી હોય તે ઉમેરવી તે શેષ કહેવાય જેમકે

દા. ૧. ૩૧૯ શ. ૯-૮÷૪૫ તેના અવયવ ૯×૫=૪૫

૯) ૩૧૯-૯-૮(૨ શેષ આ દાખલામાં છેલ્લી શેષ ૩ છે તેને પહેલાના અવયવ ૯ નવે ગુણ્યા તો ૨૭ થયા તેમાં પહેલાના શેષ ૨ ઉમેરીએ તો ૨૭×૨ = ૨૯ શેષ.

ઉપરની રીત પ્રમાણે દરેક દિસાબ કોષ્ટક વાર લખાવી મહાવરો કરાવવો,

દહભાજક.

એક તેથી વધારે સંખ્યાઓનો જ મોટામાં મોટો સાધારણ નિઃશેષ ભાજક તે જોમનો દહભાજક કહેવાય છે.

એ કે તેથી વધારે સંખ્યાઓમાંની દરેકનો જ સંખ્યા નિઃશેષ ભાજક હોય ને એ બધા સંખ્યાઓનો સાધારણ નિઃશેષ ભાજક કહેવાય છે જેમકે ૪ એ ૮-૧૨-૧૬ એ દરેકનો નિઃશેષ ભાજક છે માટે તે તેમનો સાધારણ નિઃશેષ ભાજક કહેવાય.

કાર્મ એક સંખ્યાને બાજી સંખ્યાએ કાંઈ પણ શેષ રહ્યા સિવાય ભગાય તો તે બાજી સંખ્યા પહેલનો નિઃશેષ ભાજક કહેવાય છે. જેમ ૬ એ ૧૨ નો નિઃશેષ ભાજક છે કારણ કે બારને છ એ કાંઈ પણ શેષ રહ્યા સિવાય ભાગી શકાય છે.

એ સંખ્યાનો દહભાજક કાઢવો હોય તો મોટી સંખ્યાને નાની સંખ્યાએ ભાગવા તેથી જ શેષ વધે તે વડે ભાજકને ભાગવા એ પ્રમાણે શુન્ય શેષ રહે ત્યાં સુધી ભાગવા એટલે છેલ્લો ભાજક તે દહ ભાજક થશે.

ત્રણ સંખ્યાઓનો દહભાજક કાઢવો હોય તો પ્રથમ એ સંખ્યાઓ નો દહભાજક શોધી કાઢવો પછી એ દહ ભાજકે ત્રીજી સંખ્યાને ભાગ

વા એ પ્રમાણે શુન્ય શેષ રહે ત્યાં સુધા ભાગવા એટલે છેલ્લે ભાગક તે દઢભાગક થશે.

$$\begin{array}{r}
 ૧૧૫ \text{ અને } ૨૫ \text{ નો દઢભાગક} \\
 ૨૫)૧૧૫(૪ \quad ૫ \text{ એ દઢભાગક} \\
 \underline{૧૦૦} \quad \text{જવાબ} \\
 ૧૫)૨૫(૧ \\
 \underline{૧૫} \\
 ૧૦)૧૫(૧ \\
 \underline{૧૦} \\
 ૫(૧૦(૨ \\
 \underline{૧૦} \\
 ૦૦
 \end{array}$$

$$\begin{array}{r}
 ૪૮-૨૪૬-૧૮૬ \text{ નો દઢભાગક} \\
 ૪૮)૨૪૬(૫ \quad ૬) ૮૬(૩૧ \\
 \underline{૨૪૦} \quad \underline{૧૮} \\
 ૬)૪૮(૮ \quad ૦૦૬ \\
 \underline{૪૮} \quad \underline{૬} \\
 ૦૦ \quad ૦
 \end{array}$$

૬ દઢભાગક જવાબ

લઘુતમ સાધારણ ભાગ્ય.

એ કે તેથી વધારે સંખ્યાનો નાનામાં નાનો સાધારણ ભાગ્ય તે તેમનો લઘુતમ સાધારણ ભાગ્ય કહેવાય છે.

અરસ પરસ અવિભાગ્ય સંખ્યાનો ગુણકાર એજ તેમનો લઘુતમ સાધારણ ભાગ્ય થાય.

અ વિભાગ્ય સંખ્યા એટલે જે સંખ્યાના અવયવ નીકળતા નથી તે એટલે જેને ૧ અથવા તે સંખ્યા સિવાય કોઈ એક ભાગતા નથી. તે જેમકે ૧-૨-૩-૪-૭-૧૧-૧૩-૧૭-૧૯-૨૩-૨૯-૩૧-૩૭-૪૧-૪૩-૪૭-૫૩-૫૯-૬૧-૬૭-૭૧-૭૩-૭૯-૮૩-૮૯-૯૭

એ અથવા તેથી વધારે સંખ્યાનો લઘુતમ સાધારણ ભાગ્ય કાઢવાની રીત—આપેલી સંખ્યાઓને એક આડે હારમાં ગુણી ગુણી લખવી પછી તેમાંની એ અથવા વધારે સંખ્યાઓનો સાધારણ નિઃશેષ

બાજક હોય એવી અવિભાજ્ય સંખ્યાએ તેમને ભાગ્યા, અને એક લીટી દોરી તે નીચે આવેલા ભાગાકાર તથા જે સંખ્યાઓનો તે નિ-
શેષ બાજક ન હોય તે સંખ્યાઓ માંડવી કરીને એ જીજી લીટીમાંની
સંખ્યાઓનું પણ તેજ રીતે કરવું એમ ભાગાકારમાં બધી અરસ્પરસ
અવિભાજ્ય સંખ્યાઓ આવે ત્યાં સુધી કરતા જવું એટલે છેલ્લા ભા-
ગાકારમાં રહેલી સંખ્યાઓ તથા બધા બાજકોએ સર્વેનો મુણાકાર તે
આપેલી સંખ્યાઓનો લઘુતમ સાધારણ ભાજ્ય કાઢો.

૨|૪-૬-૧૦-૧૪-૨૭|
૩|૨-૩-૫-૭-૨૭|૨
૨-૧-૫-૭-૯

આ દાખલામાં ૪-૬-૧૦-૧૪ આ આ-
રને અવિભાજ્ય આંકડે ભંગાય છે તેથી
૨ ભાગ્યા તો ૨૭ ને જેએ ભગાતા નથી
માટે ૨-૩-૫-૭-૨૭ આવ્યા પછી કરીને

૩-૨૭ ને ત્રણે ભગાય છે તેથી ત્રણે ભાગ્યા તો ૨-૧-૫-૭-૯ આ-
વ્યા હવે આ બધા અવિભાજ્ય આંકડા છે તેથી તે બધાનો મુણાકાર
કરવાથી જવાબ નીકળે છે. $2 \times 4 \times 6 \times 10 \times 14 = 3360$ જવાબ.

અપૂર્ણાંક વિષે.

અપૂર્ણાંક-(અ=નહિ, પૂર્ણ=પૂરો, અંક=આંકડો)=પૂરો આંકડો
નહિ પણ અપૂરો, પછી તે ગમે તેટલો અપૂરો હોય પણ પૂરો નહિ.

અપૂર્ણાંકના મુખ્ય ચાર ભાગ છે (૧) વિવિધ અપૂર્ણાંક
(૨) આણુપાણુના અપૂર્ણાંક (૩) વહેવારી અપૂર્ણાંક (૪) દશાં-
શ અપૂર્ણાંક.

વિવિધ અપૂર્ણાંક—કેટલાંક મહત્વના ક્રમેલાં મુકરર ભાગો
થઈ શકે છે તે એ મુકરર ભાગનું નામ જુદા મહત્વથી જતાવવામાં
આવે છે તેમને વિવિધ અપૂર્ણાંક કહે છે. જેમ રૂપિયાના મુકરર ભાગો
૨-૪-૮-૧૬-૩૨-૬૪-૧૨૮ વગેરે થઈ શકે છે તો તેમનાં નામ અરધા

પાવલી, બેઆની, આનો, પૈસો પાછ વગેરે મુકરર ભાગો વિવિધ અપુર્ણાંકથી જણાવવામાં આવે છે. ખાંડોનો ૨૦ મા ભાગ એક મળુ તો તે પણ એજ અપુર્ણાંકથી જણાય છે. વિવિધ અપુર્ણાંકના ચાર ભાગો કયા છે તેના નામ તથા સમજણ.

(૧) અર્થદર્શક—નાણું જતાવનારાં જેમ પાછ, પૈસો, રૂપિયા, ટાકડો, પાંડ ગીની.

(૨) ભારદર્શક—વજન જતાવનારાં જેમ શેર, ખાંડો, ટન, એન, ક્વાર્ટર.

(૩) મહત્વદર્શક—લગ્યામ વગેરેનાં માપ જતાવનારાં જેમ, ગજ, વીધું, મૈલ, ઇંચ, ફુટ,

(૪) કાળદર્શક—વખત જણાવનારાં જેમ, ઘડી, પહોર, કલાક, વરસ, મિનિટ.

આણપાણના અપુર્ણાંક—આણ=આનો, પાણ=પાણો, એટલે જેમાં પાણો અને આના આવે છે તે, અથવા જેને આપણા વેપારી લોકો ૪ થા ભાગને ૦ પા ૮ મા ભાગને બે આના, ૧૬ મા ભાગને એક આનો, ૬૪ મા ભાગને ૦ પા આનો વગેરે કરી જતાવે છે. તે તે માંડવામાં પ્રથમ રૂપિયા પછી તેનો ચોથો ભાગ પછી એ ચોથા ભાગનો ચોથો ભાગ એટલે આના પછી આના ઉપર તેનો ચોથો ભાગ એટલે પૈસા એમ માંડે છે. જેમ ૬૩ના સવા તેમજ ૩. ને સવા આનો.

આણપાણનો સરવાળો તથા બાદબાકી કરવાની રીત—જે રકમ આવી હોય તે જરાગર જાતે જાત નાચે આપે એમ ગોઠવી પછી સરવાળો હોય તો છેલ્લેથી એટલે પૈસાથી ગણી તેની વિદ્યા આનામાં ભેગવવી આનાની વિદ્યા પાવલામાં ભેગવીને તેની વિદ્યા રૂપિયામાં ભેગવી સરવાળો કરવો બાદબાકી કરવી હોય તો બદ કરવાની રકમ મુખ્યમાંથી ઓછી કરવી.

ગુણાકાર (આણપાણના) કરવાની રીત— પ્રથમ ગુણ્યની બધી રકમને ગુણકના રૂપિયા વડે ગુણવી પછી તેજ બધી રકમને ગુણકના પાવલાંએ ગુણી, પહેલાં આવેલા ગુણાકારની નીચે મુકવી પછી આનુએ ગુણવા પછી આના ઉપરના પદસા વડે ગુણવા ને પછી સરવાળો કરવો ગુણતાં રકમ શું આવે તેની સમજ રૂપિયાને રૂપિયાએ ગુણીએ તો રૂપિયા આવે જેમ ૩. ૩૩×૩૩=૧૧૨ ૩. રૂપિયાને આનાએ અથવા આનાને રૂપિયાએ ગુણતાં આના આવે જેમ ૩. ૩૩×૩૩=૦૧૧૦૧ સવાચાર આના આનાને આનાએ ગુણતાં ઉપઆના આવે જેમ ૦)૧૧×૦)૧૧=૦)૦)૧૧૧૧ પોણાચાર ઉપઆના આનાને ઉપઆનાએ ગુણતાં પરોપાઆના આવે જેમ ૦)૧૧×૦)૦)૧૧=૦)૦)૦૧૦૧

આણપાણના ભાગાકારની રીત— પ્રથમ સાદા ભાગાકારની પેઠે ભાગ ચલાવવો પછી જે નીચે વધેલા શેષ ઉપર પાણો કે આના આવે તો તેને દશે ગુણી પછી ગુણાકાર આવે તેમાં ભાગ્યનો અંક ભેળવવો ને પછી પાછો ભાગ ચલાવવો એમ કરતાં કરતાં છેલ્લા આંકડો ભેળવવાનો આવે ત્યારે તે છેલ્લા ઉપરની પાણોને આના એ બધું ચડાવી ભાગ ચલાવવો.

સાદા ભાગાકારમાં વધારેમાં વધારે ૯ નવનો ભાગ ચાલે છે પણ આણપાણના ભાગાકારમાં તો કોઈ વખત દશ ને તેથી પણ વધારેના આંકડાનો એટલે ૧૧-૧૫-૧૬-૨૦-૨૪-૩૩ વગેરેનો ભાગ ચાલે છે તો તે વખત આંકડા કેમ મૂકવા તેની સમજ તેવે વખતે છેલ્લા આંકડામાં દશકનો આંકડો ભળે જેમ માંડવું એટલે ધારોકે ભાગાકાર કરતાં ત્રણનો ને પછી ચારનો ભાગ ચાલી ૩૪ થયા ને પછી ૨૭ નો ભાગ ચાલતો હોય તો ચોત્રીશના છેલ્લા અંક ચોગડામાં સતાવીશનો દશકનો આંકડો બગડો આવે એમ માંડવું ૩૪ આમ માંડી પછી સરવાળો

કરતાં ૩૬૭ થયા. પણ જો પહેલોજ એ આંકડાએ ભાગ ચાલે તો તે તેમનો નેમજ મૂકી દેવો.

દા. ૧ આણપાણનો સરવાળો $\frac{૩}{૧૧} \frac{૧૧}{૧}$ તો પ્રથમ છેલ્લેથી ગણતાં ૪૧૧ ૧૧૧ જવાબ આવ્યો.

દા. ૨ જો આણપાણની બાદબાકી $\frac{૩}{૧૧} \frac{૧૧}{૧}$ રીત છેલ્લે એ પૈસામાંથી એક પૈસો જાય તો એક પૈસો એટલે ૦) ન આવે, રહે પછી એ આના માંથી એક આવે જાય તો ૦) - એક આવે રહે પછી એક પાણમાંથી એ પાણ નહીં જાય માટે ૩ ત્રણમાંથી એક રૂપિયો લીધો તો રૂપિયાના પાવલાં ચાર ને એક જે હતો તે મેળતાં પાંચ પાવલાંમાંથી એ પાવલાં જાય તો ત્રણ પાવલાં એટલે ૦૧૧ રૂપિયો રહે ને ૨ રૂપિયામાંથી એક રૂપિયો જાય તો બાકીએક રૂપિયો રહેતાં ૧૧૧ ન આવે.

દા. ૩ ગુણાકાર જ નાખરા ન તો પ્રથમ એ એ ગુણતાં

૧૪૧ =

૧૪૧ રા.ના અરધાએ ગુણતાં ૩૧ ને પોણા ત્રણ આના ૩૧ ૧૧૧ પછી એક આનાએ ગુણતાં સવા સાત ને દોઢ ઉપઆનો ૦૧ ૧૧ ના પછી ગુણકના પા આનાએ ગુણતાં પોણા એ આના ૧૧૧ ના ન સવા ઉપઆનો ને એ પરાપા આના આવ્યા પછી ૧૮૧૧ ૧૧૧ ૧૧૧ ને તેમનો સરવાળો કરવાથી પોણી ઝોગણીશ રૂપિયા પોણા ત્રણ આના પોણા ત્રણ ઉપઆના ને એ પરાપા આના આવે.

દા. ૪ ભાગાકાર પદ ના નાં ૧૧ ન

૧૧ ના) પદ ના (૩૭૧ ના

૪૧૩.૧૧	૦૧૧ ૩૧
૦૧ ૦૧	૦૧૧ ૦૧ ૩
૧૦	૦) ૩૧ ૩
૨૧ ૩૧	૦) ૧૧ ૧
૬૧ ૧૧	૦) ૧) ૦૧૧
૧૨) ૦)	૦) ૦૧૧ ૦૧ ૩
૧૧ ૦૧૧	૦) ૦ ૦) ૩
૦૧૧ ૩૧	

પ્રથમ ત્રણનો ભાગ ચાલ્યો તો ૫ માંથી ૪૧૧ ૩૧૧ બાદ કરવા બાકી ૦૧ ૦૧ સવાચાર આના ને દશે ગુણી તેમાં ૬૧ ના મેળવવો તો ૧૨ આવ્યા પછી સાતનો ભાગ ચલાવતાં ૧૧) ને ૦૧૧ આનો બાદ કરવાથી સવા પંદર આના વધ્યા પછી ૦૧ અરધા રૂપિયાનો ભાગ ચલાવ્યો તો ૦૧૧ રૂપિયો ૦૧ આનો ૩ ઉપાઆના આવ્યા તે બાદ કરવાથી ૦) ૩૧ ૩ અઢી આનાને ૩ ઉપાઆના વધ્યા પછી એક આનાનો ભાગ ચલાવ્યો તો ૦) ૧૧ ૧ દોઢ આનો ને સવા ઉપાઆનો આવ્યો તે બાદ કરતાં ૦) ૧) ૦૧૧ એક આનો ને ૦૧૧ ઉપાઆનો આવ્યો પછી ૦૧ અરધા આનાનો ભાગ ચલાવ્યો તો ૦૧૧ આનો ૦૧ ઉપાઆનો ને બે પેરોપાઆના આવ્યા તે બાદ કરતાં બાકી શુન્યરૂપિયો પા આનો શુન્ય ઉપાઆનો ને બે પેરોપાઆના આવ્યા.

અપૂર્ણાંક.

અપૂર્ણાંકની સમજ—અપૂર્ણાંક એટલે પુરો આંકડો નહીં પણ અધૂરો.

અંશ તથા છેદ વિષે—એક વસ્તુના જેટલા સરખા ભાગ કરીએ તે છેદ (એટલે કરેલા કટકા) કહેવાય ને તેમાંથી જેટલા ભાગ લઇએ તેટલા અંશ કહેવાય જેમકે એક જમરખના સરખા ચાર ભાગ કર્યા તો ચાર એ છેદને તેમાંથી ૨ લઇએ તો તે લીધેલા એ ભાગ અંશ કહેવાય.

તે માંડવાની રીત—જે ભાગ કર્યા હોય (ને છેદ) નીચે માંડવા જે ભાગ લઇએ (તે અંશ) ઉપર માંડી તે જેની વચ્ચે—આવી લીટી દોરવી જેમ આઠ સરખા ભાગ કરી ત્રણ લીધા તો તે અપુર્ણાંકમાં કેમ મંડાય તો હું આવી રીતે માંડવા.

માંડેલ અપુર્ણાંક } જે લીધેલા ભાગ હોય તે પ્રથમ ખોલી
વાંચવાની રીત. } જેટલા સરખા ભાગ કર્યા હોય તેનું નામ પછી ખોલી છેલ્લે અંશ એમ ખોલવામાં આવે છે જેમ હું તો તેનું નામ ઉપલી વ્યાખ્યા પ્રમાણે ત્રણ અષ્ટાંશ હું તો તેનું નામ પાંચ આરાંશ વગેરે. એ ભાગ કર્યા હોય તો દ્વીત્યાંશ, ત્રણ ભાગ કર્યા હોય તો ત્રત્યાંશ, ચાર ભાગ કર્યા હોય તો ચતુર્થાંશ, પાંચ ભાગ કર્યા હોય તો પંચમાંશ, છ ભાગ કર્યા હોય તો છષ્ટાંશ, સાત ભાગ કર્યા હોય તો સપ્તાંશ, આઠ ભાગ કર્યા હોય તો અષ્ટાંશ ને નવ ભાગ કર્યા હોય તો નવાંશ દશ કર્યા હોય તો દશાંશ, અગીયારે અગીયારાંશ એમ પછીથી જેજ આંકડા પ્રમાણે પણ છેડે આંશ લગાડી ખોલવામાં આવે છે.

તે વ્યવહારી અપુર્ણાંકના પાંચ ભાગ છે તેનાં નામને સમજ

(૧) સમઅપુર્ણાંક—એટલે જે અપુર્ણાંકમાં અંશ કરતાં છેદ વધારે હોય તે જેમ ૫, ૬, ૭ વગેરે

(૨) વિષમઅપુર્ણાંક—એટલે જેમાં અંશ કરતાં છેદ ઓછા હોય અથવા બન્ને બરાબર હોય તે જેમ ૩, ૪, ૫, ૬

(૩) સાગાનું અધ્યપુણ્ણિક—એટલે જ્યાં પુણ્ણિકની સાથે અપુણ્ણિક આવે તે જોમ ૩૬૬, ૨૬ વગેરે એવે વખતે ત્રણ પુણ્ણિક નવ દશાંશ એમ બોલવામાં આવે છે.

(૪) પ્રભાગજાતિ અપુણ્ણિક—એટલે જો અપુણ્ણિક ભાગના ભાગ બતાવે છે તે, તે બતાવવાને વચ્ચેનો નાનો સમ્પંધ આવે છે જેમકે $\frac{૧}{૨}$ ના $\frac{૧}{૩}$ ના $\frac{૧}{૪}$ ના $\frac{૧}{૫}$

(૫) મિશ્રઅપુણ્ણિક—એટલે જો અપુણ્ણિકમાં અંશ ને છેદ બંને અથવા તે બેમાંથી એક અપુણ્ણિક હોય તે જોમ $\frac{૧}{૨}$ એમાં ચાર અંશને પુણ્ણિકને ૮ એ છેદ તે બેનો વચ્ચે જરા જાડી એટલે - આવી હોટી કરવામાં આવે છે. $\frac{૧}{૨}, \frac{૧}{૩}, \frac{૧}{૪}$ વગેરે.

અપુણ્ણિકમાં એક બીજી રકમો સાથેનો સમ્પંધ ચિન્હ જોડવામાં આવે છે માટે તે ચિન્હની સમજ તથા કેમ કરવાં તેની રીત.

+ આવી જરાબર ઉભી ચોકડી જો બે રકમ વચ્ચે કરી હોય ત્યાં એમ સમજવું કે તેનો સરવાળો કરવા, તે તેનું નામ વસ્તુ.

- આવું ચિન્હ તેને ઓછાનું ચિન્હ કહે છે તે તે વખતે પહેલીમાં બીજી સખ્યા બાદ કરવાની છે એમ જાણવું.

x આને ગુણ્યાનું ચિન્હ કહે છે તેથી તે બે રકમોનો ગુણાકાર કરવો.

÷ આને ભાગ્યાનું ચિન્હ કહે છે તેથી તે બે રકમમાં પહેલી ને બીજીએ ભાગવા.

= લીટી = અશબરનું ચિન્હ (નાનો કૌસ) { મોટો કૌસ }
 જે એ રકમોની વચ્ચે કાંઈ પણ ચિન્હ કહેવામાં ન આવ્યું
 હોય ત્યાં (ના)નું ચિન્હ સમજી તેનો ગુણાકાર કરવો વગેરે.

ચિન્હની સમજ.

રકમો વચ્ચે જોઈતી ગુદી પડે છે તે નાં ગુણકો ભાગ્યાથી
 એમી જોડાય છે. હમેશાં પહેલું ૩૫ નાનું થાય છે. પછી ગુણ્ય તે
 ભાગ્યાનું સાથે કરવામાં આવે છે તે પછી છેલ્લે વચ્ચે જોડાનું કર-
 વામાં આવે છે.

જો રકમ આપેલી હોય તેમાં કૌસ હોયતો તે કૌસનું પહેલું
 કરવું કૌસનું કરવામાં પણ ઉપરનો નિયમ યાદ રાખવો પછી કૌસનો
 બહાર આગળ તે પાછળ જોવું તેમાં પહેલો લખેલો નિયમ સંભાળવો.

મિશ્ર અપૂર્ણાંકનું ૩૫ આપવાની રીત—મિશ્ર અપૂર્ણાંકમાં પહે-
 લાં અંશનું ૩૫ કરવું તે પછી છેલ્લું કરી તે અંશને છેલે ભાગવા એ-
 ટલે છેલ્લી રકમ ઉલટાવી નાંખવી જેમકે.

$$\frac{3}{4} \text{ ના } 35 = \frac{3 \times 35}{4} = \frac{105}{4}$$

$$\frac{3}{4} \times \frac{8}{5} = \frac{24}{20} \text{ આવ્યું છેલ્લું ૩૫.}$$

$$\frac{1}{2} \times \frac{8}{5} = \frac{8}{10} \text{ આવ્યું તો } \frac{24}{20} \times \frac{8}{10} = \frac{192}{200} = 3 \frac{24}{25}$$

મનોયત્ન ૪૦ મું અપુર્ણાંક સરવાળા.

દા. ૬ $૨+૧+૧+૨=૧૦$ | $૬૦૦૦+૬૦૦૦+૮૦૦૦=૧૮૦૦૦$
 $૧૦+૧૮૦૦૦=૧૦૮૦૦૦$ જવાબ.

દા. ૮ $૮૫=૪૫$ | $૨૫=૧૫$ | $૪૫ \times ૫=૭$ | $૩૩ \times ૭=૨૩$ | $૧૨=$
 $\frac{૧૫}{૨} \times \frac{૧૫}{૨} = \frac{૧૫}{૨} + ૧ = \frac{૫૧}{૨}$ | $\frac{૧}{૩} = \frac{૩૩}{૩} \times \frac{૧૫}{૨} = \frac{૩૩}{૨} + ૩ = \frac{૨૨૫}{૨}$ | $\frac{૫૧}{૨} \times \frac{૨૨૫}{૨} = \frac{૧૧૫૫}{૨}$
 $\frac{૭}{૨} + \frac{૨૩}{૨} + \frac{૨૨૫}{૨} = \frac{૫૨૫}{૨} + \frac{૩૪૫}{૨} + ૬૦ = \frac{૯૩૦}{૨} = ૪૬૫$ જવાબ.

દા. ૧૩ $\frac{૧}{૨} + \frac{૧}{૨} = \frac{૪}{૨} + ૩ = \frac{૭}{૨}$ | $\frac{૧}{૨} \times \frac{૭}{૨} = \frac{૭}{૨}$ | $\frac{૧}{૨} + \frac{૭}{૨} = \frac{૨૪}{૨} + \frac{૭}{૨}$
 $= \frac{૩૧}{૨}$ | $\frac{૧}{૨} + \frac{૧}{૨} = \frac{૨}{૨} + ૧ = \frac{૩}{૨}$ | $\frac{૩}{૨} + \frac{૩}{૨} = \frac{૪}{૨} + \frac{૩}{૨} = \frac{૭}{૨}$ | $\frac{૩}{૨} \times \frac{૭}{૨} = \frac{૭}{૨}$ | $\frac{૩૧}{૨} \times$
 $\frac{૧૭}{૨} = \frac{૩૧}{૨} + \frac{૩૧}{૨} = \frac{૬૨}{૨} + \frac{૯૩}{૨} = \frac{૧૫૫}{૨} = ૩૨૬$ જવાબ.

દા. ૧૬ $\frac{૧}{૨} \times \frac{૧}{૨} = \frac{૧}{૨}$ પો $\frac{૪}{૨} \times \frac{૧}{૨} = \frac{૭}{૨}$ પો $\frac{૧}{૨} + \frac{૭}{૨} + \frac{૭}{૨} + \frac{૩}{૨}$
 $= \frac{૪૨}{૨} + \frac{૧૨૦૦}{૨} + \frac{૧૯૬૦}{૨} + \frac{૧૫૭૫}{૨} = \frac{૪૭૭૭}{૨} =$ પો $૧-૨-૮$ જવાબ.

દા. ૧૮ $\frac{૧૫}{૨} \times \frac{૩}{૨} = \frac{૪૫}{૨}$ | $\frac{૧૨}{૨} \times \frac{૧}{૨} = \frac{૩}{૨} + ૧ = \frac{૭}{૨}$ | $\frac{૧}{૨} \times \frac{૫}{૨} = \frac{૫}{૨}$ | $\frac{૭}{૨}$
 $\times \frac{૫}{૨} = \frac{૫}{૨}$ | $\frac{૫}{૨} \times \frac{૪૫}{૨} = \frac{૨}{૨}$ ૨. $\frac{૧૩૫}{૨} = \frac{૬૬}{૨} \times \frac{૧૨}{૨} = \frac{૧૧}{૨}$ ૨. | $\frac{૪૫}{૨} + \frac{૧}{૨} + \frac{૧૧}{૨} =$
 $\frac{૩૬૦}{૨} + \frac{૭}{૨} + \frac{૪}{૨} = \frac{૩૭૧}{૨} = ૩$. ૬-૧૦-૦ જવાબ.

દા. ૨૦ $\frac{૪}{૨} \times \frac{૭}{૨} = \frac{૪}{૨} \times \frac{૨૦}{૨} = ૧૬$ મ. | $\frac{૩}{૨} \times \frac{૫}{૨} = \frac{૫}{૨}$ | $\frac{૩}{૨} \times \frac{૪}{૨} = \frac{૪}{૨} \times \frac{૪}{૨} =$
 $\frac{૩૨}{૨}$ | $\frac{૨૧૪}{૨} = \frac{૪૬}{૨} \times \frac{૧}{૨} = \frac{૨૩}{૨}$ | $\frac{૧૬}{૨} + \frac{૩૨}{૨} + \frac{૨૩}{૨} = \frac{૬૬૫૬૦}{૨} + \frac{૧૦૨૪૦}{૨} + \frac{૨૮૬}{૨}$
 $= \frac{૭૭૦૮૬}{૨} =$ મ. $૧૮-૨૧$ જો. જવાબ.

મનોરથન ૪૨ મું અપુર્ણાંક બાદબાકી.

દા. ૭ $\frac{૬૫}{૬} \times \frac{૫}{૬} = \frac{૫}{૬} \mid \frac{૨૭}{૬} = \frac{૨૩}{૬} \mid \frac{૫}{૬} + \frac{૨૩}{૬} - \frac{૫}{૬} = ૩૨ + \frac{૨૭}{૬} - ૫ =$
 $\frac{૧૯૯}{૬} = ૨\frac{૫૫}{૬}$ જવાબ.

દા. ૮ $\frac{૫૭}{૬} = \frac{૩૬}{૬} \mid \frac{૧૨}{૬} = \frac{૭}{૬} \mid \frac{૩૨}{૬} = \frac{૭}{૬} \mid \frac{૭}{૬} \times \frac{૫}{૬} = \frac{૧૫}{૬} \mid \frac{૭}{૬} \times \frac{૩૬}{૬} \times \frac{૭}{૬}$
 $= \frac{૨૪}{૬} - \frac{૧૫}{૬} = \frac{૭૨}{૬} - \frac{૭૦}{૬} = \frac{૨}{૬}$ જવાબ.

દા. ૧૩ $\frac{૩}{૬} + \frac{૧}{૬} = \frac{૯}{૬} + \frac{૪}{૬} = \frac{૧૩}{૬} \mid \frac{૩}{૬} - \frac{૧}{૬} = \frac{૯}{૬} - \frac{૪}{૬} = \frac{૫}{૬} \mid \frac{૧૩}{૬} \times \frac{૧૩}{૬} =$
 $\frac{૧૬૯}{૬} \mid \frac{૩}{૬} - \frac{૧}{૬} = \frac{૯}{૬} - \frac{૪}{૬} = \frac{૫}{૬} \mid \frac{૩}{૬} + \frac{૧}{૬} = \frac{૯}{૬} + \frac{૪}{૬} = \frac{૧૩}{૬} \mid \frac{૫}{૬} \times \frac{૧૩}{૬} = \frac{૬૫}{૬} \mid \frac{૧૬૯}{૬} -$
 $\frac{૬૫}{૬} = \frac{૧૦૪}{૬} - \frac{૨૫}{૬} = \frac{૧૪૪}{૬} = ૨\frac{૧૪}{૬}$ જવાબ.

દા. ૧૫ $\frac{૩}{૬} + \frac{૧}{૬} = \frac{૧૦}{૬} + \frac{૩}{૬} = \frac{૧૩}{૬} \times \frac{૫}{૬} = \frac{૧૩}{૬} \mid \frac{૫}{૬} + \frac{૩}{૬} = \frac{૧૫}{૬} + \frac{૧૪}{૬} = \frac{૨૯}{૬}$
 $\times \frac{૧}{૬} = \frac{૨૯}{૬} \mid \frac{૧૩}{૬} - \frac{૨૯}{૬} = \frac{૧૫}{૬} - \frac{૨૯}{૬} = \frac{૩૬}{૬} \mid \frac{૨}{૬} - \frac{૧}{૬} = \frac{૧૦}{૬} - \frac{૩}{૬} = \frac{૭}{૬} \times \frac{૫}{૬} = \frac{૩૫}{૬}$
 $\frac{૫}{૬} - \frac{૩}{૬} = \frac{૧૫}{૬} - \frac{૧૪}{૬} = \frac{૧}{૬} \times \frac{૧}{૬} = \frac{૧}{૬} \mid \frac{૩}{૬} + \frac{૧}{૬} = \frac{૩૫}{૬} + \frac{૧}{૬} = \frac{૩૬}{૬} \mid \frac{૩૬}{૬} \times \frac{૧૦}{૬}$
 $= \frac{૧-૨૧૯}{૬} - \frac{૨૨૨}{૬} - \frac{૨૧૯}{૬} = \frac{૩}{૬}$ જવાબ.

દા. ૧૯ $\frac{૧૬}{૬} - \frac{૧૬}{૬} = \frac{૦}{૬} - \frac{૪૬}{૬} = \frac{૩૨}{૬} \times \frac{૬}{૬} = \frac{૬૬}{૬} \mid \frac{૧૬}{૬} + \frac{૧૬}{૬} =$
 $\frac{૦}{૬} + \frac{૪૬}{૬} = \frac{૧૨૦}{૬} \times \frac{૨૦}{૬} = \frac{૫૧૨}{૬} \times \frac{૧}{૬} = \frac{૧૨૦}{૬} \mid \frac{૬૬}{૬} - \frac{૧૨૦}{૬} = \frac{૧૦૪}{૬} - \frac{૩૨૦}{૬} =$
 $\frac{૩૨૦}{૬}$ જવાબ.

ઉપરોક્ત બાકી તેની કોમળ કાઢતાં મળુ ૭-૯૩૬૬૬ જવાબ.

દા. ૨૨ $\frac{૫}{૬} \times \frac{૨}{૬} = \frac{૧}{૬} \mid \frac{૭}{૬} \times \frac{૪}{૬} = \frac{૪}{૬} \mid \frac{૫}{૬} \times \frac{૨}{૬} = \frac{૧}{૬} \mid \frac{૩}{૬} \times \frac{૨}{૬} = \frac{૧}{૬}$
 $\frac{૧}{૬} - \frac{૧}{૬} = \frac{૪}{૬} - \frac{૩}{૬} = \frac{૧}{૬} \mid \frac{૧}{૬} - \frac{૪}{૬} = \frac{૨૭}{૬} - \frac{૧૬}{૬} = \frac{૧૧}{૬} - \frac{૨}{૬} = \frac{૯}{૬}$ જવાબ.

મનોયત્ન ૪૨ મું અપુર્ણાંક ગુણાકાર.

$$દા. ૫ \quad \frac{3}{4} + \frac{4}{5} = \frac{15}{20} + \frac{16}{20} = \frac{31}{20} \quad \left| \quad \frac{3}{4} \times \frac{4}{5} = \frac{3}{5} \quad \left| \quad \frac{31}{20} \times \frac{5}{5} = \frac{155}{100} \right.$$

જવાબ.

$$દા. ૮ \quad \frac{1}{2} \times \frac{3}{4} = \frac{3}{8} \quad \left| \quad \frac{6}{8} \times \frac{3}{4} = \frac{3}{2} \quad \left| \quad \frac{4}{5} \times \frac{1}{2} \times \frac{3}{4} = \frac{1}{2} \quad \text{જવાબ.}$$

$$દા. ૯ \quad \frac{1}{4} + \frac{1}{5} = \frac{5}{20} + \frac{4}{20} = \frac{9}{20} \quad \left| \quad \frac{6}{8} - \frac{3}{8} = \frac{3}{8} \quad \left| \quad \frac{3}{8} \times \frac{8}{8} = \frac{3}{8} \quad \left| \quad \frac{3}{8} \times \frac{8}{8} \right. \right. \\ = \frac{15}{40} \quad \left| \quad \frac{3}{8} \times \frac{1}{2} = \frac{3}{16} \quad \left| \quad \frac{3}{8} \times \frac{1}{2} \times \frac{1}{2} \times \frac{1}{2} = \frac{3}{64} \quad \text{જવાબ.}$$

$$દા. ૧૦ \quad \frac{1}{4} + \frac{1}{5} = \frac{5}{20} + \frac{4}{20} = \frac{9}{20} \quad \left| \quad \frac{1}{2} + \frac{1}{3} = \frac{3}{6} + \frac{2}{6} = \frac{5}{6} \right. \\ = \frac{23}{6} \quad \left| \quad \frac{3}{8} - \frac{1}{4} - \frac{1}{8} = \frac{3}{8} - \frac{2}{8} - \frac{1}{8} = \frac{0}{8} \quad \left| \quad \frac{1}{2} \times \frac{2}{3} \times \frac{2}{4} = \frac{1}{3} = \right. \\ \frac{1}{3} \quad \text{જવાબ.}$$

$$દા. ૧૭ \quad \frac{1}{2} \times \frac{1}{3} = \frac{1}{6} + \frac{1}{6} = \frac{2}{6} = \frac{1}{3} \quad \left| \quad \frac{3}{4} \times \frac{1}{2} = \frac{3}{8} + \frac{1}{4} = \frac{5}{8} \quad \left| \quad \frac{1}{2} \times \frac{1}{3} = \frac{1}{6} \right. \right. \\ \left| \quad \frac{3}{4} \times \frac{1}{2} \times \frac{1}{3} = \frac{1}{8} \quad \left| \quad \frac{1}{2} + \frac{1}{3} + \frac{1}{4} = \frac{6}{12} + \frac{4}{12} + \frac{3}{12} = \frac{13}{12} \right. \right. \\ = \frac{13}{12} \quad \left| \quad \frac{13}{12} \times \frac{12}{12} = \frac{13}{1} = 13 \quad \left| \quad 249 - 11 - 3 = 235 \quad \text{જવાબ.}$$

મનોયત્ન ૪૩ મું અપુર્ણાંક ભાગાકાર.

$$દા. ૩ \quad \frac{2}{3} = \frac{1}{3} \times \frac{2}{2} = \frac{2}{6} \quad \left| \quad 10 \div \frac{2}{3} = 10 \times \frac{3}{2} = 15 \quad \text{જ.}$$

અનોયત્ન ૪૪ મું અપુર્ણિકતા પરચુરણ દાખલા.

દા. ૬ $૬ \times ૬ = ૬^૦$ | $૨૬ = ૬^૬$ | $૧૬૬ = ૬^૧૬$ | $૬ \times ૬ \times ૬ = ૬^૩$ |
 $૨૬ \times ૬ = ૮$ (૧) $૨૬ \times ૬ = ૧૨$ | $૬ \times ૬ = ૩$ | $૧૨ \times ૩ = ૧૮$ (૨) ૬×૬
 $\times ૬ = ૨૬ \times ૬ = ૧૦૬$ જવાબ.

દા. ૭ $૬ - ૬ = ૬^૦$ | $૬ - ૬ = ૬^૦$ | $૬^૦ \times ૬^૦ = ૬^૦$ | $૬ - ૬^૦ = ૬$
 $૬^૦$ (૧) | $૬ - ૬ = ૬^૦$ | $૬ \times ૬^૦ = ૬^૦$ | $૬ - ૬ = ૬^૦$ (૨)
 $૬^૦ - ૬^૦ = ૬^૦$ જવાબ.

દા. ૮ $૬ \times ૬ = ૬^૦$ | $૬ - ૬ + ૬ = ૬^૦$ (૧) | $૬ + ૬ = ૬^૦$ | ૬
 $\times ૬ = ૬^૦$ (૨) | $૬ - ૬ = ૬^૦$ | $૬ \times ૬ = ૬^૦$ (૨) $૬ + ૬ - ૬ = ૬$ ની-
 ચલા $૬ \times ૬ = ૬^૦ = ૬^૦$ જવાબ.

દા. ૯ $૬ - ૬ = ૬$ | $૬ + ૬ = ૬$ | $૬ \times ૬ = ૬$ (૧) | $૬ - ૬ = ૬$ | ૬
 $+ ૬ = ૬$ | $૬ \times ૬ = ૬$ (૨) | $૬ - ૬ = ૬$ | $૬ + ૬ = ૬$ | $૬ \times ૬ = ૬$ (૩)
 | $૬ - ૬ = ૬$ | $૬ + ૬ = ૬$ | $૬ \times ૬ = ૬$ (૪) | યે; યે; યે; યે; ઉતરતા
 અનુક્રમમાં $૬ + ૬ = ૬$ | $૬ - ૬ = ૦$ આવી એકને શુન્યે ભાગતા અનંત
 આવેજ.

દા. ૧૦ $૭^૦ = ૧^૦$ | $૬ + ૬ - ૬ = ૧^૦$ (૧) | $૬ + ૬ - ૬ = ૧^૦$ (૨)
 $૬ \times ૬ = ૬^૦$ | $૬ \div ૬ = ૬^૦ \times ૬^૦ = ૬^૦$ જવાબ.

દા. ૧૧ $૨^૦ = ૧^૦$ | $૧^૦ = ૧$ | $૭^૦ = ૧^૦$ | $૪^૦ = ૧$ | $૨^૦ =$
 ૧ | $૧^૦ = ૧^૦$ | $૩^૦ = ૧^૦$ | $૧^૦ - ૩ + ૧^૦ = ૧^૦$ (૧) | $૨^૦$
 $- ૬ + ૧^૦ = ૩^૦$ (૨) $૧^૦ \div ૩^૦ = ૩^૦$ | $૩^૦ = ૩^૦$ જવાબ.

દા. ૧૨ $૧^૦ = ૧^૦$ | $૩ - ૩ = ૧ \times ૧ = ૧$ | $૩ - ૩ = ૧ \times ૧ = ૧$ |
 $૧ \times ૧ \times ૧ = ૧$ (૧) $૧ + ૧ - ૧ = ૧$ | $૧ \times ૧ - ૧ \times ૧ = ૧$ જવાબ.

$$\begin{aligned} \frac{1}{2} + \frac{1}{2} &= \frac{2}{2} = 1 \quad \left| \quad \frac{1}{2} \times \frac{2}{2} = \left(\frac{2}{2}\right) \quad \frac{1}{2} \times \frac{2}{2} = 1 \quad \left| \quad \frac{1}{2} + \frac{1}{2} + \frac{1}{2} = \frac{3}{2} \quad \left| \quad \frac{1}{2} + \frac{1}{2} = \frac{2}{2} = 1 \right. \right. \\ \frac{1}{2} \times \frac{2}{2} &= \frac{2}{2} = 1 \quad \left| \quad \frac{1}{2} - \frac{1}{2} = \frac{0}{2} = 0 \quad \left| \quad \frac{1}{2} \times \frac{2}{2} = \frac{2}{2} = 1 \quad \left| \quad \frac{1}{2} - \frac{1}{2} = \frac{0}{2} = 0 \right. \right. \\ \frac{1}{2} \times \frac{2}{2} &= \frac{2}{2} = 1 \quad \left| \quad \frac{1}{2} \times \frac{2}{2} = \frac{2}{2} = 1 \quad \left| \quad \frac{1}{2} + \frac{1}{2} + \frac{1}{2} = \frac{3}{2} \quad \left| \quad \frac{1}{2} + \frac{1}{2} = \frac{2}{2} = 1 \right. \right. \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} \text{દા. ૨૧} \quad \frac{1}{2} + \frac{1}{2} &= \frac{2}{2} = 1 \quad \left| \quad \frac{1}{2} \times \frac{2}{2} = \frac{2}{2} = 1 \quad \left| \quad \frac{1}{2} + \frac{1}{2} = \frac{2}{2} = 1 \quad \left| \quad \frac{1}{2} \times \frac{2}{2} = \frac{2}{2} = 1 \right. \right. \\ \frac{1}{2} &= \frac{1}{2} + \frac{1}{2} = \frac{2}{2} = 1 \quad \left| \quad \frac{1}{2} \times \frac{2}{2} = \frac{2}{2} = 1 \quad \left| \quad \frac{1}{2} + \frac{1}{2} = \frac{2}{2} = 1 \quad \left| \quad \frac{1}{2} \times \frac{2}{2} = \frac{2}{2} = 1 \right. \right. \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} \text{દા. ૨૨} \quad \frac{1}{2} + \frac{1}{2} &= \frac{2}{2} = 1 \quad \left| \quad \frac{1}{2} \times \frac{2}{2} = \frac{2}{2} = 1 \quad \left| \quad \frac{1}{2} + \frac{1}{2} = \frac{2}{2} = 1 \quad \left| \quad \frac{1}{2} \times \frac{2}{2} = \frac{2}{2} = 1 \right. \right. \\ \frac{1}{2} + \frac{1}{2} &= \frac{2}{2} = 1 \quad \left| \quad \frac{1}{2} \times \frac{2}{2} = \frac{2}{2} = 1 \quad \left| \quad \frac{1}{2} + \frac{1}{2} = \frac{2}{2} = 1 \quad \left| \quad \frac{1}{2} \times \frac{2}{2} = \frac{2}{2} = 1 \right. \right. \\ \frac{1}{2} &= \frac{1}{2} + \frac{1}{2} = \frac{2}{2} = 1 \quad \left| \quad \frac{1}{2} \times \frac{2}{2} = \frac{2}{2} = 1 \quad \left| \quad \frac{1}{2} + \frac{1}{2} = \frac{2}{2} = 1 \quad \left| \quad \frac{1}{2} \times \frac{2}{2} = \frac{2}{2} = 1 \right. \right. \end{aligned}$$

ત્રિરાશી.

ત્રિ=ત્રણ ને રાશી = પદ એટલે ત્રણ પદ આપેલાં હોય તે ઉપરથી ચોથુ પદ ગોતી કાઢવાનો રીતને ત્રિરાશી કહે છે તે બે જાતની છે (૧) સમ ને (૨) વ્યસ્ત ત્રિરાશીનાં ત્રણ પદોમાં બે પદ એકજ જાતનાં ને એક પદ જુદી જાતનું એટલે જેનો જવાબ માગ્યો હોય તેને માગતું હોય છે તે ગોઠવવાનો રીત એવા છે કે—તે જવાબ ની જાતનું પદ છેલ્લું મુકી તેની પહેલા :: આવાં ચાર ટપકાં મુકવાં પછી બે એકજ જાતના પદમાં વિચાર કરવો કે જવાબ થોડો આવશે કે વધારે બે જવાબ વચારે આવે નો એ બે પદમાંથી પહેલું નાનું ને વચારે મોટું મુકવું ને વચારે : અથવા ટપકાં કરવાં ને તેમ જોઈતી પછી એ જોઈતી લાગુ પદોમાંથી છેલ્લા બેનો ગુણકાર કરો પહેલા પદે બા-

ચલું તેથી જે જવાબ આવે તે છેલ્લાને મળતો આવે સમત્રિશીથી એટલે સમ પ્રમાણમાં હોય તેવાં જે પરિમાણનાં ત્રણ પદ ઉપરથી ચો થું પદ શોધવું તે ને વ્યસ્ત ત્રિશી એટલે વ્યસ્ત પ્રમાણમાં હોય એવાં જે પરિમાણના ત્રણ પદ ઉપરથી ચોથુ પદ શોધવું તે વ્યસ્ત ત્રિશી.

મનોયત્ન ૬૧ મું. ત્રિશીના દાખલા.

દા. ૧ ૩. ૩-૧૨= $\frac{1}{2}$ ૩. થયા | ૧૪૪ : ૭૬૩૨ :: $\frac{1}{2}$ =
 $\frac{7632 \times \frac{1}{2} \times \frac{1}{2} \times \frac{1}{2}}{3} = 1. ૧૮૮-૧૨-૦$ જવાબ.

દા. ૨ $\frac{1}{2} \times \frac{1}{2} = \frac{1}{2} + 3 = \frac{7}{2} \times \frac{1}{2} = \frac{7}{4} + 133 = \frac{533}{4}$ | $\frac{7}{2} \times \frac{1}{2} =$
 $\frac{7}{2} + 2 = \frac{11}{2} \times \frac{1}{2} = \frac{11}{4} + 14 = \frac{59}{4}$ | ૨૧ : ૪૨૬૩ :: $\frac{2 \times 11}{4} =$
 $\frac{533}{4} \times \frac{2 \times 11}{4} \times \frac{2}{4} = \frac{533 \times 11 \times 2}{8} = 1471.5-૫-૧૦$ પામ જવાબ.

દા. ૩ $૪ \times \frac{1}{2} = \frac{1}{2}$ | $૪ \times \frac{1}{2} = \frac{1}{2} \times \frac{1}{2} = \frac{1}{4}$ | $\frac{1}{2} \times \frac{1}{2} \times \frac{1}{2} =$
 $\frac{1}{8}$ | $\frac{1}{2} + \frac{1}{2} + \frac{1}{2} = \frac{3}{2}$ | $\frac{1}{2} \times \frac{1}{2} = \frac{1}{4}$ | $\frac{1}{2} \times \frac{1}{2} = \frac{1}{4}$ | $\frac{1}{2} \times \frac{1}{2} = \frac{1}{4}$ |
 $\frac{1}{2} \times \frac{1}{2} = \frac{1}{4} + 4 = \frac{17}{4} \times \frac{1}{2} = \frac{17}{8} + 102 \times = 3093$ | $\frac{1}{2} \times \frac{1}{2} = \frac{1}{4} + 19 = \frac{77}{4} \times \frac{1}{2} =$
 $\frac{77}{8} + 11 = \frac{155}{8}$ | $\frac{155}{8} : ૧૪૩૬૭૭ :: 3093 = 33૮૩૩ =$
 ૩. ૨૮૧૬-૧૪-૮ પામ જવાબ.

દા. ૪ $\frac{1}{2} \times \frac{1}{2} = \frac{1}{2} + 1. ૫ \times \frac{1}{2} = \frac{5}{2} + 4 = \frac{13}{2}$ | $\frac{1}{2} \times \frac{1}{2} = \frac{1}{4} + 2$
 $= \frac{9}{4} \times \frac{1}{2} = \frac{9}{8} + 12 = \frac{99}{8}$ | $\frac{1}{2} \times \frac{1}{2} = \frac{1}{4} + 2 = \frac{9}{4} \times \frac{1}{2} = \frac{9}{8} + 1 =$
 $\frac{17}{8} + 102 = \frac{833}{8}$ | $\frac{833}{8} : ૫૨૬૧ :: \frac{99 \times 144}{8} = 2૫૬૭૭ =$
 ૩. ૨૧૫૦-૧૫-૮૬ પામ જવાબ

દા. ૫ ૩. ૧૪-૧૪-૦= $\frac{1}{2}$ ૩. થયા | દા. ૧૭ : દા. ૧૮ :: ૩ $\frac{1}{2}$
 $= \frac{2}{3} ૩ = ૨. ૨૫-૬-૦$ જવાબ.

$$\text{દા. ૧૨ } \frac{૧૨}{૨} \times \frac{૧૩}{૩} = \frac{૧૬}{૧} \mid ૧૭ \div \frac{૧૩}{૩} = \frac{૨૩}{૩} \mid \frac{૩}{૩} \times \frac{૧૩}{૧} = ૩ \mid ૧૬ - ૩ = ૧૩ \mid \frac{૧૩}{૩} \times \frac{૧૩}{૩} = \frac{૧૬}{૧} \mid \frac{૧૩}{૩} : \frac{૧૩}{૩} :: \frac{૨૩}{૩} \div \frac{૧૩}{૩} = ૨ \mid ૨૧ - ૧૧ - ૧૧ \div ૧૧ = ૧$$

$$\text{દા. ૨૧ } \text{ઐસના એન ૫૭૬૦} \mid ૩ \mid \text{બારનો ઐસ} \mid ૩૨ : ૧૨૫ :: ૫૭૬૦ = ૨૨૫૦૦ \mid ૧૬૫ : ૨૨૫૦૦ :: ૧ = \frac{૧૫૦૦}{૧૬૫} = ૧૭૬૬ \frac{૨}{૩} \text{ જવાબ.}$$

$$\text{દા. ૨૪ } ૨૪૧. ૪૪૫ = \frac{૭}{૩} \mid ૫૦ : ૬૦ :: \frac{૭}{૩} = \frac{૧૪}{૩} = ૪ \frac{૨}{૩} \text{ ૨-૫૬૬ જ.}$$

$$\text{દા. ૨૬ } ૫૨૫ = \frac{૮૪૫}{૬} \mid ૮૩૫ : ૨૦૪૬ :: \frac{૮૪૫}{૬} = ૮૨૭ = ૧૧૫૦ - ૧૪ \text{ જવાબ.}$$

$$\text{દા. ૩૨ } ૩.૨ = \frac{૫}{૩} \mid ૧ = \frac{૭}{૩} \mid \frac{૫}{૩} : \frac{૭}{૩} :: \frac{૭}{૩} = \frac{૪૦}{૩} = ૧૩ \frac{૧}{૩} - ૩ - ૭ \frac{૧}{૩} \text{ પાછ જવાબ.}$$

$$\text{દા. ૩૩ } ૮૧૦ : ૪૦૦ :: \frac{૧૩}{૩} = \frac{૨૦}{૩} = ૬ \frac{૨}{૩} \text{ માસ જવાબ.}$$

$$\text{દા. ૩૭ } ૧૮૨ = ૧૮૧ = ૨૫૬૫ \mid ૬૪૧ : ૧ :: ૨૫૬૫ = \frac{૨૫૬૫}{૬૪૧} = ૪ \frac{૧}{૬૪૧} \text{ જવાબ}$$

$$\text{દા. ૩૮ } ૪ \times ૧ = ૪ \mid ૦ = ૨ = \frac{૬}{૪} \mid \frac{૬}{૪} : ૬ :: ૨૬૦ = ૨૦૬ = ૬૮૩ \frac{૧}{૩} \text{ માણસ જવાબ.}$$

$$\text{દા. ૪૧ } ૫ - ૨ = ૩ \mid ૨ : ૩ :: \frac{૧૫}{૩} = \frac{૪૫}{૩} = ૧૫ \frac{૧}{૩} \text{ જ.}$$

$$\text{દા. ૪૪ } ૧૦૦ - ૧ = ૯૯ = \frac{૧૬૭}{૨} \mid ૫૪૧ = \frac{૨૧૬૭}{૨} \mid \frac{૧૬૭}{૨} : \frac{૨૧૬૭}{૨} :: ૧૦૦ = ૫૫૦ \text{ ૨. જવાબ.}$$

$$\text{દા. ૪૬ } ૬૦ - ૪૮ = ૧૨ \text{ મી. } \mid ૧૨ : ૬૦ :: ૪૦ = ૨૪૮ \div ૬૦ = ૪ \text{ કલાક જવાબ.}$$

$$\text{દા. ૪૮ } ૨૦ : ૧ :: ૧ = \frac{૧}{૨} \text{ ૩ દા. કયું } ૩૦ : ૧ :: ૧ = \frac{૧}{૩} \text{ ૩ દા. કયું } \mid ૩૦ \times \frac{૧}{૩} = ૧૦ \text{ ૩ દા. કયું } \mid ૪૦ : ૧ :: ૧ =$$

૪૦૦ : ૧૦૦ :: ૪૦૦ : ૪૦૦ કલાક | $\frac{૪૦૦}{૪૦} + \frac{૪૦૦}{૪૦} + \frac{૪૦૦}{૪૦} = \frac{૪૦૦}{૪૦}$ કુલ કામ |
 $૧ - \frac{૪૦૦}{૪૦} = \frac{૪૦૦}{૪૦}$ કામ | $૪૦ + ૪૦ = ૪૦$ અ.ક. | $\frac{૪૦}{૪૦} : \frac{૪૦}{૪૦} :: ૧ = ૧$ અ.ક. પુરૂષ

દા. ૫૦ ૧૨ : ૧ :: ૧ = $\frac{૧}{૨} \times \frac{૧}{૨} = \frac{૧}{૪}$ | $\frac{૧}{૪} : ૧ :: ૧ =$
 $\frac{૧}{૪} \times \frac{૧}{૪} = \frac{૧}{૧૬}$ અ.ક. | $૧૮ : ૧ :: ૧ = \frac{૧}{૧૮} \times \frac{૧}{૧૮} = \frac{૧}{૩૨૪}$ અ.ક. | $\frac{૧}{૪} + \frac{૧}{૧૬} + \frac{૧}{૩૨૪}$
 $= \frac{૮૧}{૩૨૪}$ કુલ કામ | $\frac{૮૧}{૩૨૪} - \frac{૧}{૩૨૪} = \frac{૮૦}{૩૨૪}$ | $\frac{૮૦}{૩૨૪} - \frac{૧}{૩૨૪} = \frac{૭૯}{૩૨૪}$ અ.ક. | $\frac{૭૯}{૩૨૪} - \frac{૧}{૩૨૪}$
 $= \frac{૭૮}{૩૨૪}$ અ.ક. | $\frac{૭૮}{૩૨૪} : ૧ :: ૧ = \frac{૭૮}{૩૨૪} = ૨૧$ અ.ક. જવાબ | $\frac{૭૮}{૩૨૪} : ૧ :: ૧ =$
 $\frac{૭૮}{૩૨૪} = ૨૭$ અ.ક. જવાબ | $\frac{૭૮}{૩૨૪} : ૧ :: ૧ = \frac{૭૮}{૩૨૪} = ૫૧$ અ.ક. જવાબ.
 $\frac{૭૮}{૩૨૪} : ૧ :: ૧ = \frac{૭૮}{૩૨૪} = ૮૩$ અ.ક. જવાબ કરે જવાબ.

દા. ૫૨ સામાનના દીવસના ૧૨ વાગ્યાથી શનોવારના દીવસ
ના ૧૦ વાગ્યા સુધીમાં ૧૧૮ કલાક થાય ૩ મીનીટ ૧૦ સેકન્ડ = $\frac{૧૬}{૬૦}$
મીનીટ | $૨૪ : ૧૧૮ :: \frac{૧૬}{૬૦} = \frac{૧૬}{૬૦} + ૧ = \frac{૧૬}{૬૦}$ મીનીટ = ૧૬ મી. ૩૪ સે
કન્ડ + ૧૦ કલાક = ૧૦ કલાક ૧૬ મીનીટ ૩૪ સેકન્ડ જવાબ.

દા. ૫૩ $\frac{૬}{૬} : ૧ :: \frac{૬}{૬} = \frac{૬}{૬}$ એકર અ.ક. | $\frac{૬}{૬} : ૧ :: \frac{૬}{૬} = \frac{૬}{૬}$ એકર અ.
 $\frac{૬}{૬} + \frac{૬}{૬} = \frac{૬}{૬}$ અ.ક. | $\frac{૬}{૬} : \frac{૬}{૬} :: ૧ = \frac{૬}{૬} = ૮$ કલાક જવાબ.

દા. ૫૫ ૭ : ૩ :: ૩ = $\frac{૬}{૬} + ૭ = ૫$ ધોડા | $\frac{૫}{૬} : ૩ :: ૨૮$
 $= \frac{૫}{૬} = ૧૦$ દીવસ જવાબ.

દા. ૫૬ ૫ : ૧ :: ૫ = $\frac{૫}{૫}$ | ૩ : ૧ :: ૪ = $\frac{૪}{૪}$ | $\frac{૫}{૫} - \frac{૪}{૪} = \frac{૧}{૪}$
 $\frac{૧}{૪} : ૧૦૦ :: ૧ = ૭૫૦$ દીવસ જવાબ.

દા. ૫૮ ૧૨૦ - ૩૦ = ૯૦ દા. | $૧૫૦ : ૯૦ :: ૧૨૦૦૦ =$
 ૭૨૦૦ | $૧૨૦૦૦ - ૭૨૦૦ = ૪૮૦૦$ માથુસો જવાબ.

દા. ૫૯ ૨૨ : ૩૧૦ :: ૧ = $\frac{૩૧૦}{૨૨} - \frac{૩}{૨૨} = \frac{૩૦૭}{૨૨}$ કલાક |
 $\frac{૩૦૭}{૨૨} : \frac{૩૧૦}{૨૨} :: ૨૨ = \frac{૩૦૭}{૨૨} - ૨૨ = \frac{૩૦૭}{૨૨} = ૨૧$ મૈસ જવાબ.

દા. ૬૦ ૩૦ - ૨૪ = ૬ | ૬ : ૨૪ :: ૧૫ = ૬૦ - ૧૫ = ૪૫ મા. જ.

पाठवार डीकटेशनना शब्दो.

शब्दभक्ति	अशिया	कम्य लु	आत	भृगुवि
दिन्दु	अमेरिका	शक्तिमान	प्रधान	पारतो
धर्मपुस्तक	आत्मवेसिया	प्राप्तिना	मिस्तर	द्विरी
धर्मपुस्तक	आनरपुस्तक	इकी	मन्त्रमुक्त	लुछवाता
अष्टवर्ग	हिपरिम्पुस्तक	मिन्ना	व्याधि	आरंगवे
शब्दलु	टम्परल	स्लेट	दुर्ग	आध्व
गुन्हा	महर्षि	यत्न	प्रसाद	पूर्व
गमना	गमनिशी	दुर्गुण	भक्ति	मुद्देलपुत्र
सपति	वैद्यकानिग	प्राप्ति	पिस्ताग्रीस	मदाराष्ट्र
कल्याण	मेकटर	मित्र	दुर्ग	दुर्गुटक
किन्नर	धर्म	सकटप्रेम	आश्चर्य	नैऋत्य
दिन्दुपुत्र	आतकरल	सीध	दुर्ग	दिमात्र
निपत्त	मन्त्रपुत्र	अन्ते	मुद्दत	अग्नि
प्राप्त	अस्ति	अनु	संस्कृत	हिन्दुस्तान
अष्टमन्दिना	दुर्ग	पुमकुं	मुम्मावे	करिआलु
कम्पनी	प्राप्तगां	अमकता	विश्वास	पूर्व
धर्म	दुःपकारक	पश्चिम	पारिस	विध्यायण
मालमेन्ट	प्रत्यक्ष	किल्लो	प्रास्ताव	कलकत्ता
कैमरदिन्दु	प्रवर्तक	सुद्धां	शुक्ति	अष्टपुत्र
महर्षि	पुत्र	माष्ट्रसेट	मगहर	करिआलु
दिन्दु	निर्दय	अ.सिस्टटो	विमोच	विश्व
प्रसिद्ध	द्विजासो	अयुनिसिपास	कृष्टानतो	अष्टपुत्र
काङ्गिअस	विमोचन	क्रेजर [टी]	श्रीकृष्ण	वैद्य [न
अष्टपुत्र	वृद्धि	गृहस्थे	अक्षर	अष्टमानिस्ता
आपदी	मर्त्य	मन्त्र	अक्षर	गोर्दुमात्र
संयुक्त	सामर्थ्य	आदिक	नर्मदा	क्रेय
आदिक	कृष्णता	नृप	पत्थर	सिद्धलक्ष्मी

भार्तृभूमि	सहस्रलिंग	स्तानपूज	विष्णुभक्ति	न्युजिलांड	कष्टनष्टाष्टक
वृत्तान्त	पांडिनी	शूद्र	लक्ष्मीवीलास	ढोर्ट	वृथा
मौर्य	हंभस्यंद्र	प्रसन्न	आलक्ष्याभाष	न्यायाधीश	द्वैत्य
श्रीस	प्राकृत	स्वधर्मा	कुम्भसमुद्र	सूंडी	वस्तारी
चंद्रशुभ	श्रेष्ठ	दृष्टांत	सयौमीभूमि	कोष	अलमस्त
कार्त्तिक	भुक्ति	वदलीपुर	गूँछणीआणा	निर्भयपञ्च	अर्थ
धार्मिक	प्रतिष्ठा	गुग्गुलुचक	यमाव्यु	दिग्मतवान	भगतेश
देवस्थान	भूगस्थान	भट्टाई	निमकलाल	मेवकूर	वातप्रवाह
सुद्धते	कुमारिका	प्रवास	यांयोया	पुद्धि	विदकप्रवाह
सत्कार	लग्न	रत्नजडित	भमरीयो	अेकलसुरे	वीकूल
तीर्थ	मेढां	भुंयी	[गंजगक्ष	पासिद्धि	धन्य
सिद्धराज	कृष्ण	हुन्नर	आलभदभट्ट	आटलान्ठिक	आकल
भलेच्छ	प्रण्यात	मेढासीटन	प्रयोग	दिंदो	अकंका
पुष्प	वद्दी	टूके	भंछा	वितर	द्वैत्य
गूनागद	सुस्त	तुर्किस्तान	शंका	नेदक्षिण	कदाचित्
भदनरमा	सुख्युं	शिकल	वंत्री	अवस्था	क्षिप्तकार
श्रीस्थान	दिग्भत	नामांकित	सुवाक्यो	मंडोज	पाकूद्वैयुं
स्वेताम्बर	गुथुंछुं	योधडियु	विग्न्यात	नमाव्यु	निश्चय
द्विगम्बर	कोवत	कुंभारीडि	क्षरक्षरस	अथ	वेस्टमन्डियन
विद्वान	अयोजीन	अर्पण	आर्द्धसमन	भेडां	अण्यशृंग
अष्टकेका	कृष्णदास	अल्लदेश	पित्तण	लूगडुं	दत्तानय
हरिमंडप	कार्तन	पेट्रोस्यग	मठपुतस्तान	मेढगु	अग्निकुंड
भूर्ति	अमीप्राय	आस्काष्ट	आस्त्रलिआ	रामिल	गच्छा
स्तन	सुहृमदर्शक	आलीश्वर	सिंहासन	क्षितिज	अण्येश्वर
तृतिआंश	दानेश्वरी	अंगप्रसाद	कंजरी	कावतेश	पुष्कण
अंगमान	निश्चामित्र	द्रव्य	देवस्थान	इंदी	मिष्ट
तर्कशक्ति	आक्षेपस	अरव्युं	छरिप्रताल	नांभवुं	स्वादु
आजिग	कुलरणादि	निमित्त	दाकतर		

પદાર્થ પાઠો.

પાઠ ૧ લો. હાથીદાંત વિષે.

મેહલાણ—એકરાએા હાથી તો તમે દીઠો જુઓ. જુઓ! આ તેનું ચિત્ર છે. તેની સુંદર ઉપર જે મોટા દંતુશળ હોય છે, તેને આપણે હાથીદાંત કહીએ છીએ.

હાથી દાંત—ધોળા, કઠણ, ચીકણાવાળા, સુંવાળા અને ધોળા ચળકતા હોય છે. જે કોઈ આરસની સીલા ઉપર તેલનું મોતું બાંધીને તે ઉપર હાથીદાંતનો લખોટો જોઈથી પછાડે, તો થોડું પ્રાણુ તે સિલા ઉપર પડી જશે, ને લખોટો જોવા ને તેવો ઝાળ દેખાશે. તે ઉપરથી જુલ્યાય છે કે, પછાડતાં તે સિલા ઉપર થોડો દબાયો હશે માટે તેમાં સ્થિતિસ્થાપકપણું છે. જે તે દાંતને પાણીમાં પલાળીએ તો પોએ ને વળે તેવો થઈ શકે છે. દેવતામાં બાળીએ તો ફાટે છે. ને હાડકાંની પેઠે સડસડ બળે છે. તે પાછળ ચુના જેવું રહે છે તેથી જુલ્યાય છે કે હાડકાંની પેઠે તે ચુનો અને ચીકાસનો બનેલો હશે. બાળતી વખત તે માંથી ધણી નકારી વાસ બિડળે છે. જે હાથીદાંતના લખોટાને અશળી એ તો રણુકો વામતો નથી.

આફ્રિકાખંડનાં ઝાંઝીપ્પાર દેશમાં અને લંકામાં હાથીની વસ્તી ખુબજા હોય છે ત્યાંના રાનમાં જંગલી હાથીનાં ટોળે ટોળાં ફરતાં હોય છે. તેથી તે દેશમાં હાથીદાંત ધણુ યાય છે. જે દેશથી તે આવે છે તે દેશના નામ ઉપરથી તેની જાત ઝાળખાય છે. મુશંબી, બીલી, આ સીમરો અને સિંહલી એવી તેની ચાર જાતો છે. મોટામાં મોટા હાથીદાંત લાંબા લાંબા અને પ્યાર પંદર તરુના ધેરાવા હોય છે. તેના હાથ હાથના કટકા વેચાય છે તેને લાટા કહે છે. તે ઉપર મીણ લગાડી રાખવું જોઈએ. તેમ ન કરે તો તાપને લીધે તે ફાટી જાય છે. આપણા

દેશમાં ચુડગર લોકો તેનાં વેરીને ચુડા, ચુડગીયો, બલૈયા અને છઠ્ઠા સંઘાડે ઉતારે છે. તેને બાઇડીઓ સૌભાગ્યની નિશાની ગણીને રંગારી ને હાથમાં પેહેરે છે. હાથીદાંત ઉપર બધા રંગ સારા ચડે છે. ધણાક તો બલૈયા તથા ચુડગીઓને સોનારૂપાની ચીપે મઢાવે છે. તે સિવાય તેનાં પાસા, લખોટા, અને રમકડાં બને છે. પંજળના કેટલાક કારીગરો હાથીદાંત ઉપર ધણી સુંદર નક્કરી કાતરે છે, તે એવી તો બારીક અને ચોખ્ખી હોય છે કે, તે જોઇને આપણને તે લોકોના હુન્નરની ધણી તારીફ કરવાનું મન થાય છે. હાથીદાંતનો ઝીણો ભુકો પાણીમાં પલાળીને કપાસીયાની સાથે બેસોંને ખવરાવવામાં આવે છે. વિલાયતમાં કાતર, લાકડો, છત્રીના હાથા ને રમકડાં સુંદર બનાવે છે. કેટલાંક અણુસમજી લોકો એમ માને છે કે, હાથીના શરીરમાંના એ હાડકાઓ છે. પણ તે ખોટું છે. જેમ—ગાય કે બેંશના માથા ઉપર શીંગડાં હોય છે. તે વડે મારવા આવનારની સોમું તે થઇ શકે છે, તેમ હાથીને શીંગડાને બદલે તેની સુંઠ ઉપર મજબુત દંતુશળ હોય છે. તે એવા લો મજબુત હોય છે કે, તે વડે મોટા ઝાડના ઝાડ ઉખાડી નાંખે છે. હાથી પાંચ સાત વરસનો થાય, ત્યારે પેહેલા દંતુશળ ખરી પડે છે તે નાનાં હોય છે. પછી બીજા નવા આવે છે તે મોટા ને જાડ હોય છે. તે દંતુશળ જ્યારે લાંબા પધી જાય, ત્યારે તેના રખવાળ લોકો થોડા કાપી નાંખે છે. આપણા લોકો હાડકાં તથા શીંગડાને અપવિત્ર માની બિડકતા નથી, પરંતુ હાથી દાંતને પવિત્ર માને છે. ને બૈરાંઓને તેના ચુડા હોંસે હોંસે પેહેરાવે છે.

પાઠ ૨ જે છાપખાતું.

છાકરો—બાપા! આજે અમે ચોપડીઓ કેમ છપાતી હશે, તે જોવાને માટે છાપખાતું જોવા ગયા હતા ત્યાં એક મોટા ચોરડામાં લાકડાના મોટા ધોડાઓ હારબંધ જોડેલા હતા, તેના ઉપર નાનાં મો

ટાં ખાનાવાળા લોકડાના ચોકડાઓ દાળ પડતાં ગોઠવેલાં હતા. તેમાં જુદા જુદા અક્ષર, આંકડા, અજ્ઞાત, વરકુ, કાના, માત્રાઓ, અનુસ્વાર, અને તમામ ચિન્હો વગેરેનાં નાનાં મોટાં ખીખાં લઈને જોયા તો તે ઉપર ઉંધા અક્ષર ઉપસી આવેલા જણાતા હતા. કેટલાક માણસો પોતાની સામે લખેલા કાગળ મુકીને ઉંચા ટેબલ ઉપર બેઠા હતા. તેમના હાથમાં પીત્તળની દાર વાળેલી પટ્ટી જેવી સ્ટીક હતી. તે માણસો સામેના કાગળમાં વાંચતા જતા. અને તે પ્રમાણે સ્ટીકમાં ચડપ ચડપ ખીખાઓ ગોઠવતા જતા. આ માણસોને ખીખાં જોળખવાનો એટલો બધો મહાવરો પડી ગયો હતો કે, જે જે અક્ષરો વાંચતા જતા તે તે અક્ષરો ખાનામાંથી ચડપ ચડપ લેતા હતા. વળી સમ્રો જુદા પાડવાને તેની વચ્ચે જુદી ખાલીઓ મુકતા અને લીટીઓ વચ્ચે પાતળી પટ્ટીઓ મુકતા. એ રીતે એક સ્ટીક બરાતી ત્યારે, તે ખાતુની પટ્ટીઓ આડી મુકી તેમની વચ્ચે ખીખાંઓને દખાવીને તેમાં ગોઠવેલું પતરાની સુપડા જેવી ગેલોમાં ઉતારી લેતા. તે ગેલોઓ દોઢ બે ફુટને આશરે લાંબી હોય છે. અને તેની સાથે ફુટ પોણું ફુટ પહોળા પતરાને ત્રણ તરફ લોકડાની પટ્ટીથી જડી લીધેલી હોય છે. એવી ફેટલીક ગેલોઓ બરેલી હતી જ્યારે એક કાગળની એક આગળુએ જેટલું છાપવાનું હોય, તેટલું એ ગેલોઓમાં જેવું કદ કરવું હોય તેવા કદના પાના પાડતા. પછી તેને છાપવાના સંચા ઉપર ઉતારી પેક કરતા પછી તેના ઉપર એક જણ સાદી ખરડેલું વેલણ વારે વારે ફેરવતો જતો. તેથી તમામ ખીખાંની ફરજો તે સાદીથી ખરડાતી. વળી એક લોહાની પટ્ટીના ચોકડામાં કપડું જડી લીધેલું હતું. તે ઉપર ખોસેલી ટાંકણોઓની વચ્ચે એક જણ બીજવેલો કાગળ મુકીને તે ચોકડું પેસા અક્ષરો ઉપર મુકતો જતો. અને તેપર દાળ દેતો જતો. તેથી તે કાગળ એક આગળુ છપાતો હતા. એ કાગળ ફેરવીને ખીજ તરફ પેહેલાંની પેઠેજ છાપતા.

એ રીતે બન્ને તરફ કાગળ છપાતા હતા. તેને એક ફારમ કહેતા. જે
 ટકા ફારમ પુસ્તક છાપવાનું હોય તેટલીવાર વાર ફરતી આજ રીતે
 કરતા. છાપવા માટે કાગળ બીજાવાનું કારણ એ કે તેથી કાગળ કુણું
 પડે, અને બધાં અક્ષરો તે ઉપર બરાબર હોઈ આવે. છાપવા પછી તે
 કામળો દાખવાના સંચામાં બુઝનપેપર કાગળમાં મુકી થોડો વખત સખે
 ત દબાવ્યું તજે રાખતા. તેથી ઉપરેલા અક્ષરો દબાઇને પાંજા સફાઇદાર
 થતા. પછી તે ચોપડી બાંધનારને આપતા. તે લોભે કાગળના પાનાં
 ખાડી, સીવી, પુઠા ચડાવી લોઢાના કટીંગ પ્રેસમાં કાપીને ચોપડી તૈયાર
 કરતા. આ છાપખાનામાં ગુજરાતી બાળબોધ, અગ્રેજી, એમ જુદી જુ
 દી બાધાના નાનાં મોટાં કદના ઘણાં પીળાંઓ બરેલાં ખાનાઓ હતા.
 વળી જુદા જુદા ચીત્રો, કિનારી વગેરેનાં બીબાં પણ હતા. આ છાપ
 ખાનામાં હાથે છાપવાનો સંચો હતો. બધાં મોટા પાયાઉપર છાપખાનું
 હોય છે, ત્યાં છાપવાનો સંચો ઉંચી બતતો હોય છે, તેને મિશન પ્રેસ
 કહે છે. તેમાં એવી ગોઠવણ હોય છે કે, હાથે કે તરાળ ચત્રવડે તેનું
 ચક્કર ફરે છે ત્યારે બીબાં ઉપર એની મેજે સાદીના વેગળો ફરતા બ
 ય છે અને કાગળો ઓરીએ તે કપાટાયધ છપાઇને નિકળે છે. આ
 સંચાવડે ઘણીજ તાકીદથી છપાય છે. છાપવાની યુક્તિ નિશ્ચયા પછી
 ચોપડીઓ ઘણી સસ્તી ને સારી બનવા લાગી છે. હવે હાથે લખવાને
 લઘુ આ રાખવાની જરૂર પડતી નથી. વળી ચોપડીઓનો દીનપરદીન
 વ્યારો થતો બય છે. આપણે સારાં સારાં પુસ્તકો વાંચવા બેઠાંએ.
 કેમકે તેથી ઘણું બધાંવાનું ને સમજવાનું બળે છે.

(પાઠ ૩ જો)

ધાતુ અને પાણી ઉપર ગરમી તથા ઠંડીની અસર.

હીકરો—આપા! આજે અમને મેહેતાજી સાહેબે ગરમી તથા

હાડીની અસર પાણી અને ધાતુ ઉપર કેવી રીતે થઇ શકે છે તેનો પ્ર-
યોગ કરી બતાવ્યો ?

ખાખ—હવે મને ખાત્રી થઈ કે તું વિચાર કરતાં શીખ્યો.
કહે દીકરો? શું પ્રયોગ કરી બતાવ્યો?

દીકરો—ખાખા એક લોહાની થોડી જાડી પાટીમાં એવું કાણું
પડાવીએ કે, તેમાં એક લોહાનો ગોળ સરીએ બરાબર બેસતો આવે
અને તેમાં સહજ પેસી શકે. પછી ધગ ધગતા અંગારામાં તે સળીયા-
નો એક છેડો તપાવીને લાલચોળ કરીએ તો તે છેડો પેલા કાણામાં
પેસી શકતો નથી. તેવીજ રીતે તેટલી જાડાઈનો તાંબાનો કે બીજો ગમે
તે ધાતુનો સરીએ લઇને તેને તપાવીને પેલા કાણામાં નાંખીએ છીએ
તો તેમાં તે પેસી શકતો નથી. હવે જોઈશું તો પેલું કાણું હતું લે-
ટલુંજ છે. તે પરથી સમજાય છે કે હરકોઇ ધાતુને તપાવવાં ગરમીથી
તે પુલે છે. તેટલા માટે લુહાર કોઇ પૈડાંને લોહાની પાટ અડાવતી વેળા
પ્રથમ પૈડાંના ઘેરાવાથી થોડા ઓછા ઘેરાવનું વાટાનું ચકર તૈયાર કરે
છે. પછી તેને કાણામાં મૂકીને સળગાવે છે. જ્યારે તે ગરમીથી લાલચોળ
થાય, ત્યારે મોટી સાણસીઓ વતી પકડીને તે વાટ પેલા પૈડા ઉપર
ચડાવે છે. ગરમીથી તેનો ઘેરાવો થોડો વધ્યો હોય છે તેથી પૈડાના
પુંઠીઆ જોડે બંધ બેસતો આવી જાય છે. પછી તેને પાણી છાંટી
ટાઢો પાડે છે એટલે તે સકોચાઇ સજ્જત થઇ જાય છે.

કાણુ ધાતુઓને ધડતી વેળા તપાવે છે. તેથી તે નરમ થઇવા લાગે
થાય છે. તેથીજ લુહાર લોકો વારે વારે લોહાને ગરમ કરતાં જાય છે.
અને ધડતા જાય છે. કલક અને સીસુ એ નરમ ધાતુ છે તે ગરમીથી
જલદી પીગળે છે. સોનું રૂપું ને તાંબું તે કરતાં જરા વધારે કઠણુ છે
તેથી ગરમીની આકરી આંચે પીગળે છે. અને લોહું તો સૌ કરતાં વ-
ધારે કઠણુ છે માટે તેને પીગાળવાને ધણીજ આકરી આંચવાળી ભઠ્ઠી
માં નાંખવું જોઈએ.

ધાતુનો રસ થતાં પણ તેનું કદ વધે છે. મતલબ એ છે કે મરગીચી ધાતુનું કદ વધે છે તે ઠંડકથી થયે છે પણ આ વધારો ઘટાડો ઘણો જુદા થાય છે. તેથી ખુદશી નજરે તરત ધ્યાનમાં આવતો નથી. એક વાસણ પાણીનું બરાંબે સજડ બંધ કરીએ તે તેને તપાવીએ તો પાણી ગરમ થતાં તે વાસણનું ઢાંકણ ઉઘાડી નાંખે છે, કે વાસણ તોડી નાંખે છે. પોચકારીમાં થોડું પાણી ખેંચીને તેનું ઢાંકણ ખીલી વતી સજડ બંધ કરીને તપાવીશું તો તેમાનો ઘટો આધો ખસતો જશે. ને ખડું તાપ લગાડતાં તે ઘટો બહાર ઉડી પડશે. એમ થવાનું કારણ એ છે કે, પાણીને ગરમી લાગવાથી પુલે છે. ને તેનું વરાળ રૂપ થાય છે. વરાળને પાણી કરતાં સતરસે ગળી વધારે જગ્યા જોઈએ છીએ. તેથી સાંકડી જગ્યામાં રાખીએ તો તે જગ્યા મેળવવા ને બળ કરે છે. બધાં વરાળમંત્રો એવા વગળતા બળ વડેજ ચાલે છે. એ રીતે પાણી ગરમી લાગવાથી ધણું પુલે છે, ને તા જેવા રૂપનું થઈ જાય છે તે વરાળને જો ઠંડક લાગે તો પાણી તેનું પાણી થઈ જાય છે. ત્યારે મૂળના કદમાં આવી જાય છે. પાણીને ઘણી ઠંડી લાગે તો તેનું નકકર બરફ થઈ જાય છે. દિમાલય વગેરે પહાડોપર આ ને ઠંડા દેશમાં જ્યાં સખત ઠાંડ પડે છે, ત્યાં પાણીનું બરફ જમા જાય છે. બરફરૂપ થતાં પણ તે પુલે છે. પાણીનો આ ગુણ નવાઈ જેવો છે. કેમકે ખીજી ચીજોને જેમ જેમ ઠંડી લાગે છે. તેમ તેમ તે સકોચાય છે. પણ પાણી, ધી અને મીણ એવી ચીજો પ્રવાહી રૂપમાં થી ઠરીને નકકર રૂપમાં જતાં તેનું કદ વધે છે. તેથી તે સ્થિતિમાં તે હલકાં થાય છે. જુઓ? બરફનો કકડો પાણીમાં નાંખી છુ તો તે પાણીમાં તરે છે. ઠાંડના મુલકમાં દરિયામાં બરફના ડુંગરા તરતા હોય છે. એ રીતે પાણી ગરમી લાગતાં પુલે છે, તેમજ તેને ઠંડી લાગતાં પણ પુલે છે. વળી પાણીના ગરમી અને ઠંડી વડે જુદાં જુદાં ગુણ રૂપ થાય છે. બરફ એ નકકર રૂપ છે, પાણી પ્રવાહી છે, અને વરાળ એ તેનું વાયુરૂપ છે.

પાઠ ૪ ચૈ. ફટકડી વિષે.

આપણા હાથમાં ફટકડીના એક ગાંગડો લઇને તપાસી જોઇએ છીએ તો તેનો રંગ ચળકતો ને ધોળો છે. તેનો કડકો સાકરના ગાંગડા જેવો છે. પણ સાકરમાં થોડું પારદર્શકપણું હોય છે, તેમ ફટકડી પારદર્શક નથી.

ફટકડી--કડકળુ બરડ ને લીસી છે. તેનો સ્વાદ ફીકો તુસશવાળો છે. તે પાણીમાં નાંખવાથી ખીંગળે છે. અને તેને દેવતા ઉપર રાખવાથી તેમાં જે થોડો પાણીનો ભાગ હોય તે ખદખદ થઇને જાય છે, જે કામ લુગકુ તેના પાણીમાં ખોળાને સુકવેલું હોય, તો પછી તે લુગડાને ખાતાં વાર લાગે છે.

આપણા દેશમાં કચ્છમાં મડ નામે ગામ છે. ત્યાંની માટીમાંથી ફટકડી નિકળે છે. તેને કાઢનાર લોકો ખાણમાંથી તેવી માટી ખોદી લાવીને નદી કે તળાવ કાંઠે ખાણ ખોદી તેમાં તે માટી ભરે છે. પછી તે ઉપર ઘણું પાણી છાંટે છે. દર ત્રીજે દિવસે તે ઉપર પાણી છાંટવું જોઈએ. તેથી તેરમે દિવસે તે માટી ડુલ્હીને તૈયાર થાય છે. તેને તુરી કહે છે. પછી તેને મોટા દેગમાં નાંખી ઉકાળે છે. અને તળે ઉપરનાં માટી, કચરો કાઢી નાંખે છે. તેથી તુરી ચોખ્ખી થાય છે, પછી તેના થી અરધો અરધ સુરોખાર તેમાં ભેળવીને ફરી ઉકાળે છે. ત્યારપછી માટીની કુંડોઓમાં ત્રણ દિવસ તેને ઠરવા દે છે. ત્યારે તેના કણ ખાડી જાય છે. તે કણ પાણીથી ઘોળને દેગમાં ભરી ફરી ઉકાળે છે, ત્યારે પા. છા તેનો રસ થઇ જાય છે. જ્યારે તે રસ ઘાડો થાય, ત્યારે માટલા ઝોમાં ભરીને પાંચ દિવસ તેને ઠરવા દે છે. તેથી તેમાં ગઠો જામી જાય છે, ત્યારે માટલુ ફાડી નાખે છે. પછી ફટકડીના આખા ગઠા રાખી અથવા મોટા કકડા કરીને વેચે છે. ફટકડી ગાંધીની દુકાને વેચાતી જાણી શકે છે.

રંગારા લોકો તેને રંગમાં નાંખે છે. તેથી તે રંગની તેજ આ
વે છે. આમડાંઆ લોકો તેને રંગમાં મેળવો આમડાં રંગે છે. કામળ
ખનાવવામાં અને દવાના કામમાં પણ તેનો વાપર થયો થાય છે.

પાઠ ૫ મો. પૃથ્વીનો આકાર, કદ અને સ્થિતિ.

જોના ઉપર આપણે વસીએ છીએ, તથા જોના ઉપર સમુદ્ર જ-
મીન, પર્વતો વગેરે રહેલા છે, તે પૃથ્વીનો આકાર કેવો છે, અને તેનું
કદ કેવડું છે તે જાણવાની જરૂર છે.

ખુદ્દત્તી નજરે જોતાં સમુદ્રોનાં પાંણી અને જમીનનો થયો ભાગ
સપાટ દેખાય છે એમ લાગે છે. પણ તેમ નથી. કારણ કે જે દરિયા
કિનારે ઉભા રહી દુરથી આવતું કોઇ વાહણ જોઇએ, તો તે પુડું ન
દેખાતાં પ્રથમ તેના સહનો ઉપલો ભાગ બગાય છે અને તે જેમ જેમ
નજીક આવતું જાય છે, તેમ તેમ તેના નિચેના ભાગો એક પછી એક
દેખાતા જાય છે. તેવીજ રીતે જ્યારે જાંદરેથી વહાણ ઉપડે છે, ત્યારે
કાંઈથી જોતાં તે કેટલેક દુર જતાં તેનો નીચલો ભાગ દેખાતો જાંધ
થાય છે, તે જેમ જેમ વધારે દુર જતુ જાય છે, તેમ તેમ તેથી ઉ-
પલા ભાગો દેખાતા નથી. તે છવટ જથું વહાણ દેખાતુ જાંધ થાય
છે પણ જો તે વેળા આપણે ઉચાણ ઉપર ચડીને જોઇએ તો ખાણું તે
દેખાશે ને તે વધારે દુર જતાં ખાણું દેખાતુ જાંધ થઇ જશે.

અમણે જાણીએ છીએ કે, પાણી સરખી સપાટીમાંજ રહે છે
જમીનની પેઠે પાણીમાં ટેકરા ટેકરી હોતા નથી. છતાં જો જો બંદરોની
જોઇએ, તે તે ટેકાણે આમ શા માટે દેખાતું હશે? વધારે વિચાર કે
જતાં જણાશે કે, પૃથ્વીની કાંઈ વંકાશ વચમાં આવવાથી તેમ, થાય
છે. વળી સરખી સપાટ જમીનનું મોટું મેદાન હોય, ત્યાં દુરથી આ-
પતા આણસને જોઇએ તો પેહેલા તેનું માથુ, પછી છાતી, પછી કેડ,
અને છેવટ પગ દેખાવા માંડે છે. પૃથ્વી ઉપર જ્યાં જ્યાં જોઇએ ત્યાં
જાંધે એમજ દેખાય છે. તો પૃથ્વી વંકાશાળી હશે એમ નક્કી થાય

છે. જેમ આકાશમાંના પદાર્થ સુર્ય, ચંદ્ર ગોળ દેખાય છે, તેમ પૃથ્વી પણ આકાશમાંના એક પદાર્થ છે. ગાંઠે ને ગોળ હોવી જોઈએ. સુર્ય પૂર્વના દેશમાં વેહેલો અને પશ્ચિમ દેશમાં મોટો મોટો ઉગે છે. તેથી તથા કેટલાક મુસાફરો પૂર્વ પશ્ચિમ પૃથ્વીની પ્રદક્ષિણા કરી પાછા ફર્યા વગર નિકળ્યા ત્યાંજ આવ્યા છે. તેમના એ અનુભવથી જણાય છે કે, તે પૂર્વ પશ્ચિમ ગોળ છે. ઉત્તર કે દક્ષિણમાં મુસાફરો કરનારને આગળ ના નવા નવા તારા દેખાય છે, ને પાછળના તારા દેખાતા બંધ થતા જાય છે, તો તે ઉત્તર દક્ષિણ પણ ગોળ હોવી જોઈએ. ઉપરની વાતોથી આપણને નક્કી થાય છે કે પૃથ્વી બધી તરફથી ગોળ એટલે એક મોટો ગોળો હોવો જોઈએ. તેને ફરતો ગમે તે દિશામાં એક આંટો ફરીએ તો આશરે બાર હજાર ગાંઠ થાય છે. એવું પણ ગણાલોકોએ માપી લીધું છે. વળી તે પૂર્વ પશ્ચિમમાં થોડી ઉપસેલી ને ઉત્તર દક્ષિણમાં થોડી જોડેલી છે, એમ પણ નક્કી થયું છે તે સુરજ ચંદ્રની પેઠે ગગનમાં અધર રહેલી છે. આ વાતમાં આપણને પેહેલી શંકા થાય ખરી, પણ વિચાર કરતાં જણાય છે કે, સુરજ, ચંદ્ર વગેરે આકાશમાંના પદાર્થો આ પૃથ્વીથી લાગેલા કરોટો ગાંઠે દુર છે તેથી નાના દેખાય છે, પણ તેતો આપણી પૃથ્વીની પેઠે ઘણા મોટાં છે. તે જો ગગનમાં અધર રહેલા દેખોએ છીએ, તેમની પેઠે પૃથ્વી પણ ગગનમાં અધર રહો છે.

પાઠ ૬ ઠા દેડકાં વિષે.

ભાઈઓ! ચાલો આજે આપણે ગામની ભાગોળે પેલી પાણીની ભરેલી તલ્લાવડી છે, ત્યાં જઈને દેડકાં જોઈએ. જુઓ? પેલી ભેખડ ઉપર એક મોટો દેડકો પડ્યો છે. તે રંગે તપખીરીઆ રંગનો અને ઉપર ઝાંખાં તલ્લા તલ્લા વાળો દેખાય છે. તેને પુંછડી નથી. ને ચાર પગ છે. તેમાં પાછલા પગ ધણા મોટા છે અનેક પગે ચચ્યાર આંગળાં છે. તે પેટ ધસીને ધીમે ધીમે કેવો ચાલે છે? દવે ભેખડ ઉપર ઉગેલા ધાસમાં તે ગયો. જુઓ? ત્યાં ને લીલા રંગનો હોયતી એવો દેખાય છે. તેની ચામડી ચળકતીને સુંવાળી છે. તેના ઉપર લીલા ધાસની ઢાંયા પડે છે તેથી એમ દેખાય છે. તે કેવો જીભ બહાર કાઢે છે? તે વડે

જીવડાં ને ચડપ દઇને મોંમાં લઇ લે છે. તેની જીભ ઉપર આગળ વ
 લેલા ઝીણું કાંઠા હોય છે. તેથીજ તેમ તે કરી શકે છે. જુઓ જુઓ?
 તે કુદકા મારતો મારતો જમને પાણીમાં પેસી ગયો. તેના પાછલા પગ
 વધારે મોટા છે, તેથી તે કુદકે ચાલે છે. વળી તેના પગ વળેલા રહે
 છે, માટે તેનું પેટ જમીનને અડકતું રહે છે. ને તે પેટ ધસીને ચાલે
 છે તેથી પેટે ચાલનાર પ્રાણી કહેવાય છે. પેસી નાની દેડકીઓનો ઘાટ
 પણ પેલા મોટા દેડકા જેવો છે. તેમાં કામ કામ કાળાશ પડતાં રંગની
 પણ છે. જુઓ? તે કેવી ચડપ ચડપ કુદકા મારે છે. આને દેડકાં ક
 હું છે. ને પેલા મોટા દેડકા જે પાણીમાં જતો રહ્યો છે તેને બેક કહે
 છે. તે દેડકાં જેટલો ચંચળ હોતો નથી. બેક અને દેડકાં પાણી અને
 જમીન ઉપર એમ જાંનેમાં રહી શકે છે. કેટલાક દિવસ ખાવાનું ન મ
 લે તો પણ જીવતા રહે છે. તેને વાગે તો ઝાઝી વેદના થતી નથી. અ
 ને તેનું એકાદ સ્વર્ગ કપાઇ ગયું હોય તો પાછું નવું આવે છે. એ
 નવાઇ પામવા જેવું છે. ફાગણ મહિના લગભગ તે પાણીમાં ધંડા મુ
 ક છે. તે નાનાં, પારદર્શક, ચળકતા અને રંગે કાળા હોય છે. થોડા અ
 ઢવાડીઆમાં તે ઈંડાંમાંથી નાની માછલીના આકારનું બન્યું નિકળે છે.
 તેને માછલા જેવી પુંછડી અને શ્વાસ લેવાને ઝાલર હોય છે. તેથી પાણીમાં
 તરી તથા ચાલી શકે છે. તે જેમ જેમ મોટું થતું જાય તેમ તેમ તેને
 પગ આવતા જાય છે. ને પેલી પુંછડી દુંડી થતી થતી છેવટ મુદ્દલ
 રહેતી નથી. કેટલાકને ઝાલર પણ રહેતી નથી. અને દેડકાં જેવો દેડકા
 મુદ્દ જાય છે. દેડકાં બોનાશવાળી જગ્યાએ રહે છે. તળાવડીમાં ઉનાળા
 માં બહુ પાણી સુકાતું જાય છે. ત્યારે તે બીની માટીમાં ભરાઇ જાય
 છે. જેમ જેમ માટી સુકાતી જાય તેમ તેમ તે જમીનમાં ડિંડાં જતા
 જાય છે. ચોમાસામાં ઇસાદ થાય કે તરત તે બહાર આવે છે. ને
 “ડરંડરં” એવો ધોર કરી મુકે છે. તે ધોર પાડા ગાંગરતા હોય તેવો
 મોટો ને કંટાળો ઉપજાવે તેવો હોય છે. કેટલાંક દેડકાંને શ્વાસ લેવાને
 એકલાં ફેફસાંજ હોય છે. ને કેટલાંકને ફેફસાંને ઝાલર બંને હોય છે.
 દેડકાં નળાળું પ્રાણી છે. તેથી તેને ખાઇ જનાર પ્રાણીઓથી બચી જ

વાને માટે પોતાના રંગ તે બદલી શકે છે. તે ઘાસમાં હોય ત્યાં લીલો, ફાંકરામાં હોય ત્યાં પીળો, અને કાળા પાણીમાં કાળો થઈ શકે એવો તેનામાં ચમત્કાર રહેલો છે.

પાઠ ૭ ચો. કરોળીઆ વિષે.

• પેલું ધર કેટલાક મહિના થયા પડતર છે. ચાલો આપણે ત્યાં જઈએ ચોહો! એમાં કેટલા બધા જાળા બાકયાં છે. આ એક સુંદર કરોળીઆ પડ્યો છે તેને જોઈએ તેના રંગ મેલો છે. તેને જે અણીદાર ઝેરી આંકડા છે તે વડે જીવડાને પકડી ડાંખ મારે છે. કરોળીઆને જે જાડયાં છે. અને છાતીના પડખામાં અકેક બાજુએ ચમચાર મળી આઈ પગ છે. તેના શરીર કરતાં તે વધારે લાંબા છે. અકેક પગે સાત સાધાં છે. અને તેને છેડે બધે નખ હોય છે. તેના માથા ને છાતી કરતાં પેટ મોટું છે. જુઓ? પેલા કરોળીઆ ઉપર જાણુ બાંધે છે. તે પોતાના શરીરના પાછલા ભાગમાંથી ચીકણા અને ઝીણા તાંતણા કાઢી આડા અવળા બીંતે ચોડી દે છે. અને પછી વચ્ચે તાંતણા ગોઠવી જાળી જેવું કરે છે. આ જાળાં ઉપર માખી, મગતરાં, મચ્છર વગેરે જીવડાં બેસે તો ચોંટી જાય છે, જુઓ, પેલા જાળા પર પેલી માખી કેવી સપડાઈ છે? તેના ઉપર કરોળીઆ દોડ્યો આવે છે. વાહા પરમેશ્વરે તેના પગની કેવી રચના કરેલી છે કે, તે ચોંટી જતા નથી હવે તેને લડીને પેલી માખીને ડાંખ દબા મારી નાંખીને ખાઈ ગયો. આ જાળુ આ રીતે બહુ પકડવાને કરવાને અને રહેવાને માટે તેને કામ લાગે છે. આજા જાળાં ખરાબ દેખાય છે, માટે સુધડ માણસો! તેને પોતાના ધરમાંથી કાઢી નાંખે છે. કોઈ વાર ઝાડ સાથે તાંતણા લગાડી ને કરોળીઆ લટકે છે. ને પાછા તે તાર સમેટી લે છે. ખેતરની વાડમાં પણ જાળાં બાંધે છે. તે ઉપર પાણીનાં ટીપાં પડેલાં હોય, તે મોતી જેવાં ચળકતાં દેખાય છે. જુઓ? આ કમાડ અને લીંત ઉપર ગોટલીનાં પડ જેવાં ધોળાં તલકાં છે, તે કરોળીઆનાં ઇંડાં મુકવાનાં ઘર છે. તે ચીકણાં પાંતળાં ને સફાઈદાર ને સમના કર્યા હોય તેવા દેખાય છે. તે પણ કરોળીઆનું કરે છે.

કેટલાક કરોળીઆ ભમરીની પેઠે નળ જેવા ઘાટનું માટીનું કરે છે. ને તેમાં પડનું ઢાંકણું કરે છે. તેમાંથી કરોળીઆ નળ આવે, ત્યારે એની મેળે બધું થઈ જાય છે.

એક જાતના કરોળીઆ પાણીમાં રહે છે. તે કાંદા પરના અથવા પાણીમાંના છોડ ઉપર ઈડાના ઘાટનું બોખું બનાવે છે. તેમાં રેશમ જેવું અસ્તર કરે છે. ને તેને ઝાડ સાથે તાંતણા વડે બાંધી દે છે. તે બોખામાં યુક્તિથી હવા ભરે છે. કેમકે પાણીમાં દમ લેવાને તે હવા તેને કામ લાગે છે. તેની માદા ઈડા સુકતી વખતે બીજા બોખામાં વીંટાઈ જાય છે. ને ઈડા સુક્યા પછી મરી જાય છે.

કરોળીઆ ઘણી જાતના થાય છે. તેમની આંખ બિલાડીની આંખ જેવી અંધારામાં ચળકે છે. તેથી તે અંધારામાં પણ દેખતા હશે એમ લાગે છે. કાંઈ કાંઈને તો આઠ આંખો પણ હોય છે. તે છવડાંનું લોહી પીને રહે છે આને તો આપણે તેમના વિષે રસુજ પડે તેવી કેટલીક વાતો જાણી.

પાઠ ૮ મા. ઝાડનાં ફુલ.

આને આપણે ગુલાબ, ગજ, વણ, ધનુરા, કરેણ કેસુડાં, દાડમડી અને પોપૈયા વગેરે જુદી જુદી જાતના ફુલ તપાસીએ. તો તે જુદા જુદા રંગના અને તરેહ તરેહના ઘાટનાં છે. વળી તેમાંના કેટલાકની વાસ ઘણી મીઠી છે. તેથી તે આપણને ઘણું ગમે છે. પરંતુ તે માણસને આનંદ ઉપજાવવા માટે જ ધૃશ્વરે બનાવેલાં છે, કે બીજા કોઈ ઉપયોગ માટે? તે તપાસીએ.

જુઓ? એમાં કેટલાક ફુલની બીડાએલી કળીઓ જ છે. ને તે ઉપર ફીલા રંગનાં વીંટાએલું પડ છે. જે ફુલ ઉઘડવા માંડ્યાં છે તેના પરનાં એ પડની પાંદડીઓ ઉઘડી ગઈ છે. તેને વજૂ કહે છે. તે ટુંકી ને પાંદડા જેવા આકારની છે. જ્યાં સુધી તેની અંદરનો ભાગ બહારનો તાપ અને અજવાળું સહન ન કરી શકે તેવાં કુમળાં હોય છે, ત્યાં લગી તે પડ ઢાંકણું થઈને રક્ષણ કરે છે. પેલેલાં ફુલની પાંખડીઓ એક ઉપર એક વીંટા એલી હોય છે. જ્યારે તે ખીલવા માંડે છે. ત્યારે તે અંદરની બાજુ તરફ વળેલી હોય છે. જ્યારે તે ફુલ પુરેપુરું બીજે છે, ત્યારે ગુલાબ, કરેણ, ગલ, આકડા વગેરેનાં ફુલની પાંખડીઓ છુટી છુટી થઈ જાય છે. ને ધનુરા

વગેરેની એક ઉપર એક વીંટાએલાં પણ રહે છે. તેથી તેનાં ફુલ પહોળા મોંની ભુંગળી જેવા ઘાટનાં દેખાય છે. ફુલોના રંગ ઘાટ, અને વાસનો અમત્કાર આ પાંખડીઓમાં જ છે આ પાંખડીઓ વચ્ચે જે નાળુકા તંતુઓ દેખાય છે તેનું પાંખડીઓ ટાઢ તાપ ને અનુવાળાથી રક્ષણ કરે છે. આ તંતુઓ બે જાતનાં છે. આપણી ખીલેલા ફુલની પાંખડીઓ એક એક તોડીએ. જુઓ? આમાંનાં ઘણાં તંતુઓ તો તે પાંખડીઓ સાથે તુટી આવે છે. કેમકે તે પાંખડીની નીચલી તરફ તેનેજ વળગેલા છે. તંતુની ટેચે નાની નાની ગોળીઓ જેવું છે. તે બારીક ભુકાનો જથ્થો છે આ તંતુઓને નરતંતુ અને તે પરની ગોળીઓને પરાગની ગોળી કહે છે.

જુઓ? ફુલોની બધા પાંખડી તોડી લીધી તો એવા બધા તંતુ તે સાથે તુટી આવ્યા છે પણ એક તંતુ જેમનું તેમ વચ્ચે વળગી રહ્યું છે, તે પોલી નળી જેવું હોય છે. ને તેના માથા ઉપર બારીક જાળી હોય છે, આ તંતુને સ્ત્રીતંતુ કહે છે. જ્યારે વરકેસરની ગોળીઓ પાકીને ફાટે છે, ત્યારે તેમાંના પરાગનાં કણ પોલી સ્ત્રીતંતુ ઉપરની જાળી ઉપર પડતાં તેમાં ચુસાઈ જઈને તે તંતુના નીચલે છેડે પોલી જગ્યા હોય છે ત્યાં જાય છે. પછી ત્યાં તેનું બીજું બને છે. આ પોલી જગ્યા બીજાનું સ્થળ એટલે બીજાશય કહેવાય છે. જુઓ? તે ચીરીને જોઈએ તો માંહે પોલાણ છે. આપણી પાસે જે જે ફુલો છે તેમાં પોપૈયા સિવાય બધાં ફુલમાં એ બંને તંતુઓ ભેગા હોય છે. પણ એરડા તથા નાળિયેરીના ફુલ જોઈશું તો ફેટલાકમાં એકલા નરતંતુ જ હોય છે. ને ફેટલાકમાં નારીતંતુ હોય છે વળી પોપૈયા ને ખજૂરીના ઝાડમાં નરતંતુ ને સ્ત્રીતંતુ જુદા જુદા ઝાડપર હોય છે. પોપૈયા ને ખજૂરીનાં ફુલમાં એકલા નરતંતુ જ હોય છે અને પોપૈયા તથા ખજૂરીના ફુલમાં એકલાં સ્ત્રીતંતુ હોય છે. જ્યારે નરતંતુવાળા ફુલમાંની પરાગની ગોળીઓ પાકીને ફાટે છે, ત્યારે તેનો પરાગ વાયરા સાથે ઉડીને સ્ત્રીતંતુઓ વાળા ફુલમાં જાય છે. તેને સ્ત્રીતંતુઓ ચુસી લે છે. આ ઉપરથી સમજાય છે કે ફુલમાં ૧ લીલાં વજ, ૨ પાંખડીઓ ૩ તંતુઓને પરાગકોશ તથા ૪ બીજાશય એવા એક એકને ઉપયોગી ચાર અવયવો છે. ને ફુલવડે

ફળ તથા ખીયાં થાય છે. તે ફળ અને ખીયાં નવું જાડ ઉત્પન્ન કરવાને કામનાં છે. વાહાં ધમરે કુલો કરવામાં કેટલું બધું ઝાઝાપણ ચતુરાઈને યુક્તિ કામે લગાડયાં છે!

પાઠ ૯ મો. ફળવિષે.

આને આપણે જુદી જુદી જાતના અર્નેકદ્વયો વિષે વિચાર કરીએ. સઘળાં ફળોનો આકાર ગોળ હોય છે. તેમાં કોઇ લાંબગોળાને કોઇ બેઠા ગોળ હોય છે સઘળાં ફળો ઉપર છાલ હોય છે ને અંદર ખીયાં હોય છે. તેમાં કોઇની છાલ કુમળી, કોઇની જરા કઠણ અને કોઇની ઘણીજ કઠણ હોય છે. તે ઉપરથી આપણે તેના ત્રણ વર્ગ પાડીએ છીએ.

કુમળી છાલવાળાં—આ વર્ગોના ફળો ઉપર કુમળી છાલ હોયા છે, અને માંહે મરકે રસ બરેલાં હોય છે. તેમાં એકકે વધારે ખી હોય છે. તે ખીનું પેલા મરકે રસવડે પોશણ થાય છે. કેરી, લીંબુ, ન, રંગી, ખેર, ગુંદા વગેરેમાં રસ હોય છે. અને જમરખ, કેળાં, સફરજન, અનુર, પોપૈયા, દ્રાખ, રીંગણાં, દુધી સાકરટેરી, તડબુચાં વગેરેમાં મરકે હોય છે. આ સઘળાં ફળોનાં રસ અને મરકે મીઠાં હોય છે. તેને માણસ અને ખીજાં પ્રાણીઓ ખાય છે.

૨ થોડી કઠણ છાલવાળાં—હાડમ અને સીતાફળ છે. તેમાંનો મરકે એકકાં ખીયા ઉપર જુદોજુદો વળેગેલો હોય છે. તેને કળાયો કહે છે. તેનો સ્વાદ મીઠો હોય છે. તેથી લોકો તેને ખાય છે. વળી આંબલી પણ આ જાતની છે.

૩ કઠણ છાલવાળાં—આ જાતના ફળોની ઉપર કઠણ છોડું વી ટાંચેલું હોય છે. તેમાં કોઇમાં મરકે, કોઇમાં રેસા અને કોઇમાં ખીજાં છોડામાં ખીયાં હોય છે. જેમકે—કોઈ અને આલુ બદામના ફળમાં મરકે હોય છે. નાળિયેર, કપાસનાં જાડવાંને આકોલીયા વગેરે ફળોમાં ખી ઉપર રેસા રેસા વીટાએલા હોય છે. તે રેસાવડે ખીનું રક્ષણ થાય છે. માણસ તેને જુદા જુદા ઉપયોગમાં લે છે. સોપારી અને બદામના ફળો ઉપર પણ કઠણ ટોપી જેવી છાલ હોય છે. તે તેમાં બદામના મીઠા ઉપર ખીજાં કઠણ છોડું પણ હોય છે. ખીયાં સખંધી વાત આપણે હવે પછી કરીશું.

પાઠ ૧૦ મા. જાડનાં બિયાં.

થોડા દિવસ ઉપર આપણે જાડનાં કેટલાંક ફળો વિષે શીખી ગયા. તેમાં આબ્યું હતું કે, દરેક ફળમાં એક કે અનેક બીયાં હોય છે. તે બીયાં પુરું થવા માટેજ ઇશ્વરે તરેહ તરેહનાં ફળો રચ્યા છે. વળી આ પહેલું જોઈશું તો મગ, અજી, ચોળા, વાલ વગેરેનાં બીયાં શીંગામાં થાય છે. જાર, બાજરાનાં બીયાં ડુંડામાં થાય છે. અને ઘઉં તથા ડાંગર ઉબીમાં થાય છે. એ રીતે જુદી જુદી જાતનાં બીયાં થવાને માટે તથા રક્ષણ માટે જુદી જુદી જાતના રક્ષણનાં સાધનો હોય છે. ત્રણ દિવસ થયાં આપણે એક ફળમાં માટી ભરી ઘઉં, એક માં આમલીનો કચુકો, એકમાં ફરીનો ગોટલો નાંખીને વાવેલાં છે. તેને રોજ પાણી પાતા રહીએ છીએ. તો જુઓ? પેહેલ વેહેલા તેના પીલા ફુટી નીકળ્યા. અને પેલા કચુકો તો તે પીલાને માથે ટોપકાની જેમ બાહાર આવ્યો છે. ઘઉંના છોડ હવે ચાર પાંચ તસુ વધી ગયા છે. હવે પેલા બીમાંથી કમ જગ્યાએથી જાડ નીકળ્યું છે, તે માટી ઉખાડીને જોઈએ. જુઓ ? પેલું ગોટલું એક તરફ ફાટી ગયું છે, ને તેની ગોટલીમાં જે ઠેકાણે નાની આંખ જેવું હોય છે, તે ઠેકાણેથીજ જાડ ઉગેલું છે. પેલા કચુકાની બે ફાટો જુદી પડી છે. તેની વચ્ચે ખાંચમાં પોચો ગર હોય છે. તે ઠેકાણેથી આંખલીનો ફળુગો ફુટ્યો છે. ને ઘઉં માં જ્યાં આગળ નાક જેવો ખાંચ હોય છે. તે સ્થળેથી ફળુગો ફુટેલો છે. વાહ ! જેમ બીયાં ઉપર છાલ, છોડાં વગેરે હોય છે, તેમ દરેક બીયાંમાં ખાંચ હોય છે તેમાં કુમળા ગાભા જેવું હોય છે. તે વડેજ નવું જાડ ઉગતું જણાય છે. આ ગાભાને મુલાંકુર એટલે મૂળનો ફળુગો કહે છે. આખા બીયાંમાં તેજ ઉપયોગી છે. ને તેના રક્ષણ માટેજ બીયાં બનેલાં છે. ખરેખર બીયાંમાં તો પ્રભુનો અદ્ભુત ચમત્કાર સમા એલો જણાય છે. જુઓ ? મુલાંકુર ઉપર ગરને તે ઉપર ફાતરાં જેવી છાલ હોય છે. આહા ! તેની ઉત્પત્તિ થવા માટે પરમેશ્વરે કેવાં તરેહ તરેહનાં ચમત્કારી સાધનો કર્યાં છે ! વળી તેનું રક્ષણ થવા માટે કેટલી જુદી જુદી તરેહની ગોઠવણો કરી છે ? કાંઈ બીયાં ગરમાં, કાંઈ રેસામાં તો કાંઈ કઠણ છાલમાં રહેલાં હોય છે. હવે આપણે પાછાં પેલા ફળ-

માંનાં બીયાં તરફ ફરીને જોઈએ. તો ફરી અને કચુકાનાં બીયાંની બાજુએ ફાડો જુદો જુદો છે. ને ઘડનો દાણો તો આખો ને આખો જ રહેલો છે. એ પરથી જણાય છે કે, બી એ જાતનાં થાય છે. ૧ બે દાળાવાળાં ૨ એકજ દાળાવાળાં, તેવાં ફટલાંટ બી ઓળખીએ. મગ, અડદ, અણા, ચાલ, ફરીતું ગોટલું, આંગલીના કચુકા વગેરે બે દાળાવાળાં બીયાં છે. તેમનાં જાડ જોઈએ તો તેને એક થડને તેમાંથી જુદા જુદાં ધણાં ડાળાં ડાળીઓ ફટલાં હોય છે. ને લાકડું ને છાલ છુટાં હોય છે. વડ, લીમડો પીપર વગેરે જે જે જાડ એવા ઘાટનાં હોય છે, તે બધાંનાં બીયાં બે-દાળાવાળાં છે. એક દાળાવાળાં ઘઉં, બાજરા. ચોખા, જીરૂ વગેરેનાં બીયાં છે. તેનાં જાડને એકજ ફણગો ફુટે છે. ને દાર દાર ગાંઠો ગાંઠો થાય છે. ને તેની છાલ લાકડાંને વળગેલી હોય છે. શેરડી, વાંસ, નાળી-એરી, ખજૂરી, તાડ વગેરે વનસ્પતિ એ જાતની છે. માટે તેનાં બીયાંને એકજ ફાડ હોય છે.

પાઠ ૧૨ મા. પૃથ્વીની દૈનિક ગતિ વિષે.

આપણે થોડા રોજ ઉપર નક્કી કર્યું કે, પૃથ્વી એ ગગનમાં અધર રહેલો મોટો ગોળો છે. હવે તેના ઉપર દરરોજ દિવસ ને રાત વારા ફરતી થયા કરે છે, એમ શાથી થતું હશે ? તે વિચારીએ.

પેહેલાં તો આપણે એ નક્કી કરીએ કે, આ પૃથ્વીનો ગોળો કે જેના ઉપર આપણે વસીએ છીએ, તે કાચ જેવો પારદર્શક છે ? ના. તે તો અપારદર્શક છે. વળી જોઈએ કે દિવસ થાય છે ત્યારે અજવાળું તેના પોતામાંથી નીકળે છે ? ના. સૂરજનું અજવાળું પૃથ્વી ઉપર આવે છે, તેથી પૃથ્વી ઉપર દિવસ થાય છે. વળી સૂરજ રોજ સવારે પૂર્વમાં ઉગે છે ને પશ્ચિમમાં આથમે છે. જ્યારે સૂરજ આથમી જાય છે ત્યારથી તે પાછો પૂર્વમાં ઉગે ત્યાં લગી રાત રહે છે. આ પરથી એમ લાગે છે કે, સૂરજ પૃથ્વીની આસપાસ પૂર્વ પશ્ચિમ રોજ એકેક આંટો ફરે છે. ઠીક. સૂરજ એકલોજ એમ ફરે છે કે, બીજું કોઈ પણ એમ ફરે છે ? સાતે ગગનમાં હજારો ચળકતા તારાઓ દેખાય છે. તે બધા સરખી આ-લધી સૂરજની પેઠે પૂર્વથી પશ્ચિમ તરફ જતા દેખાય છે, એમ તે કેમ

અત્યંત હરી ? શું ! અસકાશમાં કામચો અંદણી બાંધીને તેને તે બધાં દાંતેલાં છે, ને તે અંદણી સાથે છે, કે તેની સાથે એ સધળાં આયમણા અથે ? ના ના, તેમ તો ન હોય.

બુદ્ધિ ? એક પ્રયોગ કરીએ. આ માટીનો ગોળો મુસ એ હાથના આંબળાનાં ટેકાવત્રી એ તરફથી ટેકાવીને ઝાલો સમું. ને સમે એક દીવા રાખું છું. તો તે દીવા તરફના ગોળાના અર્ધ ભાગ ઉપર અન્જવાણું પડે છે, ને બીજી તરફના અર્ધ ભાગ ઉપર અન્જવાણું પડતું નથી. હવે જોઈએ કે ગોળાનો અન્જવાળાવાળો ભાગ અધારામાં, અને અધારાવાળો ભાગ અન્જવાળામાં કેવી રીતે આવતો ન્યય ? એમ એ રીતે થઈ શકે. ૧ ગોળાને ટેકા વચ્ચે ફેરવીએ તો તેમ થાય છે. અથવા ૨ ગોળા ફરતો દીવો ફેરવીએ તો તેમ થાય છે. કેમ એમ કહે કે, તે ગોળા ઉપર બેડેલી કીડીને આ દીવો, સામેનાં ઝાડ, દુરનાં છાપરાં વગેરે સરખે વેગે ફરતું જોતું હોય, તો શું ! લેને માટે તે બધું ફરે ખરું ? નાના, એમ તો નજ બને. તે છતાં તે ફરે એમ માનીએ તો, દુસ્તા અને પાસેનાને સરખાજ વખતમાં એક અકરાવો પુરે કરવો પડે. તેથી પેલા દુર રહેલા ધરને તો ધણુજ મોટું કુંડળું ૪૨ વું પડે. એમ તો કહી બનેજ નહીં. માટે તે કીડીને એ સધળું ફરતું દેખાવાને માટે સેહેલું કામ તો એ છે કે, ગોળો એ ટેકાની વચ્ચે ફેરવવો. કેમકે ફેર કુદડી ફરતી વખતે જણી તરફ આપણે ૪૨એ હીએ તેનાથી અવગી તરફ આસપાસનાં ઝાડ, ધર વગેરે સધળું ફરતું દેખાય છે. વળી રેલવેમાં બેસા હોઇએ હીએ ત્યારે તે ચાલતી હોય છે છતાં વાસના ચાંબલા, ઝાડ, ખેતરો વગેરે ઉલટી દિશામાં દોડતાં દેખાય છે. એમ આંખના ભુલાવાથી દેખાય છે તેજ રીતે આ ગોળો ફરવાતાં તે પશ્ચી કીડીને દીવો, બીંત, ઝાડ વગેરે સધળું ગોળા ફરતું ૪૨ છે એમ દેખાયજ. આ પૃથ્વી ઉપર પેલી કીડીની પેઠે આપણે રહેલા છીએ. હવે વિચારીએ કે, સુરજ અને તારાઓ પૃથ્વીથી અને એક બીજાથી કેટલોડા ગાંઠ દૂર છે, જુદે જુદે અંતરે છે, અને નાનાં દેખાય છે પણ તેઓ પૃથ્વીથી હજારોગણા મોટા છે. તો શું ? તે સધળા બરાબર ૨૪

ચોવીસ કલાકમાંજ પૃથ્વી ફરતો એક આંટો ફરે એમ કહી બને કે ? નાનાં, તેમ તો કદી ન બને. તેપરથી નક્કી સમજાય છે કે, સેરજ ને તારા ગગનમાં સ્થિર છે. પણ પૃથ્વી ખોતાની ધરી ઉપર આશરે ૨૪ કલાકમાં આકેક આંટો સદા ફરે છે પૃથ્વીના આ ફરવાને તેની રોજની ગતી કહીએ છીએ. અને તે ગતીવડે પૃથ્વી ઉપર વારાફરતી સત અને દહાડા થયા કરે છે.

પાઠ ૧૨ મો. પાચનક્રિયા.

આપણે જે જે વસ્તુઓ ખાઈએ છીએ, તેનું આપણા શરીરમાં શોષી બને છે. એ શી રીતે બનતું હશે તે જોઈએ.

જીઓ, આ એક ચિત્ર છે. તેમાં માણસનું ધડ, ગળું અને મોઢું અંદરના ભાગ જણાય તેવી રીતે આજેખેલા છે. તેમાં કુંડીની ઉપર આ એક આડી મોટી કોથળા જેવું જણાય છે તેને જઠૂર કહે છે. તે કોથળાની ઉપરના એક કાણામાંથી એક નળી ગળાની ખારો સુધી છે. અને તે કોથળાની નીચે એક પડદાવાળું કાણું છે, વળી જીઓ ? તેની સાથે આંતરડાં જોડાએલાં છે, અને તે આંતરડાંનાં ગુંછળાં પેડુના ભાગમાં છે ને તેને પડખે એ તરફ નાની કોથળાઓ છે. જીઓ ? છાતીમાં એ તરફ એ વાદળી જેવા ગોટા લટકતા દેખાય છે, તે ફેફસાં છે. એ ફેફસાંથી આંતરડાં સુધી કેટલીક ઝીણી નળીઓ છે. આવી રચના આપણા શરીરમાં છે.

મોઢામાં મુકેલો કોળીઓ ડાઢો વડે ચાવીને થુક સાથે મેળવીએ છીએ, તેથી તે મેંદા જેવો થાય છે, પછી તેને ગળે ઉતારીએ છીએ, ને ગળાથી જઠૂર લગીના પેલા નળ વાટે તે જઠૂરમાં જાય છે. ત્યાં તે મીં એક બતતો રસ મળે છે, તેથી કાંઠા જેવું થઈ જાય છે. તેને જરવું અથવા પાચન થવું કહે છે. આ ત્રીયા ત્રણ ચાર કલાકમાં થઈ રહે છે ત્યારે જઠૂરનું નીચલું કાણું ઉઘડે છે, તેથી પેલો કાંઠા જેવો રસ તે કાણા વાટે આંતરડામાં જાય છે. કાચું કોરું અને બારે પદાર્થ જલદી પાચન થતાં નથી, તેથી તે પુરા પાચન થવા અગાઉ આંતરડામાં જઈ ભરાય, તો તેથી ઝાડા કે મરડાનું દરદ થાય અને જઠૂરમાં રહે તોપણ તે પેટમાં દુખાવો કરે છે.

જંઠુરમાંથી જે રસ અંતરગમાં આવે છે, તેમાં ત્યાં પીત નામનો એક ભાગનો પીળો રસ ભળે છે. પછી જેમ ઘડનાં લોટમાં પાણી ભેળીને લુગડામાં છણીએ તો દુધ જેવું સત્ત્વ નીકળે છે તે કુચો લુગડામાં રહે છે. તેવીજ રીતે પેલા રસમાંથી દુધ જેવો ઉત્તરો પદાર્થ છી નળાયો સોસી લઈ ને ફેફસામાં પહોંચાડે છે. અને પાકી રહેતો કુચો મળ કહેવાય છે, તે પડખેની મળની કાથળીમાં જઈ ભરાય છે

ફેફસામાં ગએલા રસની સાથે હવા ભળે છે કે તરત તેનો ધોળો રસ બદલાઈને લાલ થાય છે તે લોહી કહેવાય છે. એવી રીતે લોહી બને છે. આ સ્વચ્છી ક્રીયાને પાચન ક્રીયા કહે છે. પછી ફેફસામાંથી લોહી હૃદયમાં જાય છે.

આપણા ગળાની બારીમાં શ્વાસની નળીઓનાં મોં પહોંચે મળેલાં હોય છે તેના ઉપર પડ્યા હોય છે જ્યારે આખું કાળીઓ કે પાણીનો ધુટડો મળે ઉતરીએ છીએ. ત્યારે તે બધું થઈ જાય છે. પણ જો વખતે તેમાં આધેલું કે પાણીનો ઠાંધ પણ સેજ ભાગ જાય, તો મુંઝાઈએ છીએ, તે ખાંસી કરીને તેમાંથી કાઢીએ ત્યારે જીવતે એન પડે. આમ થાય તેને અંતરવાસ જવું કહે છે. ગાટે ખાતી વખતે સંભાળ રાખવી

પોતાની પ્રકૃતિને માફક ન આવે તેવી ચીજો ખાવી નહીં. કાચુ, કાર, કાચાં ફળ અને ઘી તેલ વાળાં બારે પદાર્થો જલદી પચતાં નથી માટે તે વધારે ખાવાં નહીં. તેમ પેટ તણાય તેટલું ખાવું નહીં. અને વારે ઘડીએ પચે ખાવું નહીં. જ્યારે જમ લાગે ત્યારે કચી પ્રમાણે ધીમે ધીમે ખાવું. વળી મંદવાડ વખતે તો વેદના કહેલા પ્રમાણેજ ખાવું જોઈએ.

પાઠ ૧૩ મો. હૃદય અને લોહીનું ફરવું.

આપણે પેલું પાચનક્રીયા વળતે જે ચીજ જંઠુ, તે પાકું કરીને જોઈએ તો છાતીમાં બે ફેફસાં સીવાય કાચી તરફને પડખે એક કાથળી જેવું જણાય છે, તેને હૃદય કહે છે. આપણી છાતીની કાચી તરફ લાચ લગાડીશું તો જે ઠેકાણે થડક થડક થાય છે, ત્યાં તે હૃદય હોય છે. તે માંસનું બનેલું અને તેનું કદ મુઠી જેટલું હોય છે. તેમાંથી મોટા બે નળ નીકળેલા છે. જુઓ? ચીત્રમાં તે ઝાડનાં થડ જેવાં જણાય છે.

બળી તેમાં ધણીક ડગોડાળાઓ જોવું જણાય છે. તે નાની નસો છે. હૃદય એ લોહીના હોઝ કે ટાંકી જેવું છે. તે ત્યારે ત્યારે પહોળું થાય છે, તે સંકોચાય છે. ત્યારે તે સંકોચાય છે, ત્યારે તેમાંનું લોહી પેલા નળવાટે નળીઓમાં ને રેસામાં ધનકતું ધનકતું જાય છે. ને પહોળું થાય ત્યારે તેમાં લોહી આવી બરાય છે. લોહીના ફરવાના રેસાઓ આખા શરીરમાં પગથી માથા સુધી બધે પથરાયેલાં છે, તેથી લોહી તે વાટે આખા શરીરમાં થડકતું થડકતું જાય છે. તેનાવડે હાડકાં, માંસ અને આગળનું પોષણ થાય છે. અને તેમ થતાં બાકી કાળું લોહી રહે છે. તે ચોખ્ખું થવાને પાછું વળે છે પણ પાછું જતી વખતે તે થડકતું નથી. અને મોંમાં બીજી નળીઓનાં મોં આવે, તે તે વેળા બધું થાય છે. તેથી તે લોહી પાંચદ હૃદય બધી જાય છે. પણ હૃદયમાં જતાં અગાઉ ચોખ્ખું થવા માટે તે ફેરસામાં જાય છે. ત્યાં તેમાંનો ઊંચો ભાગ વામાં બળી શ્વાસવાટે બહાર નીકળી ચોખ્ખું થાય છે. ત્યારે તે ત્યાં નવા થવા લોહી સાથે બળીને તેની સાથે હૃદયમાં જાય છે. અને પાછું તેમાંથી શરીરના તમામ ભાગોમાં જાય છે. એ રીતે રાત દહાડે આપણા આખા શરીરમાં લોહી ફર્યાજ કરે છે, અને તેવડે આપણા બધા અવયવોનું પોષણ થાય છે. હૃદયમાંથી નીકળેલું લોહી ત્રણ મિનિટમાં આખા શરીરમાં ફેર આવવાને પાછું હૃદયમાં આવી પહોંચે છે. આપણા કાંડા ઉપર હાથ લગાડીશું તો તેની અંદર થડકાર થતા જણાય છે. તે તેમાંની ધોરો નસમાં ધનકતા જતા લોહીને લીધે થાય છે. લોહીમાંનું વાંચન પાણી ને કાર્બોનિક નાકોમો પદાર્થ આમડોમાંનો તમ્બી-એનું હિદ્રો વાટે પરસેવા થઈ આમડા ઉપર આવે છે, તે વાત આમડી ચોપડામાં શીખી ગાતા દા.

પાઠ ૧૪ મા. કલ્પાન વિષે.

જુઓ, આ કલ્પાન છે. આપણે તેના ગુણ કહીએ.

ગુણ—કલ્પ—જેવી, અપાર દર્શક, લીંચી અને અગત્યની છે. બધી આમાં જોઈએ છીએ તો તેમાં આપણો ચેહેરો વગેરે જે સમો ધરીએ તેનું પ્રતિબંધ તેમાં પડે છે. ૨ હાથમાં લઈને તપાસતાં ને નક્કર મરમ અને વજનદાર છે. ૩ તેને ટીપતાં સેફેસથી ટીપાય છે. તેથી તેનાં

પતરાં થઇ શકે છે. ૪ બળી તેના તાર ખેંચી શકાય છે. ૫ કોઇ વસ્તુ સ્પર્શે આધાળનાં થોડાં રણકા થાય છે. ૬ તાપમાં મુકીએ તો થોડી આં-
ચેથી ગળીને તેનો રસ થઇ જાય છે. અને તેનો તાર ને પતરું વાળી
જોતાં જણાય છે કે, તેમાં બહુજ થોડાં સ્થિતિસ્થાપકતાનો ગુણ છે.

• કયાં જડે છે?—એ સોના રૂપા વગેરે બીજી ધાતુની પેઠે જમી-
નમાંથી નીકળે છે, માટે તે ખતીજ છે. તથા મુગધાતુ છે. આપણા દેશમાં
કલાઈ નીકળતી નથી. પરંતુ યુરોપમાં ઈંગ્લાંડ અને જર્મની દેશમાં ની-
કળે છે, તેમ અમેરિકામાં ચીલી અને મેક્સીકો દેશમાં તે નીકળે છે.

• કલાઈ માટી અને પથરાની સાથે મળેલી હોય છે, તેથી તેને
બીજી ધાતુની પેઠે ગાળીને કાઢે છે. ઈંગ્લાંડમાં તો ઘણીજ કલાઈ નીકળે
છે ને ત્યાંથી દેશાવરમા જાય છે.

વૈજન—આ નાની પ્યાલીમાં કલાઈનો રસ માથા સુધી ટકોટક
બરીને કાઢી લઇએ, ને તેને તોળીએ તો તેમું વજન બરેલી સાત
પ્યાલી પાણી જેટલું થાય છે. તેપરથી નક્કી થાય છે કે, તે પાણી
કરતાં સાતગણી ભારે છે. પરંતુ સોનું, રૂપું, તાંબુ, લોહું ને સીસું એ
પાકીની મુગ ધાતુઓ છે તે સઘળી કરતાં કદમ ઓછી ભારે છે.
જુઓ? આ રૂપા કરતાં નરમ છે, પણ સીસા કરતાં સખત છે.

ઉપયોગ—કલાઈને કાઢ લાગતો નથી તેથી આપણા લોકો તાંબા
પીતળના વાસણને કદમ દેવરાવે છે. તેવા વાસણને કલાઈ ચડાવતી વેળા
વાસણને માંજ સાફ કરીને તપાવે છે, અને તેમાં પકવેલ નાપસારને
જુએ થોડો નાંખીને કલાઈનો નાનો કકડો તેમાં નાંખે છે કે, તરત કલાઈ
નનાં રસ થઈ જાય છે. તેને રૂપા ગાબાજતી વાસણમાં બધે ફેરવી દે છે.
તેથી કલાઈનો રસ વાસણમાં બધે લાગી જાય છે. કે તરત પાણીમાં
નાંખીને વાસણને ટાડું પાડે છે. આપણા કલાઈગરા લોકો એ રીતે
તાંબા પીતળના વાસણને કદમ ચડાવે છે. વિલાયતમાં તો લોકોનાં પા-
ણમાં પતરાં ઉપર કલાઈ ચડાવે છે, ને પછી તેનાં નાંધવાનાં વાસણ,
ચમચા, રકાબીઓ વગેરે કરે છે. ગ્યાસતેલ બરામને જે ડબ્બા આવે છે,
તેને આપણે કલાઈના ડબ્બા કહીએ છીએ. પણ તે તો લોકોના પાતળ

પતરા ઉપર કલમ ચડાવીને બનાવેલા હોય છે. તેનું ખરૂં નામ તો દીન છે. આપણે ત્યાં ખાટી જાણુમ ભરવાને માટે એકલી કલમના વાસણ બને છે. કલમને તાંબા સાથે મેળવીને ઢાંસુ તથા ધંટની ધાતુ બનાવે છે.

વૈદ લોકો કલમમાં કેટલીક જાણુસો ભેળી ભઠ્ઠીમાં નાંખી તેની બંગ કરે છે તે કલમનો બંગ કહેવાય છે. આપણા લોકો તેને કલમની ખાખ અથવા ભરમ પણ કહે છે. તે દવા તરીકે વપરાય છે.

ખાઠ ૨૫ મો. ૩ અને કપાસનો છોડ.

આપણે કપાસના ખેતરમાં જમને જોઈએ, તો તે ખેતરની જમીન કાળી, છુરી અને ચીકણી હોય છે. જેઠ, અશાઠ માસમાં એકાદ બે સારા વરસાદ થયા પછી વાવણી આવતી હાથ હાથને છેડે અકેક દાર થાય તેમ વાવે છે. કાઠ કાઠ તો તેની સાથે ખીજું અનાજ ભેળીને પણ વાવે છે. જ્યારે છોડવા ઉગી નીકળે ત્યારે તેમાંથી ઝાડ, ખડ વગેરે નકામું ઉગી નીકળ્યું હોય તે નીંદી નાંખે છે, અને જ્યાં ખીચીખીચ છોડવા ઉગ્યા હોય, ત્યાંથી થોડા ઉખેડી નાંખીને છોડવાને પારવા કરવા પડે છે. સારી જમીનમાં તેના છોડવા ઘણાં ડાળાંડાળીવાળાં છાતીપુર કે માથોડાપુર ઉગ્યા થાય છે. જ્યારે તેને ધુલ આવે છે, ત્યારે જોઈએ તો તે ધુલ પીળી પાંખડીવાળા ને અંદરના ભાગમાં લાલ હોય છે. જેમ જેમ છોડવાં થતાં જાય, તેમ તેમ ધુલ ખરી પડે છે. આ છોડવાં છેક કાચાં હોય ત્યારે તેમાં ગર હોય છે. તેને ભાગતાં માંહે દૂધ જેવું પણ નીકળે છે. કાચાં છોડવાં ખાતાં ચીઠાં લાગે છે. છોડવાં મોટાં થાય છે ત્યારે મોટી સોપારીઓ જેવડાં થાય છે. તે પાકે છે અને જ્યારે તેમાં કપાસ થાય છે ત્યારે છોડવાનાં પાંખડાં ઉઘડવા માડે છે. લાળીયા જાતના કપાસનાં છોડવાનાં પાંખડાં તો ઉઘડીને સ્વચ્છ થઈ જાય છે. તેથી કપાસ બધા બહાર દેખાય છે. તેમાંથી તે કપાસજ વીણી લે છે. પરંતુ ગ્રામ-લીયાં કાલાનાં પાંખડાં થોડાં ઉઘડે છે, તેથી કાલાં વીણી લાગીને ફાલાત્રે ત્યારે તેમાંથી કપાસ નીકળે છે. કપાસ બે જાતનો છે. ૧ કાનથી ૨ મડીઓ. કેટલીક જાતનો કપાસ દીવાળી લગીમાં તૈયાર થાય છે, અને

કેટલીક જાતનો માગરાર, પોસ કે માહા માસે તૈયાર થાય છે. પરંતુ સાધારણ રીતે વાવ્યા પછી પાંચ છ મસે કપાસ તૈયાર થાય એમ કહેવાય છે. કપાસ વીણી લીધા કેડે ન્વે થોડો ભીનો જણાતો હોય, તો સૂકવવો જોઈએ. ત્યારપછી ચરખાવતી લોકો કપાસીયા ને ૩ જુદાં પાકે છે; તેને લોકલું કહે છે.

આપણાં દેશમાં ઝાલાવાડ અને ભરૂચ જિલ્લાનું ૩ સાઈ ગણાય છે, હવેતો કપાસનું વાવેતર આપણા મુલકમાં ગામેગામે ધણું થાય છે. આફ્રિકાના મિસર દેશમાં પણ ધણું ૩ થાય છે. પરંતુ અમેરિકામાં 'ઉંચી જાતનું' અને ધણું જથ્થાબધ ૩ થાય છે. હાલ પૃથ્વી ઉપર રેનો વેપાર એટલો બધો વધી પડ્યો છે કે, તે વેપારમાં રાજ તરીકે ગણાય છે, તેથી તેને વજરાજ કહે છે.

આપણા મુલકમાં દરવરસે લાખો મણ કપાસ પાકે છે. કપાસમાં બે ભાગના કપાસીયા અને એક ભાગ ૩ હોય છે. તેથી મણ કપાસમાંથી આશરે તેર ચૌદ શેર ૩ નીકળે છે. અને તે ૩ સાત આઠ રૂપિયે અને કપાસીયા બાર પંદર આને મણ વેચાય છે.

કપાસનો પાક સારો થવાને માટે વાવ્યા અગાઉ કપાસીયા ખાનારા દોરના છાણનું ખાતર નાંખે છે. હાડકાંતો ભુકો, હાડકાંના કોયલાનો ભુકો, સુરખાર અને ચુનો એ જણસોનું ખાતર કપાસના છોડને ધણું જ ઉત્તમ છે. તે ખાતરવડે પેદાશ ધણી વધે છે. માટે આપણા ખેડુઓ આવાં ખાતર વાપરતા થાય તો તેમને બહોળ શયદા થાય.

ગુણ—૧, ધોળું, પોચું, સોસણ કરે એવું, હલકુ અને સ્થિતિસ્થાપક છે. તે આપણી ચામડી ઉપર બારીક રવાંટી હોય છે, તેવાં બીણાં તંતુઓનો જથ્થો જ છે.

ઉપયોગ—૩, કપાસીઆ, ઠાલાં, પાંદડાં, સાંઠીઓ અને મુળીઆં વગેરે કપાસના છોડનો દરેક ભાગ ઉપયોગી છે.

૩—તેનાં જાત જાતનાં લુગડાં બને છે. અને તે માણસને પહેરવાના કામમાં આવે છે. દોરા, દોરીઓ, રસી વગેરે બને છે. પાગરાશ્વને માટે ગાદલાં, ગોદડાં વગેરે ૩ નાં બને બનાવે છે.

કપાસીયા—દોરાને ખચરાવવાના કામમાં ધણાજ ઉપયોગનાં છે. ગાય, ભેંશો ને કપાસીઆ ખચરાવ્યાથી લીમાં વધારો કરે છે અને કૌવત મળે છે.

હાલા—હાલાં હાલીયાં દોરને ખાવાના કામમાં આવે છે. અને સુકાએલાં ખાવાના તથા ખાતરના ઉપયોગમાં આવે છે.

પાંદડાં—ઝાડનાં પાંદડાં ખાવામાટે બકરાં, દોર વગેરેને છુટાં મુકવામાં આવે છે. તેને વણુના ખેતરમાં ભેગ પડી એમ કહે છે.

સાંઠીઓ—લીલી સાંઠીઓને ગરીબ લોકો શુદ્ધીને તેના કડા બનાવે છે અને છાપરામાં તેઓ ખપાટોને બદલે વાપરે છે. વળી સુકી સાંઠીઓ ખાજવાના કામમાં આવે છે.

મૂળીયાં—કટલાક લોકો મૂળીયાંને સોડરી તેનાં રેસા કાઢીને દોરડાં વગેરે વણે છે. અને લીલાં મૂળીયાં ઉકાળીને તેનો ઉકાળો એકઆંતરીઆ થોથોઆ તાવ વાળાને પાત્રથી તાવ આવતો અટકે છે. આ ઉપરથી જણાય છે કે વણુના છોડનો એકે ભાગ નકામો નથી.

પાંડ ૧૬ મો. ખાંડ અને શેરડી વિષે.

બુઝી, આ બે ચીજો છે. એક શેરડી છે, અને બીજી ખાંડ છે. શેરડી કેવી રીતે પકવે છે; અને તેમાંથી ખાંડ કેવી રીતે કાઢે છે તે વિષે કહેવાનું છે. જે જમીન ચીકણી, ગેરાફ અને સહેલથી પાણી ચુસે તેવી હોય, તેમાં શેરડી સારી થાય છે, જો તે જમીનમાં ચુનાનો ભાગ હોય તો તે વધારે માફક ગણાય છે. જેટલી જમીનમાં શેરડી વાવે તેને વાઢ કહે છે.

શેરડીનું વાવેતર કાગળ ચૈતરમાં થાય છે. પેહેલાં જમીનને ખુબ ખેડી ખાતર ભરીને તૈયાર કરે છે. પછી શેરડીના સાંકા લાવીને છાલ સુધાં બમે તસુના કટકા (મદળીયા) કરે છે. તે એવી રીતે કે ગાંઠ માદળીયા ની વચ્ચે આવે તેમાંના ગાંઠવાળાં માદળીયાં વાવે છે. કેમકે ગાંઠના ખાંચ મં જે આંખ જેવું હોય છે, તેમાંથીજ નવો સાંકો ફુટે છે. ખેતરને ખુબ પાણીથી તર કરી તેમાં કટલાક માંણસો ગાંઠવાળાં માદળીયાંની ફાંટ ભરી માટી ઉપર લાથ પોણા લાથને છોટે વેરના જાય છે ને તેને પગવતી કીચડમાં દબાવતા જાય છે. દરેક હારની વચ્ચે દોઢ બે લાથનું અંતર રાખે છે. પછી છ ઠે દિવસે ફરી પાણુ કાઢે છે. અને આઠમે દિવસે ફણુગા ફુટી નીકળે છે. દસ પંદર દિવસને આંતરે કોદાળી વતી જમીન પોચી કરી નકામા છોડ નીંદી નાંખી પાણુ કાઢે છે. પણ ચોમાસું હોય ત્યારે પાણુ કાઢવાની બા ગ્યેજ જરૂર પડે છે. એક મહિનાનો છોડ થાય ત્યારે તેની આસપાસ સ ડેલું ખાતર પુરે ને બે મહિનાનો છોડ થાય ત્યારે ફરી ખાતર પુરે છે. વા વ્યાપછી બાર તેર મહિને શેરડી પાકીને તૈયાર થાય છે. તેના સાંકા, પાંચ છ ફુટ લાંબા થાય છે. પણ કોઈ કોઈ તો દસ બાર ફુટ લાંબા થાય છે. શેરડીના પાંદડાં લીલી, લાંબી ને સાંકડી પાંદડીઓ જેવાં થાય છે. ને ટોચ ઉપર ચળકતી ચમરી આવે છે.

શેરડી બે જાતની થાય છે. ૧ કાળી શેરડી તે ઘેરા રતાશ પડતા રંગની હોય છે. અને ૨ ધાળી શેરડી તે પીળાસ પડતા રંગની હોય છે. શેરડી કાચી હોય ત્યારે તેનો રસ બહુ સોડે છે. અને તે મીઠો ને ચીકણ વગરનો પાણી જેવો હોય છે. પણ શેરડી પાકે છે. ત્યારે તેનો રસ પીળ ચટો, ચીકણો ને ખુબ ગળ્યો, હોય છે.

શેરડીમાંથી ખાંડ બનાવવાની રીત—પાકી શેરડીના સાંકા ઉખાડીને કાંલુ (ચીચોડા) માં પીસી ને રસ કાઢે છે. તે રસ મહોટી કડા ધૂઓમાં ભરી દેવતાપર ચડાવે છે. ને તેમાં થોડું ચુનાનું પાણી નાંખે છે. ઉકાળતાં જેમ જેમ કચરો ઉપર તરી આવે, તેમ તેમ તે કાઢી નાંખતાં જાય છે. તેથી તે રસ સાફ, પીળો ને ચળકતા રંગનો થાય છે.

જ્યારે તે જાડો થાય, ત્યારે તેને બીજા વાસણમાં નાંખી દરવા દે છે. તેથી તેમાં ઘણા બધાય છે. પણ તેમાં શિરો બળેલો હોય છે. તે શિરો જુદો પાડવા માટે ઝીણા ઝીણા કાંણાવાળા લાકડાના પીપમાં હાડકાના થોડા કાચલા ભરીને તેમાં તે નાંખે છે તેથી તે શિરો તેમાંથી નીતરી કાણા વાટે બહાર નીકળે છે. અને ચોખ્ખાં અને સફેદ ખાંડ રહે છે. તેની કાચળીઓ કે પેટીઓ ભરીને વેચે છે.

આપણા ખેડૂતોને રસમાં ચુનાનું પાણી છાંટવાનું અને શિરો જુદો પાડવાનું આવડતું નથી. તેથી તેમને ખાંડ બનાવતા આવડતી નથી. તેઓ તો રસને ઉકાળીને ખુબ જાડો થાય, ત્યારે તેનાં માટલાં ભરી લે છે. કે દરવા દબને ભેલીઓ કરે છે. એ રીતે ગોળ બનાવે છે.

ખાંડનો ઉપયોગ—તરેહ તરેહની મીઠાઈઓ બનાવવાના કામ માં ખાંડ ઘણી વપરાય છે. આપણા લોકો તેને ચામા પણ નાંખે છે. ખાંડમાંથીજ સાકર બને છે.

આપણા લોકો શેરડીને છાલીને ચુસે છે. શેરડીનો રસ કાઢતાં જે કુચાં રહે છે. તે ઢોરને ખવરાવવાના ને બાળવાના કામમાં આવે છે.

બંગાળા, ચીન, મોરિસ, અને અમેરિકામાંથી શેરડી ઘણી થાય છે. અને ત્યાંથી ઘણી ખાંડ, આપણા દેશમાં આવે છે.

પાઠ ૧૭ મો. કપાસ લોઢવા વિષે.

જુઓ, આ કપાસ લોઢવાનો ચરખો, છે, કપાસમાંથી કપાસીઆ ને ૩ જુદા પાડવાનો તે દેશી સંચો છે.

લાકડાના બે કકડા દોઢેક ઝુટને અંતરે ઉભા ખોડેલા છે. તે દરેકમાં બે વેહ પાડેલા છે. તેમાંના નીચલા વેહમાં એક લોઢાની ગોળ સરી જેને કણો કહે છે તે આડો નાંખે છે. ને તે એક છેડે બહારની કળતો હોય છે, તેને આહલકુ પૈડું જડેલું છે. કણો વચલી આંગળી જેટલો જાડો છે. તેને અડકતી રહે તેમ ઉપલા કાણામાં એક લાકડાની ગોળા લાટ આડી મુકેલી છે. ને તેનો એક છેડો બીજી તરફ બહાર નિકળેલો છે. તેને હાથો જડેલો છે. આ લાટ મજબુત અણસના કાડાંથી થોડી

વધારે જડી છે. એક માણસ આ પૈગમણી બેસે, તેની પાસે એક આવું ખાંચવાળું લાકડું ખોડેલું હોય, તેના ખાંચામાંથી એક લાકડાની દાંડી ચક્કરના ખાંચમાં રહે છે, તે દાંડીવડે એક માણસ પૈગમે કપાટાબંધ ફેરવે છે. તેને લીધે પેલો કણો ફેરે છે. બીજો માણસ તે ચરખાની સામે બેસી એક હાથે પેલી લાટનો હાથો ફેરવે છે. ને બીજો હાથે લાટ અને કણનો વચ્ચે કપાસ ઝોરે છે. તેથી ૩ તે બંનેની વચ્ચે ખેંચાઈને બીજી તરફ નીકળે છે. અને નવા કપાસીઆ નીચે પડતા જાય છે. બુઓ? આપણે તેમ કરીએ, તોપણ તેમજ થાય છે. આ ચરખામાં બે માણસ આખો દીવસ કામ કરે તો લગભગ એક મણ ૩ કાઢી શકે છે. કોઈ વેપારીના આ ઠમાં આવા દસ પંદર ચરખાને કોઈમાં તો પચીસ ત્રીસ ચરખા પણ ફરતા હોય છે. આવી રીતે નીકળેલા રૂના ધોકણા ભરીને વેચે છે. હાલમાં કરખા અને શંકુરોમાં કપાસ લોદવાના વિહાયતી સૂચા થયા છે. તેને જીન કહે છે. દરેક જીનમાં ચાલીસ પચાસ લોદાના ચરખા હોય છે. અને તે વરાળ ચંત્રથી ચાલે છે. વરાળચંત્રને બળે એક મોટું ચક્કર ફેરે, તે ચક્કરોની સાથે ચામડાના પાટાવતી પેલા મોટા ચક્કરનો સળંગ જોડેલો હોય છે તેથી બધાં ચક્કરો પણ ફેરે છે. જીનમાં આવાં નાનાં ધણાં ચક્કરો હોય છે. અને તે ફેરે છે. તેને લીધે લાકડાની લાટો પણ ફેરે છે. આ લાટો દેશી ચરખાની લાટ કરતાં બમણી મોટી ને વધારે જડી હોય છે. તથા તે ચામડે મઢેલી હોય છે. આવા દરેક ચરખેએક મજૂર બેસીને તેમાં કપાસ ઝોર્યા કરે છે, તેથી ૩ બીજી તરફ નીકળે છે અને કપાસીઆ નીચે પડતા જાય છે. આ કપાસીઆ પડવાને ચરખાની નીચે આશરે માથોડું ઢિડું પોત્રાણ હોય છે. આવા એક જીનમાં દરરોજ સેંકડો મણ કપાસ લોદાય છે. અને લોદામણ સસ્તું પડે છે. બ્યારે આવાં જીન જોવાની તક મળેત્યારે તેનો બધો ગોડવણુ ધ્યાન દઇને જોઇએ તો તેમાંથી ઘણું જાણવાનું મળે.

પાઠ ૧૮ ચો ૩ કાંતવા વિષે.

રૂનું સુતર બનાવવું તેને ૩ કાંતવું કહે છે. પણ કાંતવા અઘરું રૂને પીંજવું જોઈએ. તે કામ પીંજરા કરે છે. તે લોકો આમડાની દો

રીએ બાંધેલી એક તીરકામકા જેવી તાંત રાખે છે. તે તાંત ઉપર થોડું થોડું ૩ દોરી (પણચ) ઉપર ચડાવતો જાય છે, તે તે પણચને એક લાકડાના ધોડાવતી ઝંઝેડતો જાય છે. તેથી રૂંના ખાસા પોલ બને છે. અને તેમાંની રજા ઉડી જઈને ચોખ્ખું થાય છે. તેની સળીયોવતી ઉંઘા માટલા ઉપર પુણીઓ વણે છે. પછી તેનું સુતર કાંતે છે. જુઓ આ સુતરને કાંતવાનો રેંટીઓ છે. તેમાં એક લાંબા લાકડાને એક છેડે લાકડાનો મોટો કટકો ને બીજે છેડે નાનો કટકો એવા બે કટકા આડા જડેલા છે મોટા કટના ઉપર ઉભા બે લાકડાં જડયાં છે. તે તે બંનેનાં ખાંચમાં પાંખડાં પાંખડાવાળું ચકકર જેવું મુક્યું છે. તે ચકકરની ધરીને એક છેડે એક લાકડાનો હાથો જડયો છે. વળી પાંખડીઓની ટાચે પાતળી દોરી સરડી લીધેલી છે લાકડાને બીજે છેડે જે આડું લાકડું જડ્યું છે તેમાં પણ બે ઉભા લાકડા બોડી તેમની ખાંચમાં ચમરીઆં ખોસી તેમાં લોહાની તરાક નાંખેલી છે. આ તરાક મોટા ઉદરની પુંછડી જેવી હોય છે. અને એક દોરી જેને માળ કહે છે તેનો એક આંટો ચકકર અને તરાક ઉપર આવે તેમ બાંધેલી છે. તેથી આ હાથો ફરવામાં ચકકર ફરે છે, તેને લીધે માળ ફરે છે, અને તેથી પેલી તરાક ધણા વેગથી ફરે છે. બૈરાંઓ રેંટીયા માંડી તેને પડખે પાટલી ઉપર બેસે છે, તે એક હાથે રેંટીઓ ફરવે છે. ને બીજે હાથે ચપટીમાં પુણી પકડી તરાકને જરા ૩ લગાડીને ખેંચે છે. તેથી વળ ચડેલો રૂંનો તાંતણા નીકળે છે તેને આપણે સુતર કહીએ છીએ. એ રીતે વારે વારે સુતરના તાંતણા ખેંચે છે ને તેને તરાક ઉપર લપેટે છે. હવે આપણે તેમ કહી જોઈએ ? આપણને મહાવરો નથી તેથી બરાબર આવડતું નથી. પણ બૈરાં તો મહાવરાને લીધે તે કામ ઘણું ઝપાટાબધ કરે છે. જ્યારે તરાક ઉપર સુતરની કોકડી બરાબ જાય ત્યારે તેને ફરેકણી ઉપર ઉતારી લેડે.

આ રીતે આપણાં બૈરાં રેંટીઆવતી હાથે સુતર કાંતે છે પણ અમદાવાદ, સુરત, સુબાઇ વગેરે મોટાં શહેરોમાં સુતર કાંતવાના વિલાયતી સંચાઓ થયાં છે. તે વરાળખંતથી ચાલે છે. અને તેમાં એવી તો

સરસ ગોઠવણ કરેલી હોય છે કે, તેમાં ૩ નાંખીએ તે એના મેળે પાંખા, પુણીએ થઈ, અને હેવડ સુતર બની તેના તૈયાર ફળાકા નીકળે છે. આવા સંચાથી થોડી મહેનતને જરૂરયાત સુતર બને છે તેની પોટકીઓ વેપારી લોકો વેચે છે.

* આજના લોકો જનોનને માટે ફરેકળીવતી ઝીણું સુતર કાંતે છે. પણ તેથી ઘણું ઓછું સુતર બને છે. બગાડા તરફ ફેટલાક કાંચગરો ઘણા બારીક મલમલ બનાવવાને માટે બારીક સુતર જોઈએ તે લાથનો નખ વધારો તેમાં ઝીણા વેલ પાડી તે વેલમાંથી સુતરના તંતુઓ કાઢે છે.

સુતરનાં લગડાં વણાય છે અને દોરડાં દોરીઓ, પાટી વગેરે પણ બને છે.

પાઠ ૧૯ માં કુચારા વિષે.

પાણી પ્રવાહી છે. સરખી સપાટીમાં રહે છે. અને ઉપરનું પાણી નીચેના પાણીને દાખે છે. પાણીના બે ત્રણ ગુણુ તો આપણે જાણીએ છીએ.

જુઓ, આ બે સરખી નળીયોનાં એકેક છેડા એવા જોડેલા છે કે, એકમાં પાણી નાંખીએ, તે બીજી નળીમાં જઈ શકે છે. હવે આપણે એ મળેલા છેડા જમીન ઉપર ટેકીને બીજા છેડાઓ ઉભા રાખીએ, અને પછી એક નળીમાં પાણી રેડીએ છીએ, તો તે નળીમાં જટલે ઉંચે લગી પાણી ચડ્યું છે, તટલેજ ઉંચે લગી પેલી બીજી નળીમાં પણ ચડ્યું છે. અને નળીના મોઢા સુધી પાણી ભરીયું તો બીજી નળીના મોઢા સુધી પણ પાણી ભરાય છે. એટલે બંને નળીમાં પાણી સરખી સપાટીમાં રહ્યું છે. હવે જુઓ ? આ એક નળી ઉપર બીજી રંજડ નળી ચડાવીએ તે તેમાં પાણી રેડીએ. તો બીજી તરફની નળીમાંથી તે પાણી દબી જાય છે. હવે તે બીજી ઉપર એક ત્રીજી લાંબી નળી સંજડ ચડાવીએ, અને તેનો છેડો પેલા ઉંચે ટાંકમાં મુકેલા કલમના મોઢા ડગાની તળેના કાણામાં સંજડ બેસાડીએ અને બીજી તરફની જે ટુંકી નળી છે તેના મોં ઉપર આ નળીદાર ડગીનું ઢાંકણું સંજડ બેસાડીએ હવે પેલા મોઢા ડગો પાણીથી ભરીએ વાહ ! આ તો અહુ

જેવા જેવું થયું ને શું ? આ ડબીના કાણામાંથી પાણીનો ઝીણો ઝીણો ધારો કેવી ઉંચે ઉડે છે ? જ્યાં લગી પેલા ડબામાં પાણી હોય છે, ત્યાં લગી આમ પાણીની શેડા ઉંચે ચડે છે. વળી તે ડબો જેટલી ઉંચા-મુઝે મુઝે છે. આશરે તેટલીજ ઉંચી આ ધારો પણ ઉડે છે. હવે આમ થવાનું કારણ વિચારીએ તો તે સેહેલુંજ છે. તે એકે ૧ પાણી સરખી સપાટીમાં રહે છે તે અને ૨ ઉપલું પાણી નીચલા પાણીને દાગે છે. વળી ૩ પાણી પ્રવાહી છે તેથીજ આમ બને છે.

આ પાણીની જે ધારો છુટે છે તે ડબામાંના પાણીની સાથે સરખી સપાટીમાં આવવાનું કરે છે, પણ તેને તેમ રહેવાનો આધાર હોતો નથી તંથી તે પાછી મરડાઇને જમીન ઉપર પડે છે, વાહ ! આતો પુઆરો અન્યો કે શું ? ઠાકરમંદિરમાં તેહેવારને દિવસે પાણીનો પુઆરો છોડે છે તે આમજ અનાવતા હશે કે ? હા. તેમજ તે બનાવે. પણ પાણીનું બરેલું વાસણ જોનારને ન દેખાય તેમ માળ ઉપર કે ઉંચે ટાંકામાં મુકેલું હોય, ને તેમાં જડેલો નળી ભીંતને જમીનમાંજ હોય, પણ ચોકની વચ્ચે તે નળીનો વાળેલો થોડો છેડો બહાર નીકળેલો હોય છે તેજ દ્રક્ત દેખાય છે. તેમાંથી પાણીની ધારો ઉંચી ઉડે છે, તે જોઇ અભણ્યા લોકોને તો બહુ નવામ્મ જેવું લાગે છે કે, આમ તે શાથી થતું હશે ? શેહેરાના આગમાં પણ આવા પુઆરા હોય છે. તે એવા તો સુંદર હોય છે કે તેમાંથી પાણીની આડીને ઉભી ધારો જોરનંધ છુટતી જ હોય છે. તે પાણી વચ્ચેવચ્ચ ચુનાની બાંધેલી મોટી કુંડીમાં એકકું થઈ કરે છે. વળી કોઇ કોઇ પુઆરાને માથે કાણાંવાળાં ચકકર કે પાંખડાં આડાં મુકેલાં હોયછે તેમાંથી પાણીની ધારો જોરથી છુટે છે. ને તેના જોરે પેલાં ચકકર કે પાંખડાં પણ જોરથી ફરે છે. વળી કોઇ જગ્યાએ પુઆરો છોડવાની નળી કોઇ માણસનાં કે જનાવરનાં પુતળામાં બેસાડેલી હોય છે. તે એવી રીતે કે તે પુતળાના મોંમાંથી પાણીની ધારો છુટતી હોય છે. પણ હવે આપણે સમજ્યા કે એ બધા પુઆરાઓમાં જે પાણીની ધારો જોરથી ઉડે છે તેનું કારણ એજ છે કે, તે

પાણી કોઇ બીજી જગ્યાએ ધણી ઉંચાઇ ઉપર પાણીની મોટી ટાંકી બ-
રેલી હોય તેમાંથી તે નળીયોવાટે આપતું હોય છે. તેથીજ એમ પાણી
ના કુઆરા છુટે છે. વળી રેલવેના સ્ટેશન ઉપર પાણીના નળ હોય છે.
તેની ચાવી ફેરવતાં તેમાંથી ધડધડ પાણી આવે છે. તે નળ પણ કુ-
આરા જેવી ગોઠવણથી કરેલા હોય છે. આવાજ નળ અમદાવાદ, રાજ-
કોટ, મુંબાઇ વગેરે શહેરોમાં ઘેર ઘેર હોય છે. તેમાં ડાહ્યા માણસોએ
કુઆરાના બનાવટની ગોઠવણ કામે લગાડીને કરેલા છે.

પાઠ ૨૦ મા. પાંદડાનો આકાર.

ખજૂરીનું પાન—જુઓ, આ એક પાન છે. તે શેતું પાન
છે ? ખજૂરીનું. બરાબર. તેનો આકાર પીંછા જેવો છે. પરંતુ પીંછાં
તો નાનાં હોય છે, અને આતો વધારે લાંબા ને ટાંચે અણીદાર છે.
વળી તેની વચલી જાડી નસમાંથી નીકળેલા રેસા ત્રાંસી લીટીમાં ઉંચા
ગયેલા હોય છે. ને રેસા આગળથી તેની જુદી જુદી સાંકડી લાંબી ને
અણીદાર ચીપો ચીપો છુટી પડી શકે છે. ચીપોની સાદડીઓ ને, ટાપ-
લીઓ ગુથી સકાય છે. વળી આવાં પાંદડાંનો જથ્થો બાંધી ગુથીને
સાવરણીઓ પણ કરવામાં આવે છે. જુઓ ? આપણે તે પાનના જેવી
લીલા કામળની ચારેક તસુ પહોળી ને હાથ પોણા હાથ લાંબી અણીદાર
ચીપ કાપી કાઢીએ. તેના વચ્ચે એક વાંસની જાડી છોધ ઉભી ચોડીએ
ને તેમાંથી નીકળતી હોય તેવી રીતે બીજી ધણી પાતળી છોધઓ ત્રાંસી
ત્રાંસી ચોડીએ તો જાણે આ ખજૂરીનાં પાંદડાં જેવુંજ બની રહે છે.
હવે ધ્યાન દઇને તેવોજ આકાર કામળ ઉપર ચીતરીએ.

ફર્ન—જુઓ, આ ફર્ન નામના જાડની ડાંખળી છે. કહો તેનો
આકાર કયા જાડના પાનને મળતો છે ? એતો આંબલીના પાનને મળ-
તાજ આકારની લંબગોળ છે. ફેર ફક્ત એટલો જણાય છે કે, આંબલીની
પાંદડીઓ નાની લંબગોળ હોય છે. ને તે પાતળી ટુંકી ડાંખળીને બંને
તરફ એકબીજાની અડોઅડ લાગેલી હોય છે. અને આ ફર્નની પાંદડીઓ
આશરે દોઢ ઇંચ લાંબી, પા ઇંચ પહોળી લંબગોળ હોય છે. અને તે

નડી ડાંખળીની બને તરફ છુટી છુટી હોય છે. આપણે લીલા કાગળ-માંથી એવાજ લંબગોળ આકારની પાંદડીઓ કાપી કાઢીએ, અને તેને એક છેડે જીપ્પી ને દુંદી જરાક જેટલી ડાંડલી જેવું કરીએ. પછી વાંસની એક ગોળ છામ પેલી ડાંખળી જેટલી નડી ને લાંબી બનાવીને તેની બને તરફ આ કાગળની પાંદડીઓની ઢાંડલીઓના છેડા ગુંદરવચ્ચે ચોડીએ. વાહ ! આતો ફૂનીની પાંદડાંવાળી ડાંખળીના જેવીજ ડાંખળી બનીને શું ? હવે તેવોજ આકાર કાગળ ઉપર ચીતરીએ.

લીંબડાનું પાન—આ લીંબડાનાં પાન છે. તે તો આપણે સૌ તરતજ પારખી શકીએ છીએ. તે નીચલી તરફ આશરે ચરધો પોણો ઇંચ પહોળાં અને પાતળાં થતાં થતાં છેડે અણી થઇ છે. આ પાનની લંબાઇ દોઢથી બે ઇંચ છે. ને તેની કોર કરકરીઆ, કરકરીઆ વાળી છે. અને પાંદડાઓ પાતળી ડાંડલીથી તે એક ડાંખળીની બને તરફ વળગેલા છે. આપણે પણ કાગળનાં તેવાં પાન કોરીએ અને વાંસની છામને તે ચોડીને લીંબડાના પાનની ડાંખળી જેવી ડાંખળી બનાવીએ. હવે તેના જેવો કાગળ ઉપર આકાર ચીતરીએ.

ઝેરંડાનું પાન—આ ઝેરંડાના પાન છે. તે અકેકી ડાંડલીને અકેક લાગેલાં છે. તે વચમાં હથેળી જેટલું પહોળું છે. તેને લીંબડાના પાનના ઘાટની ને તેટલીજ લંબાઇ, પોહોળાઇની નાની મોટી ત્રણ પાંખડીઓ છે. જુઓ ? આપણે હથેળી જેટલો લીલો કાગળ લઇને તેને લીંબડાના પાનની નાની મોટી ત્રણ પાંખડીઓ ચોડી દઇએ. એક મોટી પાંખડી છે તેને પડખે બે નાની અને તેને પડખે બીજી બે નાની એ શીતે થતાં છેલ્લે એક સૌથી નાની આવે છે. વાહવાહ ! આતો આખેહુબ ઝેરંડાનું પાનજ બની ગયું ને શું ? હવે તેની વચમાં નીચેની તરફ એક ગોળ લીલા રંગની ઢાંડલી પણ ચોડી દઇએ. તે પછી આ પાનના જેવો કાગળ ઉપર આકાર દોરીએ.

